

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ»
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ : ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΣΠΟΥΔΕΣ

Οι εκκαθαρίσεις Ερντογάν και οι επιπτώσεις τους
στις Τουρκικές Ένοπλες Δυνάμεις

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Σπυρίδων Σαλίβερς

Αθήνα, 2018

Τριμελής Επιτροπή

Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Αναπληρωτής Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου
(Επιβλέπων)

Χαράλαμπος Παπασωτηρίου, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Χαρά Καραγιαννοπούλου, Λέκτορας Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Σπυρίδων Σαλίβερους, 2018

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

*Στη σύζυγό μου Νίκη
και στο γιο μου Δημήτρη – Μιχαήλ,
για την ψυχική στήριξη, τη συμπαράσταση
και τη συνεχή τους ενθάρρυνση
σε όλη τη διάρκεια των σπουδών μου.*

ΣΕΛΙΔΑ ΣΚΟΠΙΜΑ ΚΕΝΗ

Συντομογραφίες

ΑΣΣ: Ανώτατο Στρατιωτικό Συμβούλιο

Α/Φ: Αεροσκάφος/η

ΓΕΕΔ: Γενικό Επιτελείο Ενόπλων Δυνάμεων

Ε/Π : Ελικόπτερο/α

ΠΑ: Πολεμική Αεροπορία

ΠΝ: Πολεμικό Ναυτικό

ΣΕΑ : Συμβούλιο Εθνικής Ασφάλειας

ΣΞ: Στρατός Ξηράς

Σ/Χ : Στρατοχωροφυλακή

ΤΕΔ: Τουρκικές Ένοπλες Δυνάμεις

ΥΕΘΑ : Υπουργός Εθνικής Άμυνας

ΥΠΑΜ : Υπουργείο Άμυνας

ΑΚΡ: Adalet ve Kalkinma Partisi – Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi - Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα

MIT: Millî İstihbarat Teşkilatı - Εθνική Υπηρεσία Πληροφοριών Τουρκίας

ΥΑΣ : Yüksek Askerî Şûra - Ανώτατο Στρατιωτικό Συμβούλιο

ΣΕΛΙΔΑ ΣΚΟΠΙΜΑ ΚΕΝΗ

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον επιβλέποντα καθηγητή, κ. Κωνσταντίνο Κολιόπουλο, Αναπληρωτή Καθηγητή του Παντείου Πανεπιστημίου, ο οποίος μου έδωσε τη δυνατότητα να εργαστώ απρόσκοπτα στο αντικείμενο της παρούσας διπλωματικής εργασίας και παράλληλα μου παρείχε ανά πάσα στιγμή την κατάλληλη καθοδήγηση, με πολύτιμες υποδείξεις και συμβουλές, που ήταν απαραίτητες για την εξέλιξη και την ολοκλήρωση αυτής της προσπάθειας.

ΣΕΛΙΔΑ ΣΚΟΠΙΜΑ ΚΕΝΗ

Περιεχόμενα

Περίληψη	15
Abstract	17
Εισαγωγή	19
Γενικά.....	19
Μεθοδολογία	23
Παράγοντες - Προϋποθέσεις	24
Το διεθνές ιστορικό προηγούμενο	25
Κεφάλαιο πρώτο	31
Ισχύς, Εθνική Ισχύς, Στρατιωτική Ισχύς	31
Ισχύς.....	31
Εθνική Ισχύς.....	34
Στρατιωτική ισχύς.....	36
Η περίπτωση της Τουρκίας	37
Κεφάλαιο δεύτερο	39
Η θέση και ο ρόλος των ενόπλων δυνάμεων στο σύγχρονο τουρκικό κράτος	39
Το υπόβαθρο.....	39
Η μετάβαση από το οθωμανικό στο τουρκικό κράτος.....	40
Η γέννηση του κεμαλισμού	41
Οι αρχές του κεμαλισμού	43
Η πορεία μέσα στον 20ο αιώνα	44
Η θέση του στρατού στη δημοκρατία – Η τουρκική περίπτωση.....	46
Τα στρατιωτικά πραξικοπήματα στην Τουρκία	47
Το στρατιωτικό πραξικόπημα της 27ης Μαΐου 1960	48
Το στρατιωτικό πραξικόπημα της 12ης Μαρτίου 1971	49
Το στρατιωτικό πραξικόπημα της 12ης Σεπτεμβρίου 1980.....	50
Το στρατιωτικό πραξικόπημα της 28ης Φεβρουαρίου 1997.....	50
Το Συμβούλιο Εθνικής Ασφαλείας.....	52
Ένοπλες Δυνάμεις και οικονομία	54
Το «βαθύ κράτος».....	55
Η αποτίμηση του 20ου αιώνα.....	56

Κεφάλαιο τρίτο	59
Αλλαγή αιώνα, αλλαγή σκηνικού	59
Η είσοδος της Τουρκίας στον 21ο αιώνα.....	59
Η αρχή της διακυβέρνησης ΑΚΡ.....	60
Η πρώτη μεγάλη αντιπαράθεση.....	61
Η στροφή του ΑΚΡ προς τον αυταρχισμό	62
Το κίνημα Γκιουλέν	63
Οι υποθέσεις «Εργκένεκον» και «Βαριοπούλα».....	66
Η εδραίωση της ηγεμονίας του ΑΚΡ.....	69
Ο παράγοντας «Αχμέτ Νταβούτογλου».....	72
Η τελική αποτίμηση.....	74
Κεφάλαιο τέταρτο	79
Η πορεία προς το στρατιωτικό πραξικόπημα της 15ης Ιουλίου 2016	79
Γενικά.....	79
Η κατάσταση πριν το πραξικόπημα.....	80
Τα κίνητρα του πραξικοπήματος.....	83
Το σχέδιο του πραξικοπήματος.....	84
Όσα προηγήθηκαν της ημέρας του πραξικοπήματος	87
Τα κυριότερα συμβάντα την ημέρα και την επομένη του πραξικοπήματος.....	88
Τα αίτια αποτυχίας του πραξικοπήματος.....	96
Οι διαστάσεις ηγεμονίας Ερντογάν – ΑΚΡ εναντίον του πραξικοπήματος.....	99
Από τη θεωρία στην πράξη	100
Μία συνολική αποτίμηση της αποτυχίας	101
Τα σενάρια συνωμοσίας.....	102
Κεφάλαιο πέμπτο	105
Η επόμενη ημέρα στην Τουρκία	105
Γενικά.....	105
Η επάνοδος των... «Δεύτερων»	106
Το πρώτο κύμα εκκαθαρίσεων	106
Η στάση Ερντογάν προς την ανώτατη ηγεσία των ΤΕΔ.....	107
Οι πρώτες εκκαθαρίσεις λοιπών στελεχών των ΤΕΔ	107
Τα αριθμητικά στοιχεία του πρώτου κύματος εκκαθαρίσεων	109
Εκκαθαρίσεων συνέχεια.....	109

Ο απολογισμός ενός έτους εκκαθαρίσεων	111
Οι πιλότοι της τουρκικής Πολεμικής Αεροπορίας	112
Ο παράγοντας «S-400» μπαίνει στο παιχνίδι.....	116
Οι πιλότοι πολεμικών ελικοπτέρων.....	117
Μετασταθμεύσεις δυνάμεων.....	118
Οι ετήσιες τακτικές κρίσεις της ηγεσία των ΤΕΔ του 2017.....	119
Γενικότερη αποτίμηση.....	120
Πρώην καταδικασθέντες, νυν προαχθέντες	121
Οι συμμαχικές ανησυχίες.....	122
Οι διώξεις στους υπηρετούντες στο εξωτερικό.....	123
Αλλαγές σε επίπεδο οργάνωσης και θεσμών	125
Η επέμβαση στη Συρία.....	129
Ο «παράλληλος» στρατός	131
Η αποτίμηση.....	132
Κεφάλαιο έκτο	135
Διαπιστώσεις - Συμπεράσματα	135
Η αλλαγή «κλίματος»	135
Οι επιπτώσεις από κοινωνικής και θεσμικής απόψεως	136
Οι επιπτώσεις από απόψεως στελέχωσης και μαχητικής ικανότητας των ΤΕΔ	139
Οι επιπτώσεις από συμμαχικής απόψεως.....	143
Ο «ισολογισμός» εθνικής ισχύος της Τουρκίας	143
Από την πλευρά της Ελλάδος.....	146
Αντί επιλόγου	148
Πηγές – Βιβλιογραφία	149
Πηγές.....	149
Βιβλιογραφία.....	156

ΣΕΛΙΔΑ ΣΚΟΠΙΜΑ ΚΕΝΗ

Πίνακες

Πίνακας 1. Αριθμητικά στοιχεία στελεχών των τουρκικών ενόπλων δυνάμεων	106
Πίνακας 2. Αριθμητικά στοιχεία παραβάσεων - παραβιάσεων τουρκικής πολεμικής αεροπορίας στο Αιγαίο	112

Χάρτες

Χάρτης 1. Διάταξη ειρήνης κύριων Μονάδων και Σχηματισμών των τουρκικών ενόπλων δυνάμεων	82
Χάρτης 2. Χάρτης με τις έδρες των στρατιωτικών Σχηματισμών, που τάχθηκαν με την πλευρά των στασιαστών	90

Γραφήματα

Γράφημα 1. Γεωγραφική κατανομή και αριθμητικά στοιχεία τρομοκρατικών επιθέσεων στην Τουρκία της περιόδου Ιουλίου 2015 – Ιουνίου 2016	78
Γράφημα 2. Κατανομή διώξεων στρατιωτικού προσωπικού ανά Κλάδο των τουρκικών ενόπλων δυνάμεων	107
Γράφημα 3. Αποπομπές πιλότων τουρκικής πολεμικής αεροπορίας βάσει νομοθετικών πράξεων	109
Γράφημα 4. Σημαντικότερες μετασταθμεύσεις Μονάδων και Σχηματισμών των τουρκικών ενόπλων δυνάμεων	114

ΣΕΛΙΔΑ ΣΚΟΠΙΜΑ ΚΕΝΗ

Περίληψη

Οι πρωταγωνιστές του Πολέμου της Ανεξαρτησίας (1919-1922), υπό την ηγεσία του Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ, ήταν εκείνοι που ίδρυσαν την Τουρκική Δημοκρατία και αναδιοργάνωσαν το τουρκικό κράτος σύμφωνα με τις αρχές του κεμαλισμού που οι ίδιοι καθόρισαν. Έχοντας στρατιωτικές καταβολές, ενσυνείδητα ανέθεσαν στις ένοπλες δυνάμεις της χώρας το ρόλο του γεννήτορα του κράτους και θεματοφύλακα των αρχών που οι ίδιες διαμόρφωσαν και τις οποίες διαφύλαξαν, όποτε χρειάστηκε, με «βελούδινα» αλλά και «ατσάλινα» πραξικοπήματα. Με την αυγή όμως του 21ου αιώνα, οι αλλαγές στο πολιτικό σκηνικό της χώρας, αποκαθήλωσαν σταδιακά τις τουρκικές ένοπλες δυνάμεις από τη δεσπίζουσα θέση που κατείχαν στον κρατικό μηχανισμό. Αυτή η εξέλιξη συνάντησε την αντίδραση της στρατιωτικής ελίτ, που κορυφώθηκε με την απόπειρα του στρατιωτικού πραξικοπήματος της 15ης Ιουλίου 2016. Τα γεγονότα που ακολούθησαν στο εσωτερικό της χώρας ήταν δραματικά και επέτρεψαν στον Τούρκο Πρόεδρο της Δημοκρατίας, Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν, να επιδοθεί σε ένα αδυσώπητο πογκρόμ εναντίον πάντων εντός της χώρας, με τις εκκαθαρίσεις στο στράτευμα να είναι πρωτοφανείς στην τουρκική ιστορία.

Η παρούσα εργασία αποσκοπεί στη διερεύνηση των επιπτώσεων των εκκαθαρίσεων προσωπικού στις τουρκικές ένοπλες δυνάμεις. Η έρευνα βασίστηκε σε αναφορές επίσημων οργάνων, σε πληροφορίες που διέρρευαν στο διαδίκτυο, με τη μέγιστη δυνατή διασταύρωση της αξιοπιστίας τους προς αποφυγή υιοθέτησης ενδεχόμενων κατευθυνόμενων δημοσιευμάτων, αλλά και σε προσωπική πληροφόρηση του συντάκτη.

Το προς μελέτη θέμα βρίσκεται ακόμη σε εξέλιξη. Το χρονικό διάστημα που έχει παρέλθει από τη γενεσιουργό του αιτία, δεν επιτρέπει την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων. Διαφαίνεται ότι ως επί το πλείστον οι δυνατότητες και ο επιχειρησιακός σχεδιασμός των ΤΕΔ, δεν έχουν επηρεαστεί από το πραξικόπημα. Αυτό που ενδεχομένως υπέστη πλήγμα, είναι η βούληση και ο δυναμισμός τους, τα οποία εκτιμάται ότι σταδιακά αποκαθίστανται. Η πορεία των εξελίξεων θα επιτρέψει στο μελλοντικό αναλυτή να οδηγηθεί σε πιο ασφαλή συμπεράσματα όχι μόνο για αυτή καθεαυτή την στρατιωτική ισχύ της Τουρκίας, αλλά και ως προς το βαθμό συμβολής της στην ενίσχυση ή μη της εθνικής ισχύος της ίδιας της χώρας.

Λέξεις κλειδιά : τουρκικές ένοπλες δυνάμεις, κεμαλισμός, Ερντογάν, πραξικόπημα, εκκαθαρίσεις.

ΣΕΛΙΔΑ ΣΚΟΠΙΜΑ ΚΕΝΗ

Erdogan's purges and their consequences on Turkish Armed Forces

Spyridon Saliveros

Abstract

The protagonists of the War of Independence (1919-1922), under the leadership of Mustafa Kemal Atatürk, were the ones who founded the Turkish Republic and reorganized the Turkish State according to the principles of kemalism they themselves set. Due to their military origins, they consciously charged the country's armed forces with the role of the creator of the State and the guardian of the principles they formed and preserved, whenever necessary, with "velvet" or "steel" coups. But at the dawn of the 21st century, changes in the country's political scene, gradually eradicated the Turkish armed forces from the dominant position they held in the state apparatus. This development came up against the reaction of the military elite and culminated with the attempted military coup of July 15th 2016. The events that followed within the country were dramatic and allowed the Turkish President of the Republic, Recep Tayyip Erdogan, to indulge in a relentless pogrom against everyone; the purges within the military forces that followed were unprecedented in Turkish history.

This paper is intended to look into the consequences brought about by the profound changes in the Turkish armed forces. The survey has been based on official reports, on information leaked out on the Internet, under the greatest possible cross-checking of its credibility as a precaution against the risk of adopting a guided way of thinking, as well as on personal inquiries.

The subject to be studied is still in progress. The time that has elapsed since its underlying reason makes it impossible to arrive at safe conclusions. For the time being, it appears that for the most part the coup has not yet affected the capabilities and the operational planning of the Turkish armed forces. However, what may have suffered a blow is both their strong will and dynamism which are gradually being re-established. The course of developments will allow a future analyst to arrive at safer conclusions not only about Turkey's military strength as such, but also about its contribution to the strengthening or not of the national power of the country itself.

Key words: Turkish armed forces, kemalism, Erdogan, coup d'état, purges

ΣΕΛΙΔΑ ΣΚΟΠΙΜΑ ΚΕΝΗ

Εισαγωγή

Γενικά

Η νύχτα της 15ης Ιουλίου 2016 είναι η μακρύτερη στην πρόσφατη ιστορία της Τουρκίας. Τα άρματα και τα στρατεύματα στους δρόμους και τα διερχόμενα σε χαμηλό ύψος πολεμικά αεροσκάφη F-16 στους ουραμούς της Κωνσταντινούπολης και της Άγκυρας κατέδειξαν ότι λάμβανε χώρα ένα στρατιωτικό πραξικόπημα κατά της κυβέρνησης. Υπήρξε μία ανακοίνωση στην κρατική τηλεόραση, με την οποία το αποκαλούμενο «**Συμβούλιο για την Ειρήνη στην Πατρίδα**» αναλάμβανε την εξουσία. Ωστόσο, σε λίγες μόνο ώρες, Τούρκοι πολίτες είχαν συρρεύσει στους δρόμους και ξεκίνησαν να ανακτούν τον έλεγχο δημοσίων κτιρίων, σταματώντας τα άρματα μάχης και παραδίδοντας τους στρατιώτες στις αρχές ασφαλείας. Οι πραξικοπηματίες έγιναν περισσότερο βίαιοι στις αντιδράσεις τους μόλις αντιλήφθηκαν ότι κατέρρεαν και βομβάρδισαν τη Βουλή και το Προεδρικό Μέγαρο, ενώ πυροβολούσαν και κατά πολιτών που είχαν βγει στους δρόμους. Η μεταμεσονύκτια έκκληση του Τούρκου Προέδρου Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν προς όλους τους πολίτες να αντισταθούν στους πραξικοπηματίες, ήταν μία κομβική κίνηση και αποτέλεσε εργαλείο για επανάκτηση του ελέγχου της καταστάσεως. Μετά το κάλεσμα του Τούρκου προέδρου, χιλιάδες επιπλέον πολίτες βγήκαν στους δρόμους για να τον υποστηρίξουν, αφηφώντας το πραξικόπημα και οδηγώντας το στην τελική κατάρρευση.¹ Συνολικά, 271 άτομα έχασαν τη ζωή τους και περίπου 2.240 τραυματίστηκαν.

Οι εξελίξεις που ακολούθησαν στο εσωτερικό της χώρας ήταν δραματικές. Η επιτυχής διάσωση του Τούρκου ηγέτη, του επέτρεψε από την Προεδρία της Τουρκικής Δημοκρατίας να επιδοθεί σε ένα αδυσώπητο πογκρόμ εναντίον πάντων εντός της χώρας, ενόχων, υπόπτων ή και ασχέτων, ενώ οι εκκαθαρίσεις στο στράτευμα ήταν πρωτοφανείς στη σύγχρονη και όχι μόνο τουρκική στρατιωτική ιστορία. Με τον τρόπο αυτό, ο Ερντογάν θέλησε να διασφαλίσει τον ρόλο του ως απόλυτου επικυρίαρχου στο σύστημα, επιθυμώντας να διευρύνει, όχι μόνο το χώρο ελέγχου του πολιτικού συστήματος, αλλά να επιμηκύνει και το χρόνο αντοχής της σημερινής ηγεσίας έναντι εσωτερικών πιέσεων και διεθνών αντιδράσεων.²

«Το σύγχρονο τουρκικό κράτος χτίστηκε πάνω σε δύο θεμελιώδη θεσμικά όργανα, την οικογένεια και τον στρατό. Ο στρατός αποτέλεσε τη βάση του κράτους και ταυτό-

¹ Aras Bülent, “The People Who Stood Straight”, research.sabanciuniv.edu/29613/1/the_people_who_stood_straight.pdf (έγινε πρόσβαση στις 01 Ιουνίου 2017).

² Γιαλουρίδης Χριστόδουλος, «Κύπρος και τουρκικός αναθεωρητισμός στην Ανατολική Μεσόγειο», *Εθνικές Επάλξεις*, τεύχος 118 (Οκτ – Δεκ 16), σ. 37

χρονα την κυρίαρχη δύναμη διατήρησης του. Ήταν ακριβώς αυτή η δύναμη του στρατού που κατέστησε δυνατή τη δημιουργία κανόνων με ισχύ μεγάλων χρονικών περιόδων. Ένας στρατός πάνω από ανθρώπους και καταστάσεις, ένας γνώμονας σεβαστός σε Ασία, αργότερα στην Ευρώπη και την Αφρική. Για τους Τούρκους ο στρατός δεν λογίζεται ως επάγγελμα. Είναι ένας λαός εκπαιδευμένος στο σύνολο του ως στρατιώτης. Σχεδόν όλοι οι πρόγονοι των Τούρκων ήταν μαχητές. Στα παλιότερα χρόνια, οι άνθρωποι ήταν ο στρατός και ο στρατός οι άνθρωποι, δύο έννοιες απολύτως συνδεδεμένες, ταυτισμένες. Ο πληθυσμός ήταν ο στρατός κατά τη διάρκεια εμπόλεμων περιόδων».³

Μέσα από αυτή την εισαγωγή, το Ίδρυμα Τουρκικού Πολιτισμού επιχειρούσε με τρόπο απλό να εξηγήσει τη σχέση αίματος της χώρας με τον στρατό της. Στο ίδιο κείμενο, ο αναγνώστης θα βρει τις ιστορικές πηγές, τη διαστρωμάτωση του τουρκικού στρατού και το είδος της διείσδυσής του στην τουρκική κοινωνία μέσα στους αιώνες. Είτε την αποδέχεται και την κατανοεί, είτε τη θεωρεί μία απλοϊκή στρεψόδικη εξήγηση για την αυξανόμενη δύναμη του στρατού και τον ασφυκτικό εναγκαλισμό της με έναν λαό εδώ και δεκαετίες πολωμένο, μετέωρο ανάμεσα στη Δύση και τον εκσυγχρονισμό και τις σκοτεινές πρακτικές, τα ήθη και τα έθιμα της χώρας του.

Σήμερα όμως, από τη μία ο ευτελισμός του θεσμού του στρατού κι από την άλλη η αποδυνάμωση των Τουρκικών Ενόπλων Δυνάμεων (ΤΕΔ), προβληματίζουν τους πολιτικούς αναλυτές για το μέλλον της χώρας. Η δημοφιλέστερη και περήφανα μιλιταριστική τουρκική παροιμία για το θέμα συνοψίζεται στο εξής: «Κάθε Τούρκος γεννιέται στρατιώτης». Αυτή η παροιμία, από το πραξικόπημα της 15ης Ιουλίου και μετά συνοδεύεται από μία πικρή διαπίστωση, που αφορά στην ευκολία με την οποία μέσα σε λίγες ώρες αποκαθλώθηκε το στράτευμα. Από την πρώτη στιγμή που εκδηλώθηκε το πραξικόπημα, από τις ώρες που τα πράγματα ήταν ακόμη θολά και οι πληροφορίες ελεγχόμενα λιγοστές, ο ψίθυρος διέτρεχε τη χώρα, από τη βάση του κοινωνικού ιστού, μέχρι τις τάξεις των ακαδημαϊκών, των ελεύθερων δημοσιογράφων, των αναλυτών, ακόμη και των αντιμιλιταριστών της χώρας. «Δεν ευτελίζεις έτσι τον στρατό».⁴

Παραδοσιακά προστατευόμενες υπό την κηδεμονία του τουρκικού στρατού, οι θεμελιώδεις αρχές της Τουρκικής Δημοκρατίας περιελάμβαναν τον κοσμικό χαρακτήρα και τη δημοκρατία. Αυτή η δέσμευση για τη διαφύλαξη της κοσμικής δημοκρατικής τάξης καθιστά τον τουρκικό στρατό διαφορετικό από άλλους αυτού του κόσμου.

³ Turkish Cultural Foundation, “The Turkish army as a Turkish institution”, [turkishculture](http://www.turkishculture.org/lifestyles/the-turkish-army-200.htm), <http://www.turkishculture.org/lifestyles/the-turkish-army-200.htm>, (έγινε πρόσβαση στις 13 Ιουνίου 2017).

⁴ Γαλανοπούλου Χριστίνα, «Σε τι κατάσταση βρίσκεται σήμερα ο τουρκικός στρατός;», [lifo](http://www.lifo.gr/articles/world_articles/110957), 23.08.2016, http://www.lifo.gr/articles/world_articles/110957 (έγινε πρόσβαση στις 12 Ιουλίου 2017).

Ο τουρκικός στρατός επιβάλλει τον κοσμικό χαρακτήρα παρεμβαίνοντας στη δημοκρατική πολιτική διαδικασία και έτσι ουσιαστικά ενεργεί ενάντια στην υγιή ανάπτυξη της δημοκρατίας μέσα στη δημοκρατία. Η πολιτική αυτονομία του κεμαλικού στρατού αποτελεί εμπόδιο στην εξέλιξη της δημοκρατίας στην Τουρκία. Η ίδια η παρουσία του στην πολιτική σκηνή, η οποία θεωρείται το βασίλειο των δημοκρατικά εκλεγμένων πολιτών και η συνεχιζόμενη επιρροή του στην κρατική πολιτική είναι αντιδημοκρατική. Επιπλέον, ο ρόλος της κηδεμονίας είναι χαρακτηριστικό μοναδικό για τον στρατό της Τουρκίας και από το προνομιακό του καθεστώ ως θεματοφύλακας του κοσμικού, υπαγορεύει μια εδραιωμένη κουλτούρα ασυλίας.⁵

Ο ρόλος του στρατού στην οθωμανική και σύγχρονη Τουρκία είναι κάτι παραπάνω από μία απλή αμυντική κάλυψη των συνόρων. Γι αυτό οι ιδεολογικοί του προσανατολισμοί δεν εξαντλούνται σε αμφίσημες και ευρείας ερμηνείας έννοιες όπως αυτές της πατρίδας, του πατριωτισμού, της ηθικής ή της εννόμου τάξεως, αλλά έχουν ως επίκεντρο το κράτος, υπό την αρχαιοελληνική σημασία του όρου, αυτή της ισχύος. Η αύξηση της ισχύος του κράτους είναι αυτοσκοπός και πάλη συνεχής, που δεν γνωρίζει όρια ούτε έχει ηθικούς περιορισμούς, γιατί αποτελεί ιδεολογική επιταγή. Έτσι εξηγείται η ανάπτυξη μίας ακραίας αντίληψης που περιλαμβάνει στοιχεία όπως αυτό της μοναδικότητας, της αγκυλωμένης εθνικής υπερηφάνειας και της ψευδεπίγραφης ανωτερότητας, που συνεπάγονται μία ψυχολογία μόνιμης αντιπαλότητας με ορατούς και αόρατους, εσωτερικούς ή εξωτερικούς εχθρούς.⁶

Το οθωμανικό καθώς και το σύγχρονο τουρκικό κράτος, ως γεωγραφική οντότητα, είναι τόσο αποξενωμένο από τις παραδόσεις και τις καταβολές των λαών της περιοχής, που παρά τον πολύχρονο συγχρωτισμό του με την Ευρώπη, παραμένει βαθιά ασιατικό με έντονη τη σφραγίδα της καταγωγής του. Από την ιδιαιτερότητα αυτή προέρχεται αυτή η εξωτερική γραφικότητα, αυτό το κράμα μοιρολατρίας και βίαιων αντιδράσεων, ιπποτικού πνεύματος και δόλου, μεγαλοπρέπειας και δυστυχίας που χαρακτηρίζει το λαό του. Στον πυρήνα της τουρκικής αντίληψης υπήρξαν ανέκαθεν η «ισχύς» και η «σπάθη», δίχως οι ελκυστικοί και θεσπέσιοι τόποι που κατέλαβε αυτός ο κεντρο-ασιατικός λαός να μετριάσουν την αγριότητα του χαρακτήρα του, όπως έγραψε ο Γάλλος περιηγητής Σαβαρύ στα τέλη του 18ου αιώνα.⁷

⁵ Axiarlis Evangelia, *Political Islam and the Secular State in Turkey*, (London: Tauris & Co, 2014)

⁶ Μούρτος Γεώργιος, *Τουρκία : Το Ένστολο Κράτος*, (Αθήνα: Επικοινωνίες, 2002), σ. 82-83.

⁷ Στο ίδιο, σ. 41-43. Χαρακτηριστικά ο Σαβαρύ γράφει : «Οι ωραίοι τόποι, τους οποίους κατοικούν, ουδόλως εμετρίασαν την αγριότητα του χαρακτήρος των. Η ισχύς είναι νόμος και η σπάθη δικαιοσύνη αυτών».

Βλέπουμε λοιπόν ότι, ανέκαθεν, το ζητούμενο τόσο του οθωμανικού όσο και του σύγχρονου τουρκικού κράτους αποτελούσε η «ισχύς», η οποία αναγόμενη σε επίπεδο κράτους ή έθνους ενσάρκωνε την αποκαλούμενη «εθνική ισχύ». Το γεγονός δεν αποτελεί πρωτοτυπία ή παραδοξότητα. Από καταβολής του ανθρώπινου πολιτισμού, αποτελεί πρωταρχική επιδίωξη των δρώντων, είτε είναι άτομα, φυλές, πόλεις, κράτη, είτε και ολόκληρες αυτοκρατορίες. Από την εποχή του Θουκυδίδη μέχρι και σήμερα, οι διεθνολόγοι, και όχι μόνο, συμφωνούν στο ότι η εθνική ισχύς είναι το εργαλείο και το μέσο των συναλλαγών στις διεθνείς σχέσεις. Ορισμοί της εθνικής ισχύος, ακόμη και μοντέλα υπολογισμού της μέσω μαθηματικών τύπων,⁸ έχουν διατυπωθεί από πολλούς επιστήμονες, με κοινή συνιστώσα την έμφαση στην στρατιωτική ισχύ ως δομικού συντελεστή διαμόρφωσής της. Ταυτόχρονα, η εθνική ισχύς αποτελεί το βασικό συντελεστή διαμόρφωσης της Υψηλής Στρατηγικής ενός κράτους. Όταν χρησιμοποιούμε όλα τα διαθέσιμα μέσα ενός κράτους (στρατιωτικά, διπλωματικά, οικονομικά, κλπ) για την επίτευξη των πολιτικών αντικειμενικών σκοπών της ενόψει πραγματικής ή ενδεχόμενης σύγκρουσης, τότε μιλάμε για υψηλή στρατηγική.⁹

Δια της μεταβατικής ιδιότητας, αυτονόητα συνάγεται η σημασία της στρατιωτικής ισχύος στη διαμόρφωση της τουρκικής εθνικής ισχύος και της τελευταίας, ως πυλώνα προώθησης της υψηλής στρατηγικής στην αναθεωρητική εξωτερική πολιτική που ασκεί τα τελευταία χρόνια η κυβέρνηση του ΑΚΡ και ιδιαίτερα ο ίδιος ο Πρόεδρος Ερντογάν. Ο τελευταίος, ακόμη και την περίοδο που ακολούθησε το πραξικόπημα, δεν επιχείρησε να αποδυναμώσει τη δυναμική που επιθυμούσε να εκπέμπουν οι ΤΕΔ προς τη διεθνή κοινότητα. Πλήρως ελεγχόμενες πλέον από αυτόν, ή τουλάχιστον έτσι εμφανιζόμενες, διεξάγουν επιχειρήσεις ως παράγοντας επιβολής ασφάλειας εκ μέρους της διεθνούς κοινότητας στη Συρία και τελούν στα πρόθυρα «εκτόξευσης» των επιχειρησιακών τους δυνατοτήτων μέσω ενός εκτεταμένου προγράμματος εξοπλισμών.¹⁰ Όταν μάλιστα οι εξοπλισμοί αυτοί, όπως στην περίπτωση των ρωσικών

⁸ Νταβούτογλου Αχμέτ, *Το Στρατηγικό Βάθος, η Διεθνής Θέση της Τουρκίας*, [μτφ. Ν. Ραπτόπουλος] (Αθήνα: Ποιότητα, 2010) και Tellis A., Bially J., Layne C., McPherson M., Sollinger J., «*Measuring National Power in the Postindustrial Age*», (Santa Monica: Rand Corporation, 2000), [e-book : https://www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR1110z1.html].

⁹ Κολιόπουλος Κωνσταντίνος, *Η Στρατηγική Σκέψη από την Αρχαιότητα έως Σήμερα*, (Αθήνα: Ποιότητα, 2008), σ. 44 και Πλατιάς Αθανάσιος, *Διεθνείς Σχέσεις και Στρατηγική στον Θουκυδίδη*, (Αθήνα: Εστίας, 1999), σ. 84-85.

¹⁰ Ενδεικτικά, Τσιμπούκης Γιώργος, «Εξοπλισμοί και αμυντική βιομηχανία : Ο σχεδιασμός της Τουρκίας για την περίοδο 2017-2021», *viadiplomacy*, 27.03.2017, <http://www.viadiplomacy.gr/exoplismike-amintiki-viomichania-o-schediasmos-tis-tourkias-gia-tin-periodo-2017-2021/> (έγινε πρόσβαση στις 12/08/2017) και «Τουρκικοί εξοπλισμοί. Ησυχία, η πατρίδα κοιμάται...», *ptisidiastima*, 22.06.2017, <https://www.ptisidiastima.com/turkish-armaments/> (έγινε πρόσβαση στις 13/08/2017).

αντιαεροπορικών πυραύλων S-400, αποτελούν μοχλό άσκησης πιέσεων στην εξωτερική πολιτική της χώρας,¹¹ αντιλαμβάνεται κανείς τη σημασία του παράγοντα «στρατιωτική ισχύς» στο διεθνές παιχνίδι ισχύος και ανταγωνισμών. Είναι πολύ πιθανό, ο Ερντογάν να είναι θιασώτης της θυμόσοφης ρήσης που αναφέρει ότι «*Η ισχύς δεν είναι μόνο αυτή που έχεις αλλά κυρίως αυτή που νομίζει ο αντίπαλος ό,τι έχεις*».

Μεθοδολογία

Ως απόρροια των παραπάνω, στο πρώτο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας, γίνεται μία καταγραφή της έννοιας της ισχύος και της έκφασής της σε επίπεδο κρατών υπό τη μορφή της εθνικής ισχύος, των συντελεστών αυτής και της σημασίας της στρατιωτικής ισχύος ως θεμελιώδους πυλώνα εδραίωσης της θέσης ενός κράτους στη διεθνή σκακιέρα ανταγωνισμού. Ιδιαίτερα δε, με την παρούσα εργασία να διερευνά τις ΤΕΔ, η σχέση στρατιωτικής και εθνικής ισχύος είναι κάτι περισσότερο από αυταπόδεικτη.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, καταγράφεται η θέση και ο ρόλος των ΤΕΔ στο σύγχρονο τουρκικό κράτος, σε μία προσπάθεια κατανόησης της ιδιαίτερης σχέσης που είχε αναπτυχθεί στο συνειδησιακό υπόβαθρο της τουρκικής κοινωνίας για το στράτευμα. Μίας σχέσης ενδεχομένως μοναδικής για ένα κράτος που αυτοπροσδιορίζεται ως δημοκρατικό. Μιας σχέσης που άλλοτε προέκυψε «από ειλικρινή αγάπη» όπως τα πρώτα χρόνια της νεότευκτης τουρκικής δημοκρατίας και άλλοτε επιβλήθηκε «με συνοικέσιο» ως αποτέλεσμα επεμβάσεων μέσω στρατιωτικών πραξικοπημάτων.

Στο τρίτο κεφάλαιο, αναλύονται τα κυριότερα γεγονότα που διαδραματίστηκαν στο λυκαυγές του 21ου αιώνα στην Τουρκία, σε ό,τι αφορά στη σχέση πολιτικής και στρατιωτικής ηγεσίας. Πως από μία περίοδο αμοιβαίας καχυποψίας και αναγκαστικής συμπόρευσης, οδηγήθηκε η κατάσταση σε μετωπικές συγκρούσεις, υπαναχωρήσεις και πρόσκαιρη εκτόνωση, σε εκ νέου σφοδρότερες συγκρούσεις, δημιουργώντας ένα εκρηκτικό μείγμα στις πολιτικοστρατιωτικές σχέσεις της χώρας, φτάνοντας στο σημείο μέγιστης αντοχής του ενός δρώντα, προκαλώντας την εκτόνωση.

Στο τέταρτο κεφάλαιο γίνεται μία καταγραφή των γεγονότων στρατιωτικού κατὰ βάση ενδιαφέροντος που έλαβαν το χρονικό διάστημα πριν και κατά τη διάρκεια του πραξικοπήματος της 15ης Ιουλίου 2016, ώστε να γίνει αντιληπτή η δυναμική που ώθησε τους πραξικοπηματίες και να καταγραφούν οι αντιδράσεις και γενικότερη σταση του τουρκικού στρατεύματος στην εξέλιξη των γεγονότων.

¹¹ «Η αγορά από την Τουρκία των ρωσικών S400 ή η διπλωματία των εξοπλισμών», [thepressroom](https://www.thepressroom.gr/arthrografia/i-agma-apo-tin-toyrkia-ton-rosikon-s400-i-i), 28.07.2017, <https://www.thepressroom.gr/arthrografia/i-agma-apo-tin-toyrkia-ton-rosikon-s400-i-i>, (έγινε πρόσβαση στις 11/08/2017).

Στο πέμπτο κεφάλαιο καταγράφεται ο τρόπος αντίδρασης εκ μέρους του Ερντογάν μετά την καταστολή του πραξικοπήματος, για την αποκατάσταση της συνταγματικής τάξης, τη σύλληψη και τιμωρία των ενόχων μέσω εκτεταμένων εκκαθαρίσεων στις ΤΕΔ και την αλλαγή θεσμών και ρόλων στο εσωτερικό τους, με σκοπό την εξασφάλιση της «θωράκισης» του δημοκρατικού πολιτεύματος.

Τέλος στο έκτο κεφάλαιο γίνεται η συνολική αποτίμηση των επιπτώσεων του πραξικοπήματος στις ΤΕΔ, ως αποτέλεσμα των αλλαγών σε θεσμικό επίπεδο και των εκκαθαρίσεων σε επίπεδο αριθμών και επιχειρείται μία πρώτη αποτίμηση του ισοζυγίου εθνικής ισχύος της Τουρκίας πριν και μετά το πραξικόπημα. Η εργασία ολοκληρώνεται με μία συνοπτική αναφορά στο κατά πόσο τα τελευταία γεγονότα επηρέασαν τους συσχετισμούς στρατιωτικής ισχύος στις ελληνοτουρκικές σχέσεις και γίνεται μία απόπειρα να απαντηθεί το προφανές «φιλοσοφικό» ερώτημα, εάν η ενδεχόμενη επικράτηση των πραξικοπηματιών, θα ωφελούσε ή όχι τα ελληνικά συμφέροντα.

Λίγες ημέρες μετά την 15η Ιουλίου 2016, ο πρώην Ανώτερος Διοικητής των Συμμαχικών Δυνάμεων του NATO James Stavridis, σε άρθρο του στο αμερικανικό περιοδικό Foreign Policy, επεσήμανε ότι το νεφελώδες σκηνικό μετά την απόπειρα πραξικοπήματος θα έχει αποθαρρυντικές επιπτώσεις στη στρατιωτική ετοιμότητα της Τουρκίας. Και συμπλήρωνε λέγοντας ότι *«θα υπάρξει μια έντονα αρνητική επίπτωση στην ικανότητα του τουρκικού στρατού να εκτελεί τα καθήκοντά του σε όλο το φάσμα των δραστηριοτήτων της συμμαχίας. Δυστυχώς, είναι πιθανό ότι ο στρατός στον απόηχο της πραξικοπήματος θα είναι επικεντρωμένος σε μια εσωτερική διαμάχη, με ατελείωτες έρευνες και ελέγχους νομιμοφροσύνης και απλά θα επιβιώνει ως θεσμός»*.¹² Αυτό που απομένει να καταδείξει ο χρόνος, είναι το κατά πόσο θα επιβεβαιωθούν οι δυσσώγιες αυτές προβλέψεις για τις ΤΕΔ. Μερικοί τις παρομοιάζουν σαν ένα πουλί στα χέρια του Ερντογάν. Αν το κρατήσει πάρα πολύ σφιχτά θα πεθάνει από ασφυξία, αλλά αν το κρατήσει πολύ χαλαρά θα πετάξει μακριά.¹³

Παράγοντες - Προϋποθέσεις

Το προς μελέτη θέμα διακρίνεται από την ιδιαιτερότητα ότι βρίσκεται ακόμη σε εξέλιξη. Το χρονικό διάστημα που έχει παρέλθει από τη γενεσιουργό του αιτία, δεν επιτρέπει την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων. Η υπάρχουσα βιβλιογραφία περιο-

¹² Pamuk Humeyra - Jones Gareth, “Turkish military a fractured force after attempted coup”, [reuters](http://www.reuters.com/article/us-turkey-security-military-insight-idUSKCN10619L), 26.07.2016, <http://www.reuters.com/article/us-turkey-security-military-insight-idUSKCN10619L>, (έγινε πρόσβαση στις 11/08/2017).

¹³ «Σαρωτικές αλλαγές στις τουρκικές ένοπλες δυνάμεις», [insideoutborders](http://insideoutborders.com/2016/07/26/sweeping-changes-to-the-turkish-armed-forces), 26.07.2016, <http://insideoutborders.com/2016/07/26/sweeping-changes-to-the-turkish-armed-forces>, (έγινε πρόσβαση στις 10/08/2017).

ρίζεται στην καταγραφή και ανάλυση της θέσης και του ρόλου του στρατεύματος στην τουρκική κοινωνία του 20ου αιώνα και στις κοινωνικοπολιτικές μεταβολές που επήλθαν στις πολιτικοστρατιωτικές σχέσεις μετά την ανάληψη της εξουσίας από το ΑΚΡ το 2002, μέχρι το διάστημα των εθνικών εκλογών του 2015. Ακόμη και βιβλία που εκδόθηκαν το 2017, περιορίζονται σε μία σύντομη επιδερμική ανάλυση του πραξικοπήματος του Ιουλίου του 2016, ελλείπει επαρκούς χρονικού διαστήματος αξιολόγησης των εξελίξεων και των δεδομένων. Ως εκ τούτου, για την ανάλυση του θέματος, τίθενται οι παρακάτω προϋποθέσεις :

α. Δεδομένης της έλλειψης επαρκούς βιβλιογραφίας, βασική πηγή πληροφόρησης αποτέλεσε το διαδίκτυο, με την επιδίωξη ελέγχου της αξιοπιστίας των πηγών και διασταύρωσης των πληροφοριών, σε όση έκταση ήταν αυτό εφικτό. Επιλέχθηκαν, ει δυνατόν, αξιόπιστες πηγές του διαδικτύου, κατά βάση τουρκικής προέλευσης ή αναδημοσιεύσεις τουρκικών πηγών από διεθνή ηλεκτρονικά δίκτυα. Παρά ταύτα, ελλοχεύει ο κίνδυνος χρήσης κατευθυνόμενων δημοσιευμάτων, που είναι πρακτικά αδύνατο να επιβεβαιωθεί η αξιοπιστία τους εκ μέρους του συντάκτη της εργασίας.

β. Η ίδια η φύση του θέματος, που άπτεται πληροφοριών στρατιωτικού ενδιαφέροντος, δεν προσφέρεται σε όλη του την έκταση για επίσημα επιβεβαιωμένες πηγές πληροφόρησης, λόγω στεγανών εμπιστευτικού χαρακτήρα. Ορισμένα στοιχεία όσο και εάν αποτελούν αποδεσμευμένες πλέον πληροφορίες, αποτελούν προϊόν προσωπικής πληροφόρησης και δεν μπορεί να αποκαλυφθεί η πηγή τους.

γ. Η αναφορά στη λέξη Τουρκία, προσδιορίζει χρονικά τα αναφερόμενα στην παρούσα εργασία, από την 29 Οκτωβρίου 1923 και μετέπειτα, δηλαδή από την ίδρυση της Τουρκικής Δημοκρατίας, μέχρι και σήμερα.

δ. Η παρούσα εργασία αποτελεί εργασία «εν ροή», αφού συναφή με αυτή θέματα πολιτικής και στρατιωτικής φύσεως στην Τουρκία, τελούν υπό εξέλιξη.

ε. Η εργασία έχει χρονικό ορίζοντα πληροφοριών, οι οποίες βοηθούν και υποστηρίζουν την επιχειρούμενη ανάλυση, μέχρι την 10η Νοεμβρίου 2017.

Το διεθνές ιστορικό προηγούμενο

Οι εκκαθαρίσεις του σοβιετικού ηγέτη Ιωσήφ Στάλιν στον Κόκκινο Στρατό τη δεκαετία του 1930, αποτελούν χαρακτηριστικό ιστορικό προηγούμενο του θέματος που εξετάζουμε. Ισχυρές προσωπικότητες των σοβιετικών Ενόπλων Δυνάμεων της εποχής, προεξάρχοντας του Μιχαήλ Τουχατσέφσκι, που είχε διατελέσει Αρχηγός του Κόκκινου Στρατού (1925-28) και στη συνέχεια Κομισάριος Άμυνας, έπεσαν θύματα των σοβιετικών μυστικών υπηρεσιών, θεωρούμενοι είτε ως αποκλίνοντες από τις κομ-

μουνιστικές απόψεις είτε ως απειλή για τον ίδιο τον Στάλιν. Ο Τουχατσέφσκι είχε ξεκινήσει ένα φιλόδοξο πρόγραμμα αναδιοργάνωσης του Κόκκινου Στρατού με τεθωρακισμένες και μηχανοκίνητες δυνάμεις και αναμόρφωσης της πολεμικής βιομηχανίας της χώρας. Επηρεασμένος ο Στάλιν από πληροφορίες που «φύτεψαν» οι γερμανικές μυστικές υπηρεσίες, θεώρησε ύποπτο το ρόλο του και την 9 Ιουνίου 1937, τον συνέλαβε μαζί με στενούς του συνεργάτες, με την κατηγορία της προδοσίας. Την 11 Ιουνίου δικάστηκαν από έκτακτο στρατοδικείο και την επομένη εκτελέστηκαν.

Οι εκκαθαρίσεις επεκτάθηκαν σε όλο τον Κόκκινο Στρατό και εντός ενός έτους συνολικά εκτελέστηκαν, φυλακίστηκαν ή στην καλύτερη περίπτωση αποτάχτηκαν, οι 3 από τους 5 Στρατάρχες, οι 14 από τους 16 διοικητές στρατιάς, οι 60 από τους 67 διοικητές σωμάτων στρατού, οι 136 από τους 199 διοικητές μεραρχιών και οι 221 από τους 397 διοικητές ταξιαρχιών. Ανάλογη αντιμετώπιση υπέστησαν χιλιάδες ανώτεροι και κατώτεροι αξιωματικοί, καθώς και ηγετικά στελέχη της πολεμικής βιομηχανίας. Επανήλθε το σύστημα της διπλής διοίκησης, σύμφωνα με το οποίο κάθε Σχηματισμός ή Μονάδα πέραν του στρατιωτικού διοικητή είχε και τον αντίστοιχο πολιτικό κομισάριο από το Κόμμα, με εξουσία να ελέγχει και να ανακαλεί τις διαταγές του πρώτου. Όποιες προσπάθειες εκσυγχρονισμού του Κόκκινου Στρατού παρέμειναν ανολοκλήρωτες και επανήλθε στο προσκήνιο η άποψη ότι το ιππικό αποτελεί σημαντικό συντελεστή ισχύος του στρατεύματος.¹⁴

Η πολεμική προετοιμασία της Σοβιετικής Ένωσης έκανε πολλά βήματα πίσω και δημιούργησε την εικόνα στη ναζιστική Γερμανία ότι ο Κόκκινος Στρατός μπορούσε εύκολα να νικηθεί. Τα οργανωτικά και επιχειρησιακά προβλήματα που προϋπήρχαν των σταλινικών διώξεων, όχι μόνο διατηρήθηκαν αλλά έγιναν και πιο έντονα. Η στρατιωτική ανεπάρκεια των αξιωματικών ήταν χαρακτηριστική, καθώς προσλαμβάνονταν αθρόα για να καλυφθούν τα δημιουργηθέντα κενά και δίχως επαρκή εκπαίδευση, αποστέλλονταν σε μάχιμες θέσεις σε ένα Κόκκινο Στρατό που γιγαντώνονταν σε αριθμούς. Το κυριότερο όμως πρόβλημα των αξιωματικών ήταν ο φόβος τους να αναλάβουν ευθύνες, καθότι ό,τι έκαναν ελεγχόταν από τον πολιτικό κομισάριο που τους παρακολουθούσε. Είναι χαρακτηριστικό ότι ακόμη και απλή αναφορά για επιχειρήσεις σε βάθος ή μαζικές ενέργειες τεθωρακισμένων ή μηχανοκίνητων δυνάμεων παρέπεμπε στις ιδέες του Τουχατσέφσκι και θεωρείτο εναντίον της επανάστασης επιφέροντας επιπτώσεις. Η βιομηχανική παραγωγή στράφηκε προς την ανανέωση του

¹⁴ Porter David, *Order of Battle - The Red Army in WWII*, (London: Amber Books, 2009), σ. 7-8.

σοβιετικού πολεμικού υλικού (σε αεροσκάφη, άρματα και τεθωρακισμένα οχήματα) μόνο μετά τη γερμανική εισβολή του 1941.¹⁵

Οι επιπτώσεις των διώξεων στον Κόκκινο Στρατό δεν έγιναν αμέσως αντιληπτές, στον ρωσο-ιαπωνικό πόλεμο (Μάιος - Αύγουστος 1939) και την εισβολή στην Πολωνία (Σεπτέμβριος – Οκτώβριος 1939). Στην πρώτη περίπτωση οι ικανότητες του Στρατηγού Ζούκοφ, ενός από τους ελάχιστους ανώτατους αξιωματικούς που γλίτωσαν από τις διώξεις του Στάλιν, η συντριπτική αριθμητική υπεροχή των Σοβιετικών σε προσωπικό και μέσα και τα τακτικά λάθη των Ιαπώνων, έδωσαν τη νίκη στους πρώτους. Η δεύτερη περίπτωση δεν προσφέρεται για ασφαλή συμπεράσματα, καθότι η Πολωνία είχε να αντιμετωπίσει διπλή εισβολή (Γερμανών και Σοβιετικών) και με τη δεδομένη συντριπτική υπεροχή των Σοβιετικών σε προσωπικό και μέσα, δεν αποκαλύφθηκαν τα προβλήματα του Κόκκινου Στρατού.

Αντίθετα, κατά το ρωσο-φιλανδικό Πόλεμο (Νοέμβριος 1939 - Μάρτιος 1940), οι σοβιετικές δυνάμεις ήταν μεν πολλαπλάσιες των φιλανδικών αλλά πολεμούσαν με χαμηλό ηθικό και υπό την ηγεσία άπειρων αξιωματικών. Ο συνδυασμός αυτών των παραγόντων, με το υψηλό φρόνημα των μαχόμενων υπέρ βωμών και εστιών Φιλανδών, είχε ως αποτέλεσμα τη σθεναρή αντίσταση εκ μέρους των φιλανδικών δυνάμεων και την αναποτελεσματικότητα των σοβιετικών. Η ΕΣΣΔ βγήκε από τον πόλεμο αυτό με βαρύτερες απώλειες στα πεδία της μάχης και τραυματισμένη τη διεθνή της φήμη.¹⁶ Αλλά και στην πρώτη φάση της γερμανικής εισβολής στη Σοβιετική Ένωση το 1941, αποκαλύφθηκαν οι αδυναμίες του Κόκκινου Στρατού σε θέματα τακτικής και ηγεσίας, που εκτόξευσαν τις απώλειες σε νεκρούς και αιχμαλώτους σε εκατοντάδες χιλιάδες και έφεραν τους Γερμανούς στα πρόθυρα της Μόσχας.

Ανάλογο παράδειγμα εύρους εκκαθαρίσεων στις ένοπλες δυνάμεις, συναντάμε στις στρατιωτικές εκκαθαρίσεις που έλαβαν χώρα στο Ιράν, μετά την Ισλαμική Επανάσταση του 1979 του Αγιατολάχ Χομεϊνί και την εκθρόνιση του Σάχη, που παρ' ολίγον να ηττηθεί από μικρότερο (πλην όμως υποστηριζόμενο από ΗΠΑ και ΕΣΣΔ) Ιράκ του Σαντάμ Χουσεΐν στον αιματηρό οκταετή πόλεμο (1980-1988). Ο τελευταίος ανησύχησε έντονα για τη θέση του και την ασφάλεια και ακεραιότητα του Ιράκ, λόγω της μετατροπής του γειτονικού Ιράν σε ισλαμική δημοκρατία και των κηρυγμάτων του Χομεϊνί για «εξαγωγή» της ισλαμικής επανάστασης στο εξωτερικό. Το κενό

¹⁵ Overy Richard, *Russia's War: A History of the Soviet Effort: 1941-1945*, (London: Penguin Books, 1999), σ. 37-43.

¹⁶ Hickman Kennedy, "The Winter War: Death in the Snow", [militaryhistory](http://militaryhistory.about.com/od/navalbattles1900today/p/winterwar.htm), 14.03.16, <http://militaryhistory.about.com/od/navalbattles1900today/p/winterwar.htm>, (έγινε πρόσβαση στις 10/09/2017).

ασφαλείας που δημιουργήθηκε στην Τεχεράνη, η γενικότερη αναταραχή στο Ιράν, οι εκκαθαρίσεις που είχε υποστεί από το ισλαμικό καθεστώς το σώμα των Ιρανών αξιωματικών και η διεθνής απομόνωση του Ιράν (απότοκη και της κατάληψης της αμερικανικής πρεσβείας στην Τεχεράνη από φανατικούς ισλαμιστές), αλλά και οι υπεραισιόδοξες εκτιμήσεις του ιρακινού ηγέτη, για τη χαμηλή μαχητική ικανότητα των ιρανικών δυνάμεων, τον οδήγησε το 1980 στην απόφαση έναρξης εκ μέρους του ενός καταστροφικού πολέμου.¹⁷ Όσο οι Ιρακινοί σχεδίαζαν τα επιχειρησιακά τους σχέδια, είχαν κάθε λόγο να είναι αισιόδοξοι. Οι Ιρανοί στερούνταν συμπαγούς ηγεσίας και οι ένοπλες δυνάμεις τους, σύμφωνα με τις ιρακινές μυστικές υπηρεσίες, είχαν σημαντικές ελλείψεις ανταλλακτικών για το αμερικανικής προελεύσεως πολεμικό τους υλικό. Έναντι των ιρανικών ενόπλων δυνάμεων, συμπεριλαμβανομένων των Φρουρών της Επανάστασης (Pasdaran) των οποίων ηγούνταν πιστοί μουλάδες με ανύπαρκτη έως ελάχιστη στρατιωτική εμπειρία, οι Ιρακινοί μπορούσαν να αντιπαρατάξουν 12 πλήρως εξοπλισμένες μηχανοκίνητες μεραρχίες με τελευταίας τεχνολογίας σοβιετικό στρατιωτικό υλικό δυνάμεως 190.000 ανδρών, συνεπικουρούμενων από 2.220 άρματα μάχης και 450 πολεμικά αεροσκάφη. Η μόνη άξια λόγου στρατιωτική ικανότητα του Ιράν, ήταν η πολύ αξιόλογη πολεμική του αεροπορία. Υπό αυτές τις συνθήκες, το Σεπτέμβριο του 1980 οι ιρακινές δυνάμεις εισέβαλαν αιφνιδιαστικά στο Ιράν και, εκμεταλλευόμενες την υπονόμευση της μαχητικής ικανότητας και του ηθικού των ιρανικών ενόπλων δυνάμεων μετά την Επανάσταση, προέλασαν στο ιρακινό έδαφος.

Όμως οι εκτιμήσεις του Σαντάμ Χουσεΐν για την πολεμική ικανότητα των ιρανικών ενόπλων δυνάμεων αποδείχθηκαν εντελώς λανθασμένες, καθώς ο ισλαμιστικός φανατισμός που εμφύσησε το σιϊτικό ιερατείο της Τεχεράνης, κάλυψε τα κενά σε έμφυχο δυναμικό που είχαν δημιουργηθεί. Το καθεστώς του Χομεινί είχε καταφέρει να συσπειρώσει τον ιρακικό λαό, αλλά και να εμφυσήσει θρησκευτικό φανατισμό σε πλατιές μάζες νεαρών ανδρών (ακόμα και παιδιών) που στάλθηκαν κατά κύματα σε πολύνεκρες επιθέσεις εναντίον των ιρακινών δυνάμεων. Μέχρι το Νοέμβριο του 1980, περίπου 200.000 ιδεολογικά προσηλωμένοι στο καθεστώς ιρανοί στρατιώτες στάλθηκαν στο μέτωπο του πολέμου. Επιπλέον, το επαναστατικό καθεστώς, ανακάλεσε στην ενεργό δράση βετεράνους πιλότους μαχητικών αεροσκαφών του παλαιού αυτοκρατορικού στρατεύματος οι οποίοι είχαν εκπαιδευτεί στις ΗΠΑ και με το ξέσπα-

¹⁷ Σιώζου Μαρία, «Φάκελος Ιράκ/ Πόλεμος με το Ιράν/ Η αλληλοεξόντωση», [imdleo](https://www.imdleio.gr/diaf/files/proph/gen/Fakelos_Irak-Iran-exontwsi.pdf), 16.03.03, https://www.imdleio.gr/diaf/files/proph/gen/Fakelos_Irak-Iran-exontwsi.pdf, (έγινε πρόσβαση στις 10/09/17).

σμα της Επανάστασης είχαν αποπεμφθεί.¹⁸ Η προέλαση των ιρακινών στρατευμάτων ανακόπηκε, το Ιράν το 1981 αντεπιτέθηκε και τον επόμενο χρόνο ανακατέλαβε τα εδάφη του. Συνθήκη ειρήνης συνομολογήθηκε τον Αύγουστο του 1990. Δεν υπήρξαν εδαφικές μεταβολές. Το Ιράν είχε υποστεί μεγαλύτερες απώλειες, αλλά είχε και μεγαλύτερο πληθυσμό και είχε αντιμετωπίσει αποτελεσματικά την εισβολή, ενώ το ισλαμικό καθεστώς της Επανάστασης παγιώθηκε οριστικά στο εσωτερικό.¹⁹

¹⁸ “Iran-Iraq War (1980-1988)”, globalsecurity, <https://www.globalsecurity.org/military/world/war/iran-iraq.htm>, (έγινε πρόσβαση στις 10/09/17).

¹⁹ Χουρχούλης Διονύσης, «Μάθημα 12_Ο πόλεμος Ιράν-Ιράκ, ο πόλεμος του Λιβάνου και η παλαιστινιακή Ιντιφάντα», uoa, <https://eclass.uoa.gr/> (έγινε πρόσβαση στις 11/09/17).

ΣΕΛΙΔΑ ΣΚΟΠΙΜΑ ΚΕΝΗ

Κεφάλαιο πρώτο

Ισχύς, Εθνική Ισχύς, Στρατιωτική Ισχύς

Ισχύς

Στο πεδίο της ανθρώπινης κοινωνίας «ισχύς» σημαίνει, κατά τη θρυλική ρήση του Max Weber, «κάθε δυνατότητα επιβολής, εντός μίας κοινωνικής σχέσεως, της ίδιας βουλήσεως εις βάρος μίας άλλης, ακόμη και παρά την εμφάνιση αντιστάσεως αλλά και ανεξαρτήτως του πόθεν απορρέει αυτή η δυνατότητα». Ο Bertrand Russell γράφει ότι «η σημασία της ισχύος για την Πολιτική είναι αντίστοιχη της σημασίας της ενέργειας για τη Φυσική», ενώ ο Karl Deutsch συνέκρινε «το ρόλο της ισχύος στη Διεθνή Πολιτική με το ρόλο του χρήματος στην Οικονομία». Μεταφερόμενοι στο πεδίο της Διεθνούς Πολιτικής, ο πατέρας του πολιτικού ρεαλισμού Hans J. Morgenthau, περιέγραψε την ισχύ ως την ικανότητα επιβολής μίας πολιτικής βούλησης, αναγνωρίζοντας στην επιδίωξη της ισχύος ένα βασικό κίνητρο, το οποίο θεωρεί τυπικό, αλλά και ουσιαστικό, για την πολιτική δράση, όπως ακριβώς η επιδίωξη του κέρδους είναι τυπικό αλλά και ουσιαστικό κίνητρο της οικονομικής δράσης.²⁰

Στο άναρχο και ανταγωνιστικό διεθνές σύστημα, τα κράτη για να επιβιώσουν και προασπίσουν τα συμφέροντα τους, αναζητούν συνεχώς ισχύ. Στη διεθνή πολιτική οι μονάδες είναι λειτουργικά ομοιόμορφες. Αυτό που διαφοροποιεί τις μονάδες δεν είναι η λειτουργική εξειδίκευση αλλά η ισχύς τους. Στο άναρχο διεθνές σύστημα με τα εγγενή διλήμματα ασφαλείας που ενέχει για τις μονάδες του, η έννοια της ισχύος σημαίνει σε τελική ανάλυση την ικανότητα του κάθε κράτους να πολεμάει. Όσο πιο ικανό είναι ένα κράτος να επικρατεί σε πολεμικές αναμετρήσεις, τόσο λιγότερο είναι αναγκασμένο να υποκύπτει στην πολιτική βούληση άλλων κρατών και τόσο περισσότερο είναι σε θέση να επηρεάζει τη συμπεριφορά άλλων κρατών.²¹ Η επιδίωξη της ισχύος σε συνδυασμό με την αλλαγή στην ισορροπία ισχύος που προκαλεί η άνιση ανάπτυξη είναι οι αιτίες των πολέμων και συγκρούσεων στο διεθνές σύστημα. Ο Θουκυδίδης ήταν ο πρώτος που συσχέτισε τα ζητήματα των πολέμων με την αλλαγή στο συσχετισμό ισχύος (balance of power).²²

Η «ισχύς» είναι η συμπυκνωμένη έκφραση πολλών παραγόντων που την συναποτελούν και της δίνουν υπόσταση και ρόλο (ένοπλες δυνάμεις, οικονομία, γεωγραφία, δημογραφία, τεχνολογία κλπ). Στην πράξη γίνεται περισσότερο αντιληπτή η

²⁰ Μάξης Ιωάννης, «Περί στρατού», *Εθνικές Επάλξεις*, τεύχος 110 (Οκτ - Δεκ 14), σ. 59.

²¹ Παπασωτηρίου Χαράλαμπος, *Η διεθνής πολιτική στον 21ο αιώνα*, (Αθήνα: Ποιότητα, 2008), σ. 33.

²² Gilpin Robert, *Πόλεμος και Αλλαγή στη Διεθνή Πολιτική*, [μτφ. Κ. Κολιόπουλος] (Αθήνα: Ποιότητα, 2007), σ.166.

ισχύς των ενόπλων δυνάμεων, η στρατιωτική ισχύς, ενώ οι άλλες μορφές ισχύος θεωρείται ότι έχουν ρόλο υποστηρικτικό καίτοι είναι αναμφίβολα αποδεκτό ότι η οικονομική ισχύς αποτελεί το βασικότερο πυλώνα της πρώτης. Με δεδομένο όμως ότι η οικονομική ισχύς απορρέει και από τις ικανότητες του πληθυσμού (δημογραφία) και τις περιβαλλοντολογικές «προσφορές» (γεωγραφία), αντιλαμβανόμαστε την αλληλεξάρτηση των αποκαλούμενων συντελεστών ισχύος. Η ισχύς είναι μια έννοια σχετική, δηλαδή προϋποθέτει τη σύγκριση με την ισχύ ενός άλλου (συνήθως ανταγωνιστικού μέρους) για να περιγραφεί και εκτιμηθεί επαρκώς. Συγχρόνως είναι έννοια συνεχώς μεταβαλλόμενη καθώς υπόκειται σε διακυμάνσεις ένεκα πλήθους παραγόντων, περισσότερο ή λιγότερο ελεγχόμενων από τον άνθρωπο.

*«Ισχύς, στη διεθνή βιβλιογραφία, ορίζεται η ικανότητα μιας χώρας (ακριβέστερα: ενός εθνο-κρατικού παίκτου/δρώντος) να καθιστά τους λοιπούς παίκτες/δρώντες του διεθνούς συστήματος ή υποσυστήματος έτοιμους ή πρόθυμους να συναινούν με τις επιλογές του, μέσω της άμεσης ή υπονοούμενης χρήσεως συγκεκριμένων δυνατοτήτων του δρώντος/παίκτου αυτού, δηλαδή: οικονομικών, χρηματοπιστωτικών, τεχνολογικών, στρατιωτικών, θεσμικών, διπλωματικών, γνωσιολογικών, γεωγραφικών, πολιτιστικών και δημογραφικών».*²³ Επιπλέον η Ισχύς είναι: συνάρτηση «τεσσάρων συνιστωσών, οι οποίοι αποκαλούνται και πυλώνες γεωπολιτικής ισχύος. Δηλαδή ο πυλώνας της άμυνας και ασφάλειας, ο πυλώνας της οικονομίας, ο πυλώνας της πολιτικής και ο πυλώνας του πολιτισμού και της πληροφορίας».²⁴

Ισχύς, ως ικανότητα επιβολής της ίδιας βουλήσεως - συμφέροντος εις βάρος άλλων, μπορεί να επιτευχθεί με διάφορους τρόπους. Από την τεχνηέντως σχεδιασθείσα και εφαρμοσθείσα επικοινωνιακή/προπαγανδιστική επίθεση μέχρι τον ανηλεή ψυχολογικό πόλεμο και από την διακριτική επίκληση ασκήσεως της υφιστάμενης οικονομικής, διπλωματικής ή και στρατιωτικής ισχύος μέχρι την πλήρη εξολόθρευση πάσης αντιστάσεως διά της χρήσεως στρατιωτικών μέσων. Έτσι φτάνουμε στο κρισιμότερο σημείο, ήτοι εκείνο της χρήσεως ή της απειλής χρήσεως βίας, άρα της στρατιωτικής ισχύος, υπό την σκληρή μορφή της. Η επίκληση της ισχύος ενός κράτους εκ μέρους του ιδίου, και μάλιστα της στρατιωτικής ισχύος του, αποτελεί το ύστατο μέσο, το *ultima ratio*, ασκήσεως της ισχύος.²⁵

²³ Μάζης Ιωάννης, *Γεωπολιτική Προσέγγιση για ένα νέο Ελληνικό Αμυντικό Δόγμα*, (Αθήνα: Παπαζήση, 2006), σ. 26

²⁴ Μάζης Ιωάννης, *Μεταθεωρητική Κριτική Διεθνών Σχέσεων και Γεωπολιτικής. Το νεοθετικιστικό πλαίσιο*, (Αθήνα: Παπαζήση, 2012), σ. 446

²⁵ Μάζης Ιωάννης, «Περί στρατού», *Εθνικές Επάλξεις*, τεύχος 110 (Οκτ - Δεκ 14), σ. 60.

Σήμερα επικρατεί έντονα η τάση της θεώρησης της οικονομικής δύναμης ενός κράτους ως το βασικό θεμέλιο της στρατιωτικής του δύναμης. Η γενίκευση ή υπεραπλούστευση αυτής της ορθής προσέγγισης, δυνατόν να οδηγήσει και σε εσφαλμένες εκτιμήσεις αναφορικά με τον υπολογισμό της σχετικής ισχύος και των αποτελεσμάτων μιας αναμέτρησης μεταξύ δύο αντιπάλων. Φιλελεύθερες προσεγγίσεις αποδίδουν βαρύνουσα σημασία στην οικονομική ισχύ ενώ ρεαλιστικές απόψεις αναφέρουν ότι σε τελική ανάλυση, η ισχύς ενός κράτους είναι συνάρτηση των στρατιωτικών του δυνάμεων σε σχέση με τις δυνάμεις των αντιπάλων του. Ασφαλώς η διεθνής επιρροή των κρατών δεν εξαρτάται μονάχα από τις πολεμικές τους ικανότητες, αλλά υπεισέρχονται και άλλοι παράγοντες, όπως, οι συμμαχίες, η ιδεολογική και πολιτισμική ακτινοβολία, η γεωγραφική θέση, η διεθνής οικονομική παρουσία και η ιστορική παράδοση μεταξύ άλλων. Ο Joseph Nye έχει αναπτύξει το επιχειρήμα για την αξία της «μαλακής ισχύος» που δεν απορρέει από την «σκληρή» στρατιωτική ισχύ. Όταν όμως ο κόμπος φτάνει στο χτένι, τότε μετράνε οι πολεμικές ικανότητες του κάθε κράτους.²⁶

Η διάκριση μεταξύ «σκληρής» και «μαλακής» ισχύος αποτελεί πεδίο ακαδημαϊκών αντιπαραθέσεων για τα όρια και αλληλοεπικαλύψεις μεταξύ τους. Γενικά αποδεκτό είναι ότι η στρατιωτική και η οικονομική ισχύς αποτελούν τμήμα της «σκληρής» ισχύος και ότι η «μαλακή» ισχύς απευθύνεται στις αξίες, πολιτισμό, θεσμούς και πολιτικές λειτουργίες.²⁷ Ορισμένοι αναλυτές προσθέτουν και τη διπλωματική ισχύ στην επικαλούμενη «σκληρή ισχύ».²⁸ Πρόσφατα έχει επινοηθεί και όρος της «έξυπνης» ισχύος, ως «μιας προσέγγισης που υπογραμμίζει την ικανότητα ενός δρώντα για συνδυασμό “σκληρής” και “μαλακής” ισχύος, μέσω στρατιωτικής δύναμης και επένδυσης σε συμμαχίες, συνεργασίες και θεσμικά όργανα σε όλα τα επίπεδα, για την επέκταση της επιρροής, την εδραίωση της νομιμοποίησης της δράσης και επίτευξης των στρατηγικών στόχων».²⁹ Σε κάθε περίπτωση η ρήση του Σουν Τσου περί υποταγής του αντιπάλου χωρίς μάχη,³⁰ καταδεικνύει και την επιτυχέστερη στρατηγική στις διεθνείς σχέσεις των κρατών, με την ορθή χρήση όλων των μέσων και την εκμετάλλευση αλλά και δημιουργία των καταλλήλων περιστάσεων.

²⁶ Παπασωτηρίου Χαράλαμπος, *Η διεθνής πολιτική στον 21ο αιώνα*, (Αθήνα: Ποιότητα, 2008), σ. 34.

²⁷ Nye Joseph, *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, (New York: Public Affairs, 2004), σ. 31.

²⁸ Πλατιάς Αθανάσιος, *Διεθνείς Σχέσεις και Στρατηγική στον Θουκυδίδη*, (Αθήνα: Εστία, 1999), σ. 48.

²⁹ Nye Joseph - Armitage Richard, “CSIS, Commission on Smart Power. A smarter, more secure America”, [carnegieendowment](http://carnegieendowment.org/files/csissmartpowerreport.pdf), 2007, <http://carnegieendowment.org/files/csissmartpowerreport.pdf>, (έγινε πρόσβαση στις 11/09/17).

³⁰ Πλατιάς Αθανάσιος - Κολιόπουλος Κωνσταντίνος, *Η τέχνη του πολέμου του Σουν Τσου*, (Αθήνα: Διάλογος, 2015), σ. 175.

Εθνική Ισχύς

Μία προσέγγιση ελληνικής προέλευσης, θέλει την «εθνική ισχύ (να) αποτελεί το σύνολο των δυνατοτήτων του Έθνους ή το δυναμικό που προκύπτει από τους διαθέσιμους πολιτικούς, οικονομικούς, στρατιωτικούς, γεωγραφικούς, κοινωνικούς, επιστημονικούς και τεχνολογικούς πόρους του καθώς και η πολιτισμική κληρονομιά με κυρία συνιστώσα αυτής της θρησκείας». ³¹ Στη διεθνή βιβλιογραφία, μία περιγραφή του όρου, αναφέρει: «Με τον όρο «εθνική ισχύς» εννοούμε την ικανότητα μιας χώρας να επιδιώκει την επίτευξη στρατηγικών στόχων μέσω αποφασιστικής δράσης». ³² Ο Kenneth Waltz προτείνει τον ορισμό της σε όρους διανομής ικανοτήτων, χωρίς να ξεκαθαρίζει ποιες είναι οι συνιστώσες της, εκτός του ότι αυτές θα πρέπει να συμπεριλαμβάνουν τον πληθυσμό, το μέγεθος της χώρας, τους πόρους, την οικονομική δυνατότητα, τη στρατιωτική ισχύ, την πολιτική σταθερότητα και ικανότητα. ³³ Ο Hans Morgenthau, περιγράφοντας τα στοιχεία που συνθέτουν την εθνική ισχύ, συμπεριλαμβάνει τη γεωγραφία, τους φυσικούς πόρους (ιδιαίτερα τροφές και πρώτες ύλες), τις βιομηχανικές δυνατότητες, τη στρατιωτική ετοιμότητα (με έμφαση στην τεχνολογία, την Ηγεσία, την ποσότητα και την ποιότητα των Ενόπλων Δυνάμεων), το μέγεθος του πληθυσμού (συνεκτιμώντας την κατανομή και τις τάσεις), τον εθνικό χαρακτήρα, το εθνικό φρόνημα και την ποιότητα της διπλωματίας και της κυβέρνησης. ³⁴

Η ισχύς μπορεί να εκφραστεί με διττή μορφή, τη στατική και τη δυναμική. Η πρώτη απαριθμεί τους συντελεστές ισχύος που διαθέτει ένα κράτος (τις διατιθέμενες ένοπλες δυνάμεις, την οικονομική κατάσταση κλπ) και όχι στο τι δύναται να πετύχει με αυτούς. Η δεύτερη αφορά στη δυνατότητα ενός κράτους να επιφέρει αλλαγές σε κάτι προς την αντίθετη κατεύθυνση και με θετικό πρόσημο για το ίδιο, από ό,τι θα άλλαζε υπό σταθερές συνθήκες, εξυπηρετώντας το εθνικό του συμφέρον. ³⁵

Για τη μέτρηση και την ποσοτικοποίηση της εθνικής ισχύος, έχουν προταθεί κατά καιρούς διάφορα μοντέλα, με τις διαφορές μεταξύ τους να προκύπτουν και να εξηγούνται στη βάση της καταγωγής και της επιστημονικής εξειδίκευσης του επιστήμονα, αλλά και της εποχής στην οποία διατυπώθηκαν. Ευρέως διαδεδομένη και απο-

³¹ Δεμέστιχας Γεώργιος, «Πρόταση για την Εθνική Στρατηγική», [elesme, http://www.elesme.gr/elesme/egr/periodika/t33/t33_10.htm](http://www.elesme.gr/elesme/egr/periodika/t33/t33_10.htm), (έγινε πρόσβαση στις 11/09/17).

³² Tellis A., Bially J., Layne C., McPherson M., Sollinger J., «*Measuring National Power in the Postindustrial Age*», (Santa Monica: Rand Corporation, 2000), [e-book : https://www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR1110z1.html].

³³ Waltz N. Kenneth, *Theory of International Politics*, (Reading, Mass: Addison-Wesley, 1979), σ. 192.

³⁴ Morgenthau Hans, *Politics among Nations*, 4η Έκδοση, (New York: Alfred A. Knopf, 1967), σ. 106-158

³⁵ Κουσκουβέλης Ηλίας, *Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*, (Αθήνα: Ποιότητα, 2010), σ. 140-141.

δεκτή τόσο στον ακαδημαϊκό χώρο όσο και μεταξύ της στρατιωτικής κοινότητας είναι η πρόταση στην οποία κατέληξε ο Ray Cline το 1975. Ο προτεινόμενος τύπος υπολογισμού της εθνικής ισχύος είναι :

$$Pp=(C+E+M) \times (S+W), \text{ όπου:}$$

Pp: Η διαλαμβανόμενη Ισχύς

C: Η κρίσιμη μάζα (πληθυσμός και γεωγραφική έκταση)

E: Οικονομική δυνατότητα (περιλαμβάνει το Εισόδημα, συν την Ενέργεια, συν τα μη Ενεργειακά Ορυκτά συν τη βιομηχανική παραγωγή συν τις τροφές συν το Εμπόριο)

M: Στρατιωτική Δυνατότητα (περιλαμβάνει την στρατηγική ισορροπία συν τις μαχητικές δυνατότητες συν ένα bonus για την προσπάθεια)

S: Εθνικός Στρατηγικός Συντελεστής

W: Εθνική Βούληση (περιλαμβάνει το επίπεδο της Εθνικής Ολοκλήρωσης, τη δύναμη της Ηγεσίας και τη διασύνδεση της Στρατηγικής με το Εθνικό Συμφέρον).³⁶

Όπως προκύπτει από τη μελέτη των κατά Cline συνιστωσών της Εθνικής Ισχύος, ορισμένες εξ' αυτών είναι σταθερές (γεωγραφική έκταση) ή δύσκολα μεταβαλλόμενες (πληθυσμός) υπό κανονικές συνθήκες. Άλλες πάλι ανάγονται στα ψυχικά χαρακτηριστικά μιας χώρας ή της κυβέρνησης αυτής (Εθνική Βούληση).

Ο πολιτικός επιστήμονας και ακαδημαϊκός, πρώην Υπουργός Εξωτερικών και Πρωθυπουργός της Τουρκίας, Ahmet Davutoğlu, προτείνει³⁷ τους ακόλουθους μαθηματικούς τύπους για τον προσδιορισμό της Εθνικής Ισχύος :

$$G = (SV + PV) \times SZ \times SP \times SI$$

$$SV = t + c + n + k$$

$$PV = ek + tk + ak, \text{ όπου:}$$

G: Ο συνολικός συντελεστής γεωπολιτικής και γεωοικονομικής ισχύος

SV: Απτά στοιχεία

PV: Δυνητικά στοιχεία

SZ: Στρατηγική Σκέψη

SP: Στρατηγικός Σχεδιασμός

SI: Πολιτική Βούληση

³⁶ Μία εκτενής ανάλυση του τύπου του Cline και σύγκρισή του με άλλες εκδοχές, παρουσιάζεται στο Chang Chin-Lung, "A Measure of National Power", [analytickecentrum](http://www.analytickecentrum.cz/upload/soubor/original/measure-power.pdf), <http://www.analytickecentrum.cz/upload/soubor/original/measure-power.pdf>, (έγινε πρόσβαση στις 11/08/17).

³⁷ Νταβούτογλου Αχμέτ, *Το Στρατηγικό Βάθος, η Διεθνής Θέση της Τουρκίας*, [μτφ. Ν. Ραπτόπουλος] (Αθήνα: Ποιότητα, 2010), σελ. 48.

- t: Ιστορία
- c: Γεωγραφία
- n: Πληθυσμός
- k: Πολιτισμός
- ek: Οικονομική Ισχύς
- tk: Τεχνολογική Ισχύς
- ak: Στρατιωτική ισχύς

Στην παραπάνω «εξίσωση ισχύος», παρατηρείται έλλειψη ποσοστιαίου προσδιορισμού των σταθερών δεδομένων. Το άθροισμα των απτών στοιχείων (SV) και των δυναμικών στοιχείων (PV), λαμβάνει ως πολλαπλασιαστές του, την στρατηγική σκέψη (SZ), τον στρατηγικό σχεδιασμό (SP) και την πολιτική βούληση (SI). Εάν οι δύο πρώτοι πολλαπλασιαστές της ισχύος ουσιαστικά δεν δύναται να είναι ποτέ μηδενικοί, συμπεραίνουμε ότι τον σημαντικότερο ρόλο διαμορφώνει ο τρίτος πολλαπλασιαστής, δηλαδή αυτός της «πολιτικής βούλησης», ο οποίος δύναται να είναι ακόμη και μηδενικός και ο οποίος δεν εξαρτάται από το μέγεθος και τη θέση του κράτους στο διεθνές περιβάλλον, αλλά αποτελεί απόρροια της πολιτικής και στρατιωτικής ηγεσίας καθώς και της εσωτερικής και εξωτερικής νομιμοποίησης που απολαμβάνει αυτή. Ειδικά για την περίπτωση της Τουρκίας, αυτός ο πολλαπλασιαστής αποτελεί και το «ισχυρό» κέντρο βάρους της, τον οποίο πρέπει να θεωρήσουμε ότι διαθέτει στο έπακρο.³⁸

Στρατιωτική ισχύς

Οι πολεμικές ικανότητες ενός κράτους είναι συνάρτηση όχι μόνο της στρατιωτικής αλλά και της οικονομικής ισχύος του. Εξαρτώνται επίσης από την εσωτερική συνοχή καθώς και από την ικανότητα του πολιτικού συστήματος να αξιοποιεί τους εθνικούς πόρους για την επίτευξη των εθνικών σκοπών. Επομένως, πρόκειται για μία σύνθετη και πολύπλευρη έννοια εθνικής ισχύος. Στην πράξη, ωστόσο, όταν γίνονται εκτιμήσεις για τον διεθνή καταμερισμό ισχύος, συνήθως η έμφαση είναι στην στρατιωτική και την οικονομική ισχύ, που μπορούν να εκτιμηθούν ποσοτικά, τουλάχιστον κατά προσέγγιση και επομένως επιτρέπουν ποσοτικές συγκρίσεις μεταξύ κρατών.³⁹

Η ποσοτικοποίηση της στρατιωτικής ισχύος παρουσιάζει δυσκολίες. Μπορεί να συγκρίνει κανείς τον αριθμό του προσωπικού των ενόπλων δυνάμεων διαφόρων κρατών, για να αποκτήσει μία πρώτη εικόνα των σχετικών μεγεθών. Ωστόσο, μία τέτοια σύγκριση δεν λαμβάνει υπόψη την ποιότητα του ένστολου προσωπικού. Εκτός από το

³⁸ Μάζης Ιωάννης, *Νταβούτογλου και Γεωπολιτική*, (Αθήνα: Ηρόδοτος, 2012), σ. 29 – 30.

³⁹ Παπασωτηρίου Χαράλαμπος, *Η διεθνής πολιτική στον 21ο αιώνα*, (Αθήνα: Ποιότητα, 2008), σ. 35.

προσωπικό, η στρατιωτική ισχύς ενός κράτους είναι συνάρτηση των εξοπλισμών των ενόπλων δυνάμεων. Ποσοτικές συγκρίσεις γίνονται σχετικά εύκολα μεταξύ όμοιων οπλικών συστημάτων, ωστόσο δεν λαμβάνουν υπόψη τις ποιοτικές διαφοροποιήσεις μεταξύ όμοιων οπλικών συστημάτων. Επιπλέον είναι δύσκολο να συγκριθούν ανόμοια οπικά συστήματα χωρίς γεωστρατηγική ανάλυση.⁴⁰

Η περίπτωση της Τουρκίας

Η Τουρκία είναι ένα κράτος που επενδύει διαχρονικά στην πολιτική ισχύ, προβάλλοντας τη στρατιωτική της ισχύ για πολιτικούς λόγους. Οι κύριοι παράγοντες που προσδιορίζουν τη γεωπολιτική και γεωστρατηγική παράμετρο ισχύος, στην εκμετάλλευση των οποίων η Άγκυρα εξαντλεί ένα μεγάλο μέρος της ενεργητικότητάς της, είναι η γεωγραφική θέση της χώρας, τα πολιτικά – οικονομικά της δεδομένα, η στρατιωτική της ισχύς και η παρουσία της στο διεθνές περιβάλλον. Η εθνική στρατηγική των Τούρκων αφορά στη βιωσιμότητα, την ευημερία και τη διαφύλαξη του έθνους, έχοντας ως κύρια στοιχεία την εθνική ισχύ, τους εθνικούς στόχους και τα εθνικά συμφέροντα. Το Συμβούλιο Εθνικής Ασφαλείας της Τουρκίας, κατόπιν σχετικών εισηγήσεων των αρμοδίων υπουργείων, έχει καθορίσει τα στοιχεία της εθνικής ισχύος, τα οποία είναι : η γεωγραφική, η δημογραφική, η ψυχοκοινωνική και πολιτιστική, η πολιτική, η οικονομική, η επιστημονική και τεχνολογική, καθώς επίσης και ασφαλώς και πρωτίστως η στρατιωτική ισχύς.⁴¹

Η ισχύς αποτελεί πρωταρχικό μέλημα κάθε κράτους, ανεξαρτήτως μεγέθους και θέσης στο παγκόσμιο γίγνεσθαι. Η οικονομική και η στρατιωτική ισχύς αποτελώντας τις βασικές συνιστώσες της εθνικής «σκληρής» ισχύος, συχνά υπό το μανδύα μίας προβαλλόμενης «μαλακής» ισχύος, αποτελούν πρώτιστο μέλημα κρατών με ηγεμονικές τάσεις παγκοσμίου ή περιφερειακού επιπέδου. Εάν η οικονομική ισχύς εξαρτάται από πολλούς αστάθμητους διεθνείς παράγοντες, η στρατιωτική ισχύς έχει πιο περιορισμένο πεδίο προσβολής από εξωτερικές επιδράσεις. Επιπλέον, πέραν της υλικοτεχνικής δυνατότητας, ο ρόλος των ενόπλων δυνάμεων στην κοινωνία και η ενδεχόμενη υψηλή θέση τους ως θεσμού στο φαντασιακό αυτής, τους προσδίδουν πρόσθετη ώθηση ενισχύοντας την δυναμική τους. Η περίπτωση της Τουρκίας δεν αποτελεί εξαίρεση και στα επόμενα κεφάλαια θα εξετάσουμε τη θέση που κατέχουν και το ρόλο που διαδραματίζουν οι ένοπλες δυνάμεις στο σύγχρονο τουρκικό κράτος.

⁴⁰ Παπασωτηρίου Χαράλαμπος, *Η διεθνής πολιτική στον 21ο αιώνα*, (Αθήνα: Ποιότητα, 2008), σ. 36.

⁴¹ Μηνάγιας Χρήστος, «Ο σχεδιασμός της στρατηγικής εθνικής ασφαλείας της Τουρκίας», *Εθνικές Επάλξεις*, τεύχος 110 (Οκτ – Δεκ 14), σ. 31.

ΣΕΛΙΔΑ ΣΚΟΠΙΜΑ ΚΕΝΗ

Κεφάλαιο δεύτερο

Η θέση και ο ρόλος των ενόπλων δυνάμεων στο σύγχρονο τουρκικό κράτος

Το υπόβαθρο

«Το κύριο καθήκον εκείνου που ορίζεται αρχηγός του Γενικού Επιτελείου Ενόπλων Δυνάμεων δεν είναι μόνο να μελετά τη στρατιωτική κατάσταση, αλλά παράλληλα να παράγει σκέψη».⁴² Η παραπάνω αξιωματική φράση του Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ (1881-1938), βγαλμένη από απόρρητα πρακτικά συνεδριάσεων της Μεγάλης Τουρκικής Εθνοσυνέλευσης του 1921, συμπυκνώνει τη φιλοσοφία μιας πραγματικότητας που ισχύει από την ίδρυση της Τουρκικής Δημοκρατίας μέχρι τη σύγχρονη εποχή : Ο ΤΕΔ είναι ένας θεσμός που οφείλει να ασχολείται όχι μόνο με τις στρατιωτικές υποθέσεις, αλλά και με την εσωτερική και εξωτερική πολιτική και να βρίσκεται εντός του πεδίου λήψης των πολιτικών αποφάσεων.

Παρατηρώντας προσεκτικά την εθνογενετική πορεία των Οθωμανών Τούρκων, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι η ενότητα και ο δυναμισμός του οθωμανικού κράτους δεν οφείλεται σε φυσικούς φυλετικούς δεσμούς, αλλά στην προϋπάρχουσα λαϊκή κίνηση των Γαζήδων⁴³ που συγκέντρωνε στους κόλπους της όλα τα άνεργα, δυσαρεστημένα και φιλοπόλεμα στοιχεία με σκοπό να πολεμήσουν τους άπιστους (μη μουσουλμάνους), κυρίως όμως προς εξεύρεση λείας. Η πολεμική παράδοση των Οθωμανών Τούρκων ήταν και συνεχίζει να είναι καταλυτική στη συγκρότηση της κουλτούρας, την συμπεριφοράς και γενικότερα της κοσμοαντίληψής τους.⁴⁴

Η Τουρκία αποτελεί παγκόσμια πρωτοτυπία, αφού είναι η μόνη χώρα στον κόσμο όπου οι ένοπλες δυνάμεις προηγήθηκαν της ιδρύσεως του κράτους. Η επισήμανση αυτή αποτελεί πραγματικό γεγονός που βρήκε πρακτική εφαρμογή τόσο στην κίνηση των Γαζήδων όσο και στο ότι ο ιδρυτής της σύγχρονης Τουρκίας, ο Μουσταφά Κεμάλ (από την 24η Νοεμβρίου 1934 κ.ε. Κεμάλ Ατατούρκ⁴⁵), δημιούργησε πρώτα τον στρατό ο οποίος ίδρυσε το διάδοχο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, κράτος.

⁴² Ινσέλ Αχμέτ – Μπαϊράμογλου Αλί (επιμ.), *Ο Τουρκικός Στρατός : Ένα πολιτικό κόμμα, μία κοινωνική τάξη*, [επιμ. Σ. Αναγνωστοπούλου – Σ. Μπουρνάζος] (Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2007), σ. 79

⁴³ Το όνομα προέρχεται από το «gazi» που σημαίνει εθελοντές πολεμιστές στο όνομα της θρησκευτικής τους πίστης. Πρωτοεμφανίστηκαν στην ευρύτερη περιοχή της Μικράς Ασίας, κατά τον 13ο αιώνα. Οι Γαζήδες αποτελούσαν κοινότητα φανατικών μουσουλμάνων φρουρών των συνόρων που ήταν αφοσιωμένοι στους αγώνες εναντίον των άπιστων γειτόνων τους, σαν μία μορφή «απιοτών της ημισελήνου».

⁴⁴ Μούρτος Γεώργιος, *Τουρκία : Το Ένστολο Κράτος*, (Αθήνα: Επικοινωνίες, 2002), σ. 29-30.

⁴⁵ Το όνομα Μουσταφά σημαίνει «εκλεκτός» και Κεμάλ σημαίνει «τέλειος». Κεμάλ ήταν το παρατσούκλι που πήρε από κάποιον καθηγητή του στη στρατιωτική σχολή της Θεσσαλονίκης, λόγω της ικανότητά του στα μαθηματικά. Οι λέξεις μουσταφά και κεμάλ είναι αραβικές. Το επώνυμο Ατατούρκ σημαίνει «πατέρας» των Τούρκων.

Η εν λόγω ιδιαιτερότητα αποκαλύπτει το μέγεθος και τον καταλυτικό ρόλο του στρατεύματος ως κυρίαρχου θεσμού στη σύγχρονη τουρκική κοινωνία, όπως άλλωστε υπήρξε και στην οθωμανική.⁴⁶

Η μετάβαση από το οθωμανικό στο τουρκικό κράτος

Δεν θα ήταν υπερβολή να πούμε ότι ο πιο οργανωμένος και ισχυρός θεσμός – δομή που κληροδότησε στην Τουρκική Δημοκρατία η Οθωμανική Αυτοκρατορία, δεν ήταν ούτε ο κρατικός μηχανισμός, ούτε η εκπαίδευση, ούτε ο Τύπος ή τα πολιτικά κόμματα, αλλά ο στρατός. Οι πρωταγωνιστές του Πολέμου της Ανεξαρτησίας (1919-1922), εκείνοι που ίδρυσαν την Τουρκική Δημοκρατία και αναδιοργάνωσαν το τουρκικό κράτος σύμφωνα με τις αρχές που οι ίδιοι καθόρισαν, είχαν στρατιωτικές καταβολές. Παρόλο που ο Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ και ο Ισμέτ Ινονού αποχώρησαν από τις τάξεις του στρατού, διέθεταν πάντα την υποστήριξή του.⁴⁷

Κατά τη διάρκεια της κυριαρχίας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας τους πυλώνες εξουσίας του οθωμανικού κράτους αποτελούσαν ο σουλτάνος, το Ισλάμ και ο στρατός, σε μία προσθετική σχέση μεταξύ τους. Στο μεταίχμιο του 20ου αιώνα, οι ιδέες της Γαλλικής Επανάστασης ενέπνευσαν ένα μικρό αριθμό Τούρκων, οι οποίοι θεωρώντας κύριο υπεύθυνο της παρακμάζουσας εκείνη την περίοδο Οθωμανικής Αυτοκρατορίας το απαρχαιωμένο σύστημα, συσπειρώθηκαν στο κίνημα των Νεότουρκων με σκοπό την αλλαγή του. Μπροστά της αυτής της ανάγκης για την αλλαγή και τον εκσυγχρονισμό υπήρξε ο στρατός, ο οποίος βίωνε περισσότερο από κάθε άλλο θεσμικό όργανο την οπισθοδρόμηση στο πεδίο των μαχών, όπου η τεχνολογική και οργανωτική ανωτερότητα των Δυτικοευρωπαίων και των Ρώσων ήταν μία επώδυνη διαπίστωση της παρακμής του οθωμανικού κράτους. Εξάλλου οι αξιωματικοί της εποχής εκείνης αποτελούσαν την πιο μορφωμένη ομάδα της οθωμανικής κοινωνίας, την ίδια τη «διάνοξη» και ήταν οι μόνοι που μπορούσαν να διαισθανθούν την αναγκαιότητα του εκσυγχρονισμού.

Από το σημείο αυτό ανοίγεται ένα αγεφύρωτο χάσμα στην τουρκική κοινωνία, το οποίο την κατατρώει μέχρι και τη σύγχρονη εποχή. Ο εν λόγω εκσυγχρονισμός δεν ασκούσε καμία έλξη στο λαό, καθόσον δεν υπήρχε το οικονομικό και πνευματικό υπόστρωμα υποδοχής και καλλιέργειάς του. Οποιοσδήποτε εκσυγχρονισμός αφενός θα διεύρυνε το χάσμα των κυβερνώντων και των κυβερνωμένων και αφετέρου θα

⁴⁶ Μούρτος Γεώργιος, *Τουρκία : Το Ένστολο Κράτος*, (Αθήνα: Επικοινωνίες, 2002), σ. 35-36.

⁴⁷ Ινσέλ Αχμέτ – Μπαϊράμογλου Αλί (επιμ.), *Ο Τουρκικός Στρατός : Ένα πολιτικό κόμμα, μία κοινωνική τάξη*, [επιμ. Σ. Αναγνωστοπούλου – Σ. Μπουρνάζος] (Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2007), σ. 359.

ήταν αδύνατο να υλοποιηθεί μέσα από δημοκρατικές διαδικασίες ώστε να οδηγήσει την τουρκική κοινωνία στο ευρωπαϊκό ρεύμα ευνομούμενων χωρών. Στην ιστορική αυτή καμπή υπερίσχυσε ο αναγεννημένος «εθνικός» στρατός υπό την καθοδήγηση του Μουσταφά Κεμάλ, που έγινε ο δημιουργός του νέου τουρκικού πλέον κράτους, με την υποστήριξη της ριζοσπαστικής μερίδας της οθωμανικής γραφειοκρατίας. Στους εχθρούς του στρατεύματος και των ριζοσπαστών προστέθηκε, εκτός του σουλτάνου, ο λαός, που εθεωρείτο μαζί με το Ισλάμ εμπόδιο στον εκσυγχρονισμό του κράτους. Αποκαλυπτική είναι η επισήμανση του Ισμέτ Ινονού προς τους αξιωματικούς που είχαν προσχωρήσει στο κεμαλικό κίνημα *«Να γνωρίζετε την κατάσταση στην οποία βρίσκεστε. Ο σουλτάνος είναι εχθρός σας. Είναι επτά γενεών εχθρός σας. Ας μείνει όμως μεταξύ μας, ακόμα και ο λαός είναι εχθρός σας»*.⁴⁸

Ο Κεμάλ υπονόμει συνεχώς το έργο του σουλτάνου, απομονώνοντάς τον από το λαό, που ζούσε στιγμές εθνικής αναγέννησης. Ειδικά όταν πέτυχε να ανατρέψει τους όρους της Συνθήκης των Σεβρών και να προσδώσει στην αναγεννημένη χώρα του ζωή και τη χαμένη υπερηφάνειά της με τη Συνθήκη της Λωζάννης. Με τις νέες συνθήκες διαμόρφωσης του σύγχρονου εθνικού κράτους, υποχωρεί ένας από τους βασικούς πυλώνες, ο σουλτάνος, ο οποίος ήδη από το 1918 απηλλάγη από τα πολιτικά του καθήκοντα, περιοριζόμενος στα καθήκοντά του ως χαλίφη, μέχρι την κατάργηση και αυτού του τίτλου του, το 1923. Η κατάργηση αυτή συμπαρέσυρε σε υποχώρηση και τον επόμενο πυλώνα ισχύος, το Ισλάμ, το οποίο θεωρήθηκε τροχοπέδη στον επιδιωκόμενο εκσυγχρονισμό για τη σωτηρία του κράτους, αφήνοντας τον στρατό μόνο και αποκλειστικό εκφραστή του.⁴⁹ Στις τότε δοσμένες συνθήκες το τουρκικό μοντέλο αφορούσε περισσότερο στην προοπτική ανάπτυξης μέσα από τον κρατικό καπιταλισμό καθώς και στη χαρακτηριστική «κρατική» οριοθέτηση της κοσμικότητας, που συμπεριελάμβανε τον πλήρη έλεγχο της θρησκείας.⁵⁰

Η γέννηση του κεμαλισμού

Κατά τη δεκατετραετή περίοδο, την οποία διαπέρασαν οι Βαλκανικοί Πόλεμοι (1912-13), ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και ο λεγόμενος πόλεμος της Ανεξαρτησίας (1921-22), η Τουρκία ανακαλύπτει τα πολιτικά κόμματα, τις εκλογές και την κοινοβουλευ-

⁴⁸ Μούρτος Γεώργιος, *Τουρκία : Το Ένστολο Κράτος*, (Αθήνα: Επικοινωνίες, 2002), σ. 90, ως παραπομπή στο Cem Ismail (Ipekci), *Turkiye' de Geri Kalmisligin tarihi (Η ιστορία της υπανάπτυξης στην Τουρκία)*, (Istanbul: 1973), σ. 284. Η συγκεκριμένη αναφορά γίνεται στο Μαλκίδης Θεοφάνης, «Περί Κεμαλισμού», *Αντιφωνητής*, 18/5/2000, σ. Ε2

⁴⁹ Μούρτος Γεώργιος, *Τουρκία : Το Ένστολο Κράτος*, (Αθήνα: Επικοινωνίες, 2002), σελ. 86-92.

⁵⁰ Τζιάρρας Ζήνωνας – Μούδουρος Νίκος, *Η Τουρκία στην Ανατολική Μεσόγειο Ιδεολογικές Όψεις Εξωτερικής Πολιτικής*, (Αθήνα: Τουρική, 2016), σ. 35.

τική δημοκρατία, αλλά και τα στρατιωτικά πραξικοπήματα, τις δικτατορικές πρακτικές αυτών που ανέρχονται στην εξουσία και τον ταχύ σχηματισμό μίας νέας πολιτικής ολιγαρχίας, τις πρώτες θέσεις της οποίας καταλαμβάνουν αξιωματικοί. Οι ηγέτες της ολιγαρχίας αυτής είναι υπέρμαχοι του «δεσποτισμού των ελίτ» τον οποίο θεωρούν ιστορική αναγκαιότητα λόγω του χαμηλού μορφωτικού επιπέδου του λαού. Πιστεύουν σθεναρά ότι η ελίτ δεν πρέπει να κυριαρχείται από μετριότητες και ότι για να επιτευχθεί η κυριαρχία της, οφείλει να είναι επεμβατική και κατακτητική. Αυτές οι ελιτίστικες αυταρχικές θέσεις έχουν μεγάλη απήχηση μεταξύ των νεωτεριστών αξιωματικών που θεωρούνται ιθύνουσα κάστα, ικανή και πεφωτισμένη συνάμα και ασφαλώς προορισμένη να αναλάβει την πολιτική ηγεσία.

Αυτές οι ελίτ, αποτελούν μέρος των απογόνων των εκσυγχρονιστών, που στράφηκαν από τον άτολμο πολιτικό φιλελευθερισμό των Νεοοθωμανών το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα προς τον αυταρχικό εθνικισμό των Νεότουρκων το πρώτο τέταρτο του επόμενου αιώνα. Οι «κεμαλιστές», με εξέχουσα φυσιογνωμία το Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ, είναι οι άμεσοι κληρονόμοι του πολιτικού φαντασιακού των Νεότουρκων, και μάλιστα η οργανική τους συνέχεια, ιδίως το Κόμμα Ένωσης και Προόδου, το οποίο κυβέρνησε την Οθωμανική Αυτοκρατορία την περίοδο 1913-18. Το κόμμα ανήλθε στην εξουσία με πραξικόπημα το 1913, το οποίο πέρασε στα χρονικά ως η «Έφοδος στην Υψηλή Πύλη» που καθοδηγήθηκε από ολιγομελή ομάδα αξιωματικών και μη στρατιωτικών πολιτικών⁵¹ και αποτέλεσε την απαρχή σειράς στρατιωτικών πραξικοπημάτων που σημαδεύουν την ιστορία του κοινοβουλευτικού καθεστώτος της Τουρκίας, μέχρι σήμερα.⁵² Ο Κεμάλ και τα στελέχη του μεταμόρφωσαν την Οθωμανική Αυτοκρατορία σε ένα σύγχρονο εθνικό κράτος. Οι εμπνευσμένες από τον πόλεμο επιτυχίες του, μετέφεραν αυτόματα ένα αίσθημα κύρους στις ένοπλες δυνάμεις, προσδίδοντάς τους την εμπιστοσύνη και το σεβασμό ενός νεοσύστατου έθνους. Το θάρρος και η ικανότητά τους έσωσαν το τουρκικό έθνος από την πλήρη εξόντωση και ταπείνωση όταν οι ευρωπαϊκές δυνάμεις περίμεναν με ανυπομονησία να «εξορμήσουν» στην πολιορκημένη αυτοκρατορία, τον μακροχρόνιο «μεγάλο ασθενή της Ευρώπης» και να χωρίσουν μεταξύ τους τα χαλάσματα της νίκης.⁵³

⁵¹ Επικεφαλής της ομάδας είναι ο λοχαγός Ισμαήλ Εμβέρ (Εμβέρ Πασά) και ένας πρώην υπάλληλος των Ταχυδρομείων, ο Ταλάτ. Αμφότεροι, μαζί με έναν ακόμη αξιωματικό, τον Τζεμάλ Πασά, θα αποτελέσουν την τριανδρία η οποία θα κυβερνά την Οθωμανική Αυτοκρατορία, θα την οδηγήσει στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και θα οργανώσει τη γενοκτονία των Αρμενίων.

⁵² Ινσέλ Αχμέτ, *Η νέα Τουρκία του Ερντογάν – Από το δημοκρατικό όνειρο στην αυταρχική εκτροπή*, (Αθήνα: Διάμετρος, 2017), σ. 38-40.

⁵³ Axiarlis Evangelia, *Political Islam and the Secular State in Turkey*, (London: Tauris & Co, 2014)

Στις κρίσιμες όσο και καθοριστικές εκείνες στιγμές, διαμορφώθηκε μία νέα ιδεολογική αναφορά του τουρκικού στρατεύματος, ο «κεμαλισμός», που έχει ως επίκεντρο το εθνικό κράτος και όχι το πολυεθνικό οθωμανικό. Ο πυρήνας της κεμαλικής ιδεολογίας, παραμένει, όπως και στην οθωμανική εποχή, το κράτος, με αποκλειστικό πλέον εκφραστή του το στράτευμα, η βούληση του οποίου αποτελεί θέσφατο.

Οι αρχές του κεμαλισμού

Ο κεμαλισμός στηρίζεται στις ακόλουθες Έξι βασικές Αρχές,⁵⁴ των οποίων θεματοφύλακας είναι ο Στρατός, οι οποίες έχουν ενσωματωθεί στο Σύνταγμα της χώρας από το 1937 και αποτελούν τις πανίερές αρχές της δημοκρατίας :⁵⁵

Κοσμικότητα. Καταργούνται οι τάξεις και επομένως ο ταξικός αγώνας, μία καθαρά αντιμαρξιστική θέση. Το Ισλάμ γίνεται συνειδησιακή υπόθεση του πολίτη και ακυρώνεται κάθε προνομιακή σχέση των θρησκευτικών ηγετών με το κράτος και την εκπαίδευση. Η θρησκεία ήταν χρήσιμη και αποδεκτή μόνο εάν ταυτιζόταν με την επιστήμη, τη γνώση και τη λογική, στοιχεία ενισχυτικά της ισχύος του κράτους. Δημοσιεύεται το 1927 ως μία από τις τέσσερις θεμελιώδεις αρχές του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος (Cumhuriyet Halk Partisi – CHP), το οποίο ίδρυσε ο Κεμάλ, ενώ οι άλλες τρεις αρχές είναι ο ρεπουμπλικανισμός, ο λαϊκισμός και ο εθνικισμός.

Ρεπουμπλικανισμός. Χαρακτηρίζει τη σύγχρονη μορφή του τουρκικού κράτους και η οποία στηρίζεται στο δημοκρατικό (όπως ορίζεται από την κεμαλική αρχουσα τάξη) πολίτευμα, με την παράλληλη κατάργηση του σουλτάνου.

Λαϊκισμός. Πρεσβεύει την πλήρη απαλλαγή της χώρας από την επιρροή του θρησκευτικού ιερατείου (σε αντίθεση με το μέχρι τότε θεοκρατικό πολίτευμα). Για τη δημιουργία κοινωνικής συνοχής αποκλείστηκε κάθε σκέψη ταξικής διαφοροποίησης, καθιστώντας έτσι το στράτευμα, θεματοφύλακα του λαού.

Εθνικισμός. Η εδραίωση ενός ενιαίου, ενοποιημένου και μονολιθικού έθνους, δίχως θρησκευτικές ή εθνικές υποταγές και διαφοροποιήσεις, άλλες από την επιστήμη. Στο Σύνταγμα του 1924 αναφέρεται ότι «όσοι κατοικούν μέσα στα όρια των συνόρων της Τουρκίας θεωρούνται Τούρκοι» και έκτοτε το εθνικό σύνθημα είναι «*Τι ευτυχία να είσαι Τούρκος*».

Κρατικισμός. Καθόρισε τον κρατικό χαρακτήρα μεγάλων τομέων της τουρκικής οικονομίας. Τονίζει την αναγκαιότητα ενεργοποίησης του κράτους ως κινητήριας

⁵⁴ Μούρτος Γεώργιος, *Τουρκία : Το Ένστολο Κράτος*, (Αθήνα: Επικοινωνίες, 2002), σ. 93-95.

⁵⁵ Οι Έξι Αρχές θα παραμείνουν συνταγματικές αρχές μέχρι την ανακήρυξη του νέου Συντάγματος το 1961. Η δημοκρατία, ως ρητή αρχή, δεν περιλαμβάνεται μεταξύ των Έξι Αρχών του κεμαλισμού.

δύναμης της οικονομίας, με εξαίρεση τη γεωργία. Ένα σοσιαλιστικό σύστημα, πρότυπο, το οποίο παράλληλα συναγωνιζόταν τις ιδιωτικές εταιρείες και επιχειρήσεις και προλαμβάνοντας ταυτόχρονα τη δημιουργία τυχόν κρατικών μονοπωλίων, διατηρώντας τη μονοκρατορία του στρατεύματος.

Μεταρρύθμιση – Ριζοσπαστισμός. Δεν έχει προσδιοριστεί επακριβώς η έννοιά του, αλλά αποδίδεται ως η συνεχής προσπάθεια προσαρμογής του κράτους στις νέες συνθήκες, ειδικότερα σε ό,τι αφορά στη διοίκηση και την καθημερινή ζωή των Τούρκων πολιτών.

Εάν εξαιρέσουμε τον ρεπουμπλικανισμό και τον εθνικισμό, όλες οι άλλες αρχές του κεμαλισμού είναι αρκετά διαφορούμενες. Ο κεμαλισμός δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως ένα συγκεκριμένο δόγμα ούτε ως μία πολιτική ιδεολογία. Κάτω από την ομπρέλα του στεγάστηκαν και στεγάζονται σχεδόν όλες οι αποχρώσεις της πολιτικής ζωής της Τουρκίας, ακόμη και άνθρωποι εκ φύσεως αντίθετοι με την ιδεολογία του κεμαλισμού.⁵⁶ Μολονότι μία από τις αρχές του κεμαλικού κόμματος είναι ο «λαϊκισμός», το κόμμα δεν είναι λαοφιλέσ και δεν επιθυμεί να γίνει, ιδίως στο βαθμό που παραμένει η μόνη πολιτική δύναμη την περίοδο 1925-1946. Η εδραίωσή του, παραμένει υποτονική στους κύκλους των μη στρατιωτικών κοινωνικών φορέων. Είναι κυρίως το κόμμα της γραφειοκρατίας, στρατιωτικής και μη, «της ελίτ του έθνους».⁵⁷

Η πορεία μέσα στον 20ο αιώνα

Η κοσμικότητα για το δυτικό κόσμο σημαίνει το διαχωρισμό της επιρροής της εκκλησίας από το κράτος. Για τον ισλαμικό όμως κόσμο τα πράγματα είναι εντελώς διαφορετικά, γιατί εκεί θρησκεία και κράτος ταυτίζονται. Για το λόγο αυτό καμία άλλη μουσουλμανική χώρα δεν τόλμησε να γίνει κοσμική όπως η Τουρκία. Αυτή ίσως είναι και η μεγαλύτερη «επανάσταση» του Κεμάλ, η οποία όμως εδραιώθηκε βίαια και δεν έγινε αποδεκτή από τη μεγάλη μερίδα του τουρκικού πληθυσμού.⁵⁸

Από την άλλη όμως, η στρατιωτικοποίηση της τουρκικής κοινωνίας έχει βαθιές ρίζες στη συνείδηση και την σκέψη του λαού και δεν αποτελεί απόρροια επιβολής από την άρχουσα τάξη. Στην τουρκική κοινωνία η λατρεία για τη στολή και το ενδιαφέρον για το στρατό είναι πάθη παραδοσιακά. Ο τουρκικός λαός επί αιώνες είχε ως τίτλο τιμής την ιδιότητα του «καλού στρατιώτη» και ήταν υπερήφανος γι αυτό.⁵⁹

⁵⁶ Φράγκος Φραγκούλης, *Ποια Τουρκία - Ποιοι Τούρκοι*, (Αθήνα: Λιβάνη, 2012), σ. 308.

⁵⁷ Ινσέλ Αχμέτ, *Η νέα Τουρκία του Ερντογάν – Από το δημοκρατικό όνειρο στην αυταρχική εκτροπή*, (Αθήνα: Διάμετρος, 2017), σ. 46.

⁵⁸ Στο ίδιο, σελ. 427.

⁵⁹ Μούρτος Γεώργιος, *Τουρκία : Το Ένστολο Κράτος*, (Αθήνα: Επικοινωνίες, 2002), σ. 50.

Υπό αυτές τις συνθήκες, οι ΤΕΔ ουδέποτε περιορίστηκαν στα στρατιωτικά τους καθήκοντα, καθώς ποτέ δεν συμβιβάστηκαν με κάτι τέτοιο. Ο ρόλος τους είναι ρόλος γεννήτορα του κράτους και θεματοφύλακα των αρχών και παραδόσεων που οι ίδιες διαμόρφωσαν. Είναι ένας ρόλος κράτους και όχι περιοριστικός στα θεσμικά τους στρατιωτικά καθήκοντα.⁶⁰ Η κεμαλική δημοκρατία αναπαράγει τη δομή νομιμότητας της οθωμανικής τάξης, μεταβάλλοντας ή μετατοπίζοντας ορισμένα από τα βασικά της σύμβολα. Η σημαντικότερη αλλαγή είναι η υποκατάσταση της θρησκείας με το έθνος. Το έθνος καθίσταται η νέα αρχή της πολιτικής ενότητας. Η δημοκρατία διακηρύσσει τη συγχώνευση του έθνους με το κράτος. Αποτελούν πλέον ένα αδιαίρετο σώμα και έτσι, η νέα κυριαρχία που προσδίδεται σε αυτό το σώμα τίθεται υπό την κηδεμονία της νέας κοσμικής άρχουσας τάξης.⁶¹

Κατά τη διάρκεια και μετά τον πόλεμο για την εγκαθίδρυση της σύγχρονης Τουρκικής Δημοκρατίας ο στρατός, κατά βάση, υποκατέστησε το κράτος. Οι ΤΕΔ απολάμβαναν ιδιαίτερης μεταχείρισης, τυγχάνοντας αυξημένου βαθμού ανεξαρτησίας από την πολιτική εξουσία. Χαρακτηριστικά, το 1924 ιδρύθηκε το Γενικό Επιτελείο Ενόπλων Δυνάμεων (ΓΕΕΔ), με αυξημένο βαθμό ανεξαρτησίας, περιορίζοντας τις αρμοδιότητες του Υπουργείου Άμυνας (ΥΠΑΜ) σε αυτές του προμηθευτή του στρατεύματος, ρόλο που διεκπεραίωνε μέχρι το πρόσφατο παρελθόν. Το 1944 το ΓΕΕΔ τέθηκε υπό τη δικαιοδοσία του Πρωθυπουργού και λίγα χρόνια αργότερα, το 1949, οι Ένοπλες Δυνάμεις υπήχθησαν στο ΥΠΑΜ. Οι αλλαγές αυτές, ήταν αποδεκτές από τον στρατό για το διάστημα που τη χώρα κυβερνούσαν οι Κεμάλ Ατατούρκ (1920-38) και Ισμέτ Ινονού (1938-50). Αμφότεροι, προτίμησαν να περιβληθούν με τη νομιμότητα που στα μάτια των Δυτικών εξασφάλιζε η πολιτική ιδιότητα και να κρατήσουν τους παλιούς συναδέλφους τους μακριά από την πολιτική.⁶² Θα πρέπει να περιμένουμε τον τερματισμό του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου μέχρι ο Ινονού, υπό την πίεση των νέων δυτικών δημοκρατικών δεδομένων, να επιτρέψει τον πολυκομματισμό.⁶³

Ωστόσο η στάση αυτή του στρατεύματος άρχισε να αλλάζει μόλις ανέλαβε τη διακυβέρνηση της χώρας το Δημοκρατικό Κόμμα το 1950, που παραμέλησε έναν θεσμό όπως ο Στρατός που επί 700 χρόνια ήταν ο κυρίαρχος θεσμός του κράτους, προκαλώντας έτσι την άμεση και ανοικτή αντίδρασή του, έως ότου λίγα χρόνια μετά

⁶⁰ Μούρτος Γεώργιος, *Τουρκία : Το Ένστολο Κράτος*, (Αθήνα: Επικοινωνίες, 2002), σ. 31.

⁶¹ Ινσέλ Αχμέτ, *Η νέα Τουρκία του Ερντογάν – Από το δημοκρατικό όνειρο στην αυταρχική εκτροπή*, (Αθήνα: Διάμετρος, 2017), σ. 40-41.

⁶² Βερέμης Θάνος, *Ιστορία των Ελληνοτουρκικών Σχέσεων*, (Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 2005), σ. 163.

⁶³ Ινσέλ Αχμέτ, *Η νέα Τουρκία του Ερντογάν – Από το δημοκρατικό όνειρο στην αυταρχική εκτροπή*, (Αθήνα: Διάμετρος, 2017), σ. 83

επιτύχει και πάλι να επαναφέρει τη ρυθμιστική πολιτική του θέση και αναγκεί στην πιο ευνοούμενη κοινωνική ομάδα. Η «διόρθωση» από το στρατό, των πραγμάτων που είχαν παρεκτραπεί στην πολιτική ζωή της χώρας έγινε με βίαιο τρόπο, με τη διενέργεια στρατιωτικού πραξικοπήματος το 1960 και αυτό ήταν μόνο η αρχή. Από τότε ο στρατός περιχαρακώθηκε στην εξουσία, δημιούργησε μεγάλα κεκτημένα συμφέροντα οικονομικής διάστασης⁶⁴ και φρόντιζε κάθε δεκαετία περίπου, να θυμίζει έμπρακτα στους Τούρκους ποιος ήταν ο πραγματικός ρυθμιστής του πολιτεύματος.

Η θέση του στρατού στη δημοκρατία – Η τουρκική περίπτωση

Στο δημοκρατικό πολιτικό σύστημα, οι ένοπλες δυνάμεις είναι στοιχεία συμπληρωματικά της πολιτικής εξουσίας. Το σύγχρονο κράτος καθιστώντας τη χρήση της ένοπλης βίας μονοπώλιό του, ταυτόχρονα υπέταξε αυτή τη δύναμη στην πολιτική βούληση. Στον 20ο αιώνα, αυτή η υποταγή υλοποιήθηκε με δύο τρόπους :

Στα καθεστώτα όπου την πρωτοκαθεδρία κατέχει πραγματικά η πολιτική εξουσία, η οποία αντλεί τη νομιμοποίησή της από ελεύθερες και δημοκρατικές εκλογές, ο στρατός αποκτά το ρόλο του παραγωγού «υπηρεσιών ασφαλείας», υποταγμένος στην πολιτική εξουσία. Έτσι διαμορφώνεται ένα μοντέλο στρατού αυτόνομου όσον αφορά την εσωτερική του λειτουργία, αλλά πραγματικά υποταγμένου στην πολιτική εξουσία όσον αφορά τον καθορισμό της αποστολής του και τον προσδιορισμό των πόρων που χρησιμοποιεί.

Στα ολοκληρωτικά καθεστώτα, όπου ισχύει το σύστημα του κόμματος – κράτους, οι ένοπλες δυνάμεις υποτάσσονται στο θεσμό που κατέχει το μονοπώλιο της πολιτικής δύναμης. Εδώ, η διοικητική αυτονομία του στρατού είναι ισχνή. Πολιτικοί κομισάριοι δρουν εντός του στρατού. Στα καθεστώτα αυτά υφίσταται συγχρόνως μία συμπληρωματική σχέση και μία δομική ένταση ανάμεσα στην πολιτική και στις ένοπλες δυνάμεις, εξαιτίας της αμοιβαίας μεταξύ τους καχυποψίας. Ανάλογα το είδος και το μέγεθος αυτής της έντασης, ο στρατός μπορεί να αποκτήσει προνόμια σε σχέση με άλλους θεσμούς σε ό,τι αφορά την κατανομή και χρήση οικονομικών πόρων. Στα ολοκληρωτικά καθεστώτα ο στρατός είναι άφωνος κοινωνικά και πολιτικά.

Η θέση του στρατού στην Τουρκία δεν ανταποκρίνεται στις παραπάνω περιπτώσεις των δημοκρατικών και ολοκληρωτικών καθεστώτων. Ούτε έχουμε να κάνουμε με στρατιωτική δικτατορία, παρότι στην Τουρκία υπήρξε στρατιωτική δικτατορία

⁶⁴ Το Ταμείο Αλληλοβοήθειας Ενόπλων Δυνάμεων ιδρύθηκε μετά το κίνημα του 1960 με μέλη όλους τους αξιωματικούς και υπαξιωματικούς των ενόπλων δυνάμεων. Το ταμείο αναπτύσσει μεγάλη επιχειρηματική δραστηριότητα, διαθέτει τεράστια περιουσία και δίνει στα μέλη του μέρισμα.

αρκετές φορές για σύντομο χρονικό διάστημα. Από τη σκοπιά της πολιτικής επιστήμης η μεικτή δομή του τουρκικού καθεστώτος μπορεί να οριστεί ως **πραιτοριανή δημοκρατία**.⁶⁵ Η αυτόνομη και ανώτερη θέση που κατέχουν οι ένοπλες δυνάμεις ως θεσμός είναι το σημαντικότερο από τα ειδοποιά χαρακτηριστικά στη δομή της πραιτοριανής δημοκρατίας. Στην παραπάνω δομή, η εξουσία, τα προνόμια και η ανώτερη θέση που απορρέουν από αυτή (εν μέρει θεσμικά και εν μέρει de facto προνόμια, που βασίζονται όμως όλα σε μία σιωπηρή κοινωνική παραδοχή), δεν είναι ατομικά αλλά ταξικά.⁶⁶

Τα προβλήματα που μαστίζουν τις πολιτικοστρατιωτικές σχέσεις της Τουρκίας περιστρέφονται γύρω από τον ορισμό της χώρας ως μιας «κοσμικής δημοκρατίας» και γύρω από τις γενικώς αποδεκτές αντιλήψεις των συστατικών όρων, δηλαδή «κοσμικότητα» και «δημοκρατία». Επισήμως, η Τουρκία είναι κοσμική και δημοκρατική, και θεωρητικά και οι δύο πολιτικές αρχές αποτιμώνται και εφαρμόζονται εξίσου. Από την αρχή της Τουρκικής Δημοκρατίας, ωστόσο, έχει δοθεί προτεραιότητα σε μια αρχή ενάντια της άλλης: ο κοσμικός χαρακτήρας έχει διατηρηθεί (ή επιβληθεί) εις βάρος της δημοκρατίας. Ο τουρκικός στρατός είναι στην καρδιά αυτής της κατάστασης.⁶⁷

Τα στρατιωτικά πραξικοπήματα στην Τουρκία

Η ρητορική της εθνικής ασφάλειας στην Τουρκία όπου το στοιχείο της εσωτερικής απειλής διατηρείται διαρκώς σε πρώτο πλάνο, καθορίζει σε μεγάλο βαθμό την παράδοση της κρατικής διοίκησης στη χώρα. Η κεμαλική ελίτ, μέσω της στρατιωτικής ηγεσίας, παρακολουθούσε στενά την πολιτική κατάσταση στη χώρα και διαπιστώνοντας συνθήκες εσωτερικής (κυρίως) και εξωτερικής (σε μικρότερο βαθμό) αστάθειας, συνέχισε να επεμβαίνει δυναμικά, με προφάσεις διασφάλισης της εθνικής ασφάλειας και επανόδου στις κεμαλικές αξίες όποτε εκτιμούσε ότι είχαν υποβαθμιστεί. Στο σημείο αυτό κρίνεται σκόπιμο να καταγραφεί ότι, ειδικά ως προς τη χάραξη της εξωτερικής πολιτικής, η πρώτη και σημαντικότερη αντίφαση των ΤΕΔ, είναι ότι εμφανίζουν την Τουρκία ως υποκείμενο αλλά και ως αντικείμενο του παιχνιδιού της μεγάλης στρατηγικής στη διεθνή τάξη. Αφενός παρουσιάζουν την Τουρκία ως την πιο

⁶⁵ «**Πραιτοριανοί**»: Στην αρχαία Ρώμη ήταν επίλεκτο σώμα του ρωμαϊκού στρατού, που είχαν ως κύριο έργο του την ασφάλεια του αυτοκράτορα. Παρενέβαιναν ποικιλότροπα στα πολιτικά πράγματα της Ρώμης. Ρύθμιζαν την αυτοκρατορική εξουσία και αρκετές φορές προκάλεσαν πολιτικές κρίσεις. Διαλύθηκαν από τον Μ. Κωνσταντίνο. Αναλυτικότερη περιγραφή του όρου στο : Ιακώβου Χρήστος, «Τουρκία, Η αποκάλυψη του “πραιτοριανού κράτους”», [geopolitics-gr.blogspot](http://geopolitics-gr.blogspot.gr/2012/09/blog-post_9674.html), 28.09.12, http://geopolitics-gr.blogspot.gr/2012/09/blog-post_9674.html, (έγινε πρόσβαση στις 11/07/17).

⁶⁶ Ινσέλ Αχμέτ – Μπαϊράμογλου Αλί (επιμ.), *Ο Τουρκικός Στρατός : Ένα πολιτικό κόμμα, μία κοινωνική τάξη*, [επιμ. Σ. Αναγνωστοπούλου – Σ. Μπουρνάζος] (Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2007), σ. 65-67.

⁶⁷ Axiarlis Evangelia, *Political Islam and the Secular State in Turkey*, (London: Tauris & Co, 2014)

απειλούμενη χώρα στον κόσμο, τόσο από το εσωτερικό όσο και από το εξωτερικό, ενώ αφετέρου την προβάλλουν ως σημαντική περιφερειακή δύναμη, που θα μπορέσει να επηρεάσει την παγκόσμια στρατηγική στη διεθνή αγορά της ρεαλοpolitik.⁶⁸ Έτσι, η αδυναμία του πολιτικού κόσμου να επιφέρει την ομαλότητα και την πρόοδο, τουλάχιστον κατά τον τρόπο που τα αντιλαμβάνονταν οι ΤΕΔ, προκαλούσε εκ νέου τη βίαιη αντίδραση εκ μέρους του στρατού, με τη διενέργεια διαδοχικών στρατιωτικών πραξικοπημάτων τα έτη 1960, 1971, 1980 και 1997.⁶⁹

Το στρατιωτικό πραξικόπημα της 27ης Μαΐου 1960

Η δεκαετία 1950-1960 γενικά, χαρακτηρίζεται από την άσκηση της εξουσίας από το Δημοκρατικό Κόμμα με Πρόεδρο Δημοκρατίας τον Τζελάλ Μπαγιάρ και Πρωθυπουργό τον Αντνάν Μεντερές. Οι Δημοκρατικοί επιχείρησαν μέσω της μείωσης του κρατικού παρεμβατισμού να αναπτύξουν την οικονομία, όταν όμως η οικονομική δυσπραγία αυξανόταν και ο λαός δυσφορούσε, η κυβέρνηση αντιδρούσε με κατασταλτικά μέτρα και πολιτικούς διωγμούς. Το αποτέλεσμα ήταν μετά από μια σειρά φοιτητικών διαδηλώσεων να εκδηλωθεί το στρατιωτικό πραξικόπημα της 27ης Μαΐου 1960 που εγκαθίδρυσε μια «Επιτροπή Εθνικής Ενότητας» από 38 μέλη με επικεφαλής τον Στρατηγό Τζεμάλ Γκιουρσέλ, που ασκούσε την εξουσία και προέβη σε εκκαθαριστικές δραστηριότητες εναντίον των Δημοκρατικών πολιτικών και στρατιωτικών, πανεπιστημιακών δασκάλων και πλούσιων γαιοκτημόνων. Γενικότερα το πραξικόπημα είχε αξιολογηθεί θετικά, αφού ο στρατός αποκαθίλωσε μια αντιδημοκρατική κυβέρνηση και αποκατέστησε τους δημοκρατικούς θεσμούς. Το πραξικόπημα, άλλωστε, προέρχονταν από την πτέρυγα των ριζοσπαστών στρατιωτικών. Ο Μεντερές και δύο Υπουργοί του εκτελούνται έναν χρόνο αργότερα, ενώ η καταδίκη εις θάνατο του Τζελάλ Μπαγιάρ μετατρέπεται σε ισόβια, λόγω της προχωρημένης ηλικίας του. Κατηγορίες ήταν η διαφθορά και η παραβίαση του Συντάγματος.

Με δημοψήφισμα στις 9 Ιουλίου 1961 και με ποσοστό 60% επικυρώθηκε νέο Σύνταγμα, το οποίο είχε τον δημοκρατικότερο χαρακτήρα (θεωρείται το πιο φιλελεύθερο Σύνταγμα στην ιστορία της Τουρκίας) σε σχέση με όλα τα προηγούμενα αλλά και επόμενα. Στις 15 Οκτωβρίου 1961 έγιναν εκλογές, ο στρατός παρέδωσε την εξουσία στους πολιτικούς και ο Ισμέτ Ινονού σχηματίζει Κυβέρνηση Συνασπισμού.

⁶⁸ Ινσέλ Αχμέτ – Μπαϊράμογλου Αλί (επιμ.), *Ο Τουρκικός Στρατός : Ένα πολιτικό κόμμα, μία κοινωνική τάξη*, [επιμ. Σ. Αναγνωστοπούλου – Σ. Μπουρνάζος] (Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2007), σ. 319.

⁶⁹ Στο ίδιο, σ. 28-29 και σ. 381 καθώς και στο Τσιμάρα Μαρία, «Τα πραξικοπήματα στην Τουρκία και ο ρόλος του στρατού», *frapress*, 29.07.26, <http://frapress.gr/2016/07/ta-praxikopimata-stin-tourkia-ke-o-rolos-tou-stratou/>, (έγινε πρόσβαση στις 11/09/17).

Φαίνεται, δηλαδή, πως σκοπός αλλά και απόρροια του πραξικοπήματος το 1960, ήταν πράγματι η παλινόρθωση των δημοκρατικών και κεμαλικών αξιών, και, όσο κι αν μοιάζει παράδοξο, ο στρατός υπήρξε υπέγγυος της Τουρκικής Δημοκρατίας.

Το στρατιωτικό πραξικόπημα της 12ης Μαρτίου 1971

Στις αρχές του 1971, τα ηνία της εξουσίας κατείχε ο Σουλεϊμάν Ντεμιρέλ, με μια αποδυναμωμένη, όμως, κυβέρνηση από αποχωρήσεις βουλευτών. Από τα τέλη του 1960, στην Τουρκία είχε κάνει την εμφάνισή της δυναμικά, με εκδηλώσεις βίας, η Αριστερά, με αποκορύφωμα επεισόδια που πραγματοποιήθηκαν κατά στελεχών του αμερικανικού στόλου. Γενικότερα την εν λόγω περίοδο, το σκηνικό ήταν ιδιαίτερα τεταμένο, αφού λάμβαναν χώρα γεγονότα όπως βομβιστικές επιθέσεις, ληστείες, απαγωγές και επικρατούσε μια χαοτική κατάσταση. Βιαιότερες εντάσεις σημειώνονταν και από την ακροδεξιά των Γκρίζων Λύκων που όξυνε περαιτέρω την κατάσταση. Η κυβέρνηση δεν μπορούσε να αντιμετωπίσει όλα αυτά τα γεγονότα. Στις 12 Μαρτίου του 1971, ο αρχηγός του ΓΕΕΔ, με την υποστήριξη του Προέδρου της Δημοκρατίας Τζεβντέτ Σουνάι, στέλνει το λεγόμενο «τελεσίγραφο της 12ης Μαρτίου 1971» στον Ντεμιρέλ, ζητώντας να παραδώσει την εξουσία, έτσι ώστε «να βάλει τέλος στην αναρχία και να φέρει σε πέρας το κεμαλικό πνεύμα». Αν το αίτημα του για την τέλεση του συνταγματικού καθήκοντος του στρατού δεν γίνονταν δεκτό, θα λάμβανε ο στρατός πραξικοπηματικά την εξουσία. Ο Ντεμιρέλ ενέδωσε εκβιαστικά.

Η Αριστερά αρχικά μετέφρασε θετικά το τελεσίγραφο αναμένοντας ένα πραξικόπημα όμοιο με αυτό του 1960. Όμως η πραγματικότητα ήταν ακριβώς αντίθετη. Το πραξικόπημα είχε υποκινηθεί από την ανωτάτη και συντηρητική ηγεσία του στρατού κι όχι από κάποια ριζοσπαστική πτέρυγα και επεδίωκε να πατάξει την κομμουνιστική απειλή. Ο στρατιωτικός νόμος ανανεώνονταν κάθε δυο μήνες για δύο έτη. Επρόκειτο για ένα ανελεύθερο καθεστώς, το οποίο συνεχώς συλλάμβανε ύποπτους για τρομοκρατία ή κατασκοπία, πραγματοποιούσε βασανιστήρια και συστηματικές διώξεις της Αριστεράς. Παράλληλα, δε, δρούσαν παρακρατικές ακροδεξιές οργανώσεις υπέρ του καθεστώτος που σκόρπιζαν τρόμο. Το Εργατικό Κόμμα κρίθηκε παράνομο. Ελάχιστα μεταρρυθμιστικά βήματα έγιναν και πολλές ελευθερίες αναστάλθηκαν. Το πραξικόπημα αυτό δεν είχε δημοκρατικό χαρακτήρα αλλά καθαρά αυταρχικό. Στις 14 Οκτωβρίου του 1973 διεξάγονται βουλευτικές εκλογές και σχηματίζεται Κυβέρνηση Συνασπισμού Ετζεβίτ – Ερμπακάν.

Το στρατιωτικό πραξικόπημα της 12ης Σεπτεμβρίου 1980

Η κατάσταση στην χώρα, όμως δεν βελτιώθηκε, αφού από το 1978 τα έντονα οικονομικά προβλήματα και η πολιτική βία, σε συνάρτηση με την άνοδο του κουρδικού εθνικισμού, οδήγησαν στην επιβολή στρατιωτικού νόμου σε δεκατρείς τουρκικές επαρχίες. Στις 12 Σεπτεμβρίου 1980 πραγματοποιείται το πιο σκληρό πραξικόπημα στην ιστορία της Τουρκίας, με επικεφαλής τον Στρατηγό Κενάν Εβρέν, που εφάρμοσε απάνθρωπα μέτρα εναντίον των πολιτικών αντιπάλων του καθεστώτος, όπως αναστολή λειτουργίας της βουλής, απομάκρυνση της κυβέρνησης, κατάργηση της ασυλίας των βουλευτών και κήρυξη όλων των πολιτικών κομμάτων και ομοσπονδιών εργατικών συνδικάτων ως παράνομων. Όλοι οι αρχηγοί κομμάτων συνελήφθησαν, παύτηκαν όλοι οι δήμαρχοι, η χώρα κηρύχθηκε σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης και δεν επιτρέπονταν η έξοδος από αυτήν. Όλη η εξουσία συγκεντρώθηκε στον στρατό και συγκεκριμένα στον αρχηγό του Γενικού Επιτελείου, Κενάν Εβρέν, ο οποίος και κηρύχθηκε αρχηγός του κράτους.

Σκοπός του πραξικοπήματος ήταν γενικά η εκκαθάριση οτιδήποτε παλαιού. Όλα τα κόμματα καταργήθηκαν και απαγορεύθηκαν ακόμα και οι πολιτικές συζητήσεις, αρχικά δημοσίως και για όλους και μετά στους παλαιούς πολιτικούς. Από την αρχή, βέβαια, φαίνονταν πως ο στρατός δεν είχε σκοπό να παραμείνει στην εξουσία, αλλά να επαναφέρει τη δημοκρατία. Ωστόσο αυτό έγινε με αμφιλεγόμενο τρόπο. Η εκκαθάριση που πραγματοποιήθηκε ήταν μεγαλύτερη και δραστικότερη από των προκατόχων τους. Συμπεριλάμβανε πολλές συλλήψεις, φυλακίσεις, βασανιστήρια και διώξεις γενικά στον δημόσιο τομέα. Οι δίκες έγιναν σε στρατιωτικά δικαστήρια και είχαν αποφασιστεί αρχικά 3.600 θανατικές ποινές αλλά μόνο 15 εκτελέστηκαν. Ψηφίστηκε, τελικά, νέο Σύνταγμα το 1982 και τέθηκε προς έγκριση με δημοψήφισμα. Στις 6 Νοεμβρίου 1982 ο Κενάν Εβρέν ανακηρύσσεται Πρόεδρος της Δημοκρατίας και το Σύνταγμα εγκρίνεται με ποσοστό 92%. Οι εκλογές της 15ης Νοεμβρίου 1983 έθεσαν τέλος στην στρατιωτική διακυβέρνηση, που επίσημα αντικαταστάθηκε από την πολιτική εξουσία του Τουργκούτ Οζάλ, αρχηγού του κεντρώου κόμματος της Μητέρας Πατρίδας και της κυβέρνησής του. Το 1984 έγινε η άρση του στρατιωτικού νόμου.

Το στρατιωτικό πραξικόπημα της 28ης Φεβρουαρίου 1997

Το πραξικόπημα του 1997, ήταν αυτό με το οποίο εκδιώχθηκε από την εξουσία η πρώτη φιλοϊσλαμιστική κυβέρνηση της Τουρκίας. Χαρακτηρίστηκε ως το «**βελοούδινο πραξικόπημα**» και ήταν μη βίαιο. Ο τουρκικός στρατός, απορροφημένος από τον αγώνα κατά του PKK και για το λόγο αυτό σχεδόν απρόσβλητος, αποφασίζει να χρη-

σιμοποιήσει τα θεσμικά μέσα πολιτικής επέμβασης που του είχε παράσχει το πραξικοπηματικό καθεστώς του 1980. Αντί να παρέμβει ανοιχτά όπως το 1960 και το 1980 και να καταλάβει την εξουσία, εφαρμόζει μια στρατηγική παρενόχλησης της κυβέρνησης, σκηνοθετώντας παρασκηνιακά μια πολιτική καμπάνια πιέσεων για να αναγκάσουν την κυβέρνηση να παραιτηθεί. Το Συμβούλιο Εθνικής Ασφαλείας επιδίδει ένα τελεσίγραφο, στο οποίο υπογραμμίζεται ο κίνδυνος «θρησκευτικής αντίδρασης» και απαριθμούνται μέτρα για την αντιμετώπισή του. Στόχος, που τελικά επετεύχθη, ήταν η πτώση της κυβέρνησης συνασπισμού μεταξύ του Κόμματος του Ορθού Δρόμου της Τανσού Τσιλέρ με το (ισλαμικών τάσεων) Κόμμα Ευημερίας του Νετζμεντίν Ερμπακάν.

Ο στρατός αρκέστηκε να υπενθυμίσει την παρουσία του, δίχως να ανατρέψει την κυβέρνηση, ωστόσο η ενέργειά του δρομολογεί εξελίξεις. Τον Ιούνιο του 1997, η κυβέρνηση Ερμπακάν υποβάλλει την παραίτησή της παρότι ο κυβερνητικός συνασπισμός εξακολουθεί να διαθέτει κοινοβουλευτική πλειοψηφία. Η στρατηγική του *pushing out* κέρδισε. Το σιωπηρό πραξικόπημα χαρακτηρίστηκε ως «**μεταμοντέρνο**» από έναν από τους πρωταίτιους στρατηγούς. Οι οργανωτές του, θα προβούν σε εκκαθαρίσεις στο δημόσιο τομέα, ιδίως στην εκπαίδευση, θα καταρτίσουν καταλόγους χρηματοδοτούμενων από το «πράσινο κεφάλαιο»⁷⁰ επιχειρήσεων που θα πρέπει να μποϊκοτάρονται και θα ασκούν πιέσεις στους ιδιοκτήτες ΜΜΕ προκειμένου να απολύουν δημοσιογράφους που επικρίνουν το νέο πραξικόπημα. Ταυτόχρονα, ο Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν, δήμαρχος της Κωνσταντινούπολης, καταδικάζεται σε δεκάμηνη φυλάκιση για «υποκίνηση μίσους».⁷¹ Παύεται από τα του καθήκοντά του, εκτίει ποινή τεσσάρων μηνών και στερείται των πολιτικών δικαιωμάτων του. Ο κοσμικιστικός τύπος διατυμπανίζει τη διττή νίκη και αναγγέλλει κατηγορηματικά ότι ο πολιτικός βίος του Ερντογάν έσβησε διά παντός. Σύμφωνα με τον τότε Αρχηγό του ΓΕΕΔ, «η διαδικασία της 28ης Φεβρουαρίου θα διαρκέσει χίλια χρόνια!». Όμως το πραξικόπημα όχι μόνο θα επισπεύσει την απώλεια της δημοκρατικής αξιοπιστίας του κοσμικού στρατοπέδου αλλά, αποκαλύπτοντας και τις έντονες διαφωνίες στο εσωτερικό

⁷⁰ Από το πράσινο χρώμα της ισλαμικής θρησκείας.

⁷¹ Μετά την απαγγελία σε δημόσια ομιλία του στίχων προερχόμενων από ποίημα που παρομοιάζει τους μινερέδες με όπλα και τους τρούλους των τζαμιών με στρατιωτικά κράνη. Ο Ταγίπ Ερντογάν υποστήριξε ενώπιον του δικαστηρίου ότι οι συγκεκριμένοι στίχοι προέρχονται από ποίημα που έγραψε το 1913 ο Ζιά Γκιοκάπ, ο «πατέρας» του τουρκικού εθνικισμού, και ότι το ποίημα περιλαμβάνεται σε ανθολόγιο που εξέδωσε ένας τουρκικός δημόσιος οργανισμός το 1994. Μολονότι, στην πραγματικότητα, υπάρχει τέτοιο ποίημα του Γκιοκάπ, οι καταδικαστέοι στίχοι μάλλον προστέθηκαν μεταγενέστερα, άγνωστο από ποιον και πότε. Αυτό πιθανότατα το αγνοούσε ο Ερντογάν.

του ισλαμιστικού κόμματος, θα δημιουργήσει τις συνθήκες για ένα *aggiornamento* που μερικά χρόνια αργότερα θα οδηγήσει στη δημιουργία του ΑΚΡ.⁷²

Το Συμβούλιο Εθνικής Ασφαλείας

Απότοκος θεσμός των παρεμβάσεων των ενόπλων δυνάμεων στην πολιτική ζωή της Τουρκίας από το 1960 και μετέπειτα, ήταν η συγκρότηση του Συμβουλίου Εθνικής Ασφαλείας (ΣΕΑ), που για δεκαετίες αποτέλεσε τον κύριο ρυθμιστή της ασκούμενης στρατηγικής της εκάστοτε κυβέρνησης σε θέματα εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής. Στη συγκρότηση του ΣΕΑ, έχουν μερίδιο οι μεταπολεμικές εξελίξεις στους στρατούς της Δύσης και ιδιαίτερα στο πλαίσιο του ΝΑΤΟ. Για να αποσοβηθούν προβλήματα συντονισμού που παρουσιάστηκαν μετά τον πόλεμο και για να καλυφθούν οι ανάγκες της ενιαίας αμυντικής στρατηγικής, εν καιρώ ειρήνης, ιδρύθηκε ένα τέτοιο συμβούλιο, αρχικά στις ΗΠΑ και στη συνέχεια και σε άλλες χώρες του ΝΑΤΟ. Μία πρόδρομη μορφή του, το Ανώτατο Συμβούλιο Εθνικής Άμυνας (ΑΣΕΑ),⁷³ προέκυψε το 1949. Μετά το πραξικόπημα του 1960, μετονομάστηκε σε Συμβούλιο Εθνικής Ασφαλείας, αναβαθμίστηκε και τροποποιήθηκε ο ρόλος του. Από την ονομασία των δύο συμβουλίων, γίνεται σαφές ότι η λειτουργία του ΣΕΑ σηματοδοτεί τη μετάβαση από την αντίληψη της εθνικής άμυνας στην αντίληψη της εθνικής ασφάλειας. Με προβλέψεις στο Σύνταγμα της χώρας και επιμέρους συνταγματικές αναθεωρήσεις όποτε απαιτήθηκε, μέσω της πανίσχυρης Γενικής Γραμματείας του, επικεφαλής της οποίας ορίζονταν εν ενεργεία Υποστράτηγος, κατέστη τελικά το θεσμικό όργανο που δέσμευε με τις αποφάσεις του την πολιτειακή και πολιτική εξουσία, σύμφωνα με τις ορέξεις της στρατιωτικής ηγεσίας.

Το Σύνταγμα του 1961 θα ορίσει τα καθήκοντα του ΣΕΑ ως εξής : «Το ΣΕΑ προτείνει στο υπουργικό συμβούλιο βασικές θέσεις, απαραίτητες για την εξασφάλιση του συντονισμού και τη λήψη αποφάσεων σχετικών με την εθνική ασφάλεια».

Μετά το πραξικόπημα του 1971, με συνταγματική αλλαγή, διευρύνθηκε η λειτουργία και η αντιπροσωπευτική βαρύτητα του ΣΕΑ. Με την κατάργηση της διατύπωσης του Συντάγματος του 1961 ότι «στο Συμβούλιο συμμετέχουν εκπρόσωποι των

⁷² Ινσέλ Αχμέτ, *Η νέα Τουρκία του Ερντογάν – Από το δημοκρατικό όνειρο στην αυταρχική εκτροπή*, (Αθήνα: Διάμετρος, 2017), σ. 67-69.

⁷³ Τα καθήκοντά του ορίστηκαν ως εξής: «Ο καθορισμός της πολιτικής εθνικής άμυνας και η προετοιμασία ενός σχεδίου γενικής εθνικής επιστράτευσης εν καιρώ ειρήνης». Στο Συμβούλιο συμμετείχαν, εκτός από τον ΥΕΘΑ και τον Αρχηγό ΓΕΕΔ, ο πρωθυπουργός και άλλοι υπουργοί που αυτός πρότεινε. Το ΑΣΕΑ έδινε ισχύ στον πρωθυπουργό, ο οποίος θα καθόριζε και την ημερήσια διάταξη. Σε διάστημα 12 χρόνων, ο πρωθυπουργός συμμετείχε μόνο μία φορά στο Συμβούλιο, ενώ τα καθήκοντα του πρωθυπουργού εκτελούσε ο ΥΕΘΑ.

Ενόπλων Δυνάμεων» και την αντικατάστασή της με τη διατύπωση *«συμμετέχουν οι Αρχηγοί των Ενόπλων Δυνάμεων»*, ενισχύεται η στρατιωτική εκπροσώπηση στο Συμβούλιο. Εκτός αυτού η διατύπωση στο Σύνταγμα του 1961 ότι *«το ΣΕΑ προσφέρει βοήθεια στην κυβέρνηση»* έγινε *«προτείνει στην κυβέρνηση»*. Έτσι το ΣΕΑ κατέστη κέντρο προετοιμασίας σχεδίων μακροπολιτικών αποφάσεων και νομικών αλλαγών, όπου οι στρατιωτικοί ήλεγχαν τα πεπραγμένα και κατεύθυναν την πολιτική.

Με το πραξικόπημα της 12ης Σεπτεμβρίου 1980, επήλθε η πρώτη σημαντική αλλαγή στο ΣΕΑ. Σε αντίθεση με το Σύνταγμα του 1961, που έδινε την πλειοψηφία στην πολιτική πτέρυγα του ΣΕΑ, μια νέα ρύθμιση του νέου Συντάγματος του 1982, που καθόριζε ένα προς ένα τα μέλη, πρόσθεσε στα στρατιωτικά μέλη τον Γενικό Αρχηγό της Στρατοχωροφυλακής (Σ/Χ), εξασφαλίζοντας έτσι ότι τα πολιτικά μέλη δεν θα ήταν περισσότερα από τα στρατιωτικά. Επιπλέον, προστέθηκε στο Σύνταγμα η φράση *«οι αποφάσεις του ΣΕΑ θα λαμβάνονται υπόψη κατά προτεραιότητα από το Υπουργικό Συμβούλιο»*, ενώ το ρήμα *«προτείνει»* αντικαταστάθηκε από το ρήμα *«γνωστοποιεί»* τις αποφάσεις, οι οποίες με τη σειρά τους, ήταν απολύτως δεσμευτικές για τις εκάστοτε κυβερνήσεις.⁷⁴ Τέλος, αποφασίστηκε ότι η ημερήσια διάταξη του Συμβουλίου θα καταρτιζόταν με βάση προτάσεις του πρωθυπουργού και του αρχηγού ΓΕΕΔ. Με τον τρόπο αυτό ισορρόπησε η στρατιωτική με την πολιτική πτέρυγα ως προς τη λήψη πρωτοβουλίας και την κατάρτιση της ημερήσιας διάταξης. Ο στρατός δημιούργησε ένα νέο θεσμικό όργανο, το οποίο καθορίζει το πεδίο και το εύρος της έννοιας της ασφάλειας. Το πεδίο που καλύπτει η έννοια, διευρύνθηκε με το Σύνταγμα του 1982, έτσι ώστε να αφορά τόσο την εσωτερική όσο και την εξωτερική πολιτική. Τελικά, το σχετικό με το ΣΕΑ άρθρο του Συντάγματος, θα ορίσει ως καθήκον του Συμβουλίου *«την προστασία της κοινωνικής γαλήνης και ασφάλειας»*.

Με την εκτεταμένη συνταγματική αναθεώρηση του 2001, τροποποιήθηκε και το άρθρο 118, το οποίο ρύθμιζε τη δομή και τη δράση του ΣΕΑ. Προστέθηκαν στα μέλη του Συμβουλίου ο υπουργός Δικαιοσύνης και ο αναπληρωτής πρωθυπουργός, ανατρέποντας την αριθμητική υπεροχή των στρατιωτικών μελών. Από την άλλη, η φράση ότι *«το Υπουργικό Συμβούλιο λαμβάνει υπόψη κατά προτεραιότητα»* τις αποφάσεις του ΣΕΑ έδωσε τη θέση της στη διατύπωση *«το Υπουργικό Συμβούλιο αξιολογεί»*. Με τον

⁷⁴ Όπως είχε δηλώσει κάποτε, ο πρώην Αρχηγός ΓΕΕΔ Χουσεΐν Κιβρίκογλου, δεν είχε καμία σημασία ο αριθμός των πολιτικών και στρατιωτικών που απαρτίζουν το ΣΕΑ. Κι αυτό διότι, αφενός το ΣΕΑ αποφάσιζε συναινετικά και όχι με ψηφοφορία, αφετέρου το κύρος του στρατού ήταν τέτοιο, ώστε σε κάθε περίπτωση γινόταν ό,τι ήθελαν οι στρατιωτικοί.

τρόπο αυτό ανατράπηκε ή έστω ανακόπηκε σε ένα βαθμό η τάση που ενίσχυε υπέρ του στρατού τη λειτουργία και τη δομή του ΣΕΑ.

Το Έβδομο Πακέτο Εναρμόνισης με το ευρωπαϊκό κεκτημένο, που εγκρίθηκε από τη Βουλή στις 30 Ιουλίου 2003, αποτέλεσε σημαντικό βήμα στην ιστορία της Δημοκρατίας, καθώς είχε στόχο να ανατρέψει τις σχέσεις στρατού – πολιτικής προς όφελος της πολιτικής. Μείωσε τις αρμοδιότητες του ΣΕΑ, απορρύθμισε το μηχανισμό αρμοδιότητας – ευθύνης με βήματα που θα άνοιγαν την πόρτα για τον έλεγχο των στρατιωτικών δαπανών και «τσαλάκωσε» τη δομή της στρατιωτικής κηδεμονίας. Η σημαντικότερη μεταρρύθμιση ήταν οι τροποποιήσεις στο νόμο λειτουργίας του ΣΕΑ, δίνοντας τέλος στην αντιμετώπιση και δόμηση του Συμβουλίου ως τμήματος των ΤΕΔ, αλλά και στις εκτελεστικές αρμοδιότητες και λειτουργίες του. Στο ίδιο πλαίσιο προβλέφθηκε η δυνατότητα διορισμού μη στρατιωτικών στη Γενική Γραμματεία του ΣΕΑ, οι συνεδριάσεις του Συμβουλίου από μία φορά το μήνα, άρχισαν να γίνονται κάθε δύο μήνες και περιορίστηκαν σημαντικά οι αρμοδιότητες του Συμβουλίου και του Γενικού του Γραμματέα. Το σημαντικότερο όμως σημείο αυτών των μεταρρυθμίσεων ήταν η κατάργηση των εκτελεστικών αρμοδιοτήτων του ΣΕΑ ως ένα σημαντικό βήμα στην κατεύθυνση της αποστρατικοποίησης. Έτσι, το Συμβούλιο πήρε τη μορφή συμβουλευτικού οργάνου και οι αρμοδιότητές του εντοπίστηκαν στη διατύπωση προτάσεων για θέματα της πολιτικής εθνικής ασφαλείας του κράτους.⁷⁵

Ένοπλες Δυνάμεις και οικονομία

Πέραν της προαναφερθείσας συμβολής του στρατεύματος στην ανοικοδόμηση της σύγχρονης τουρκικής δημοκρατίας και στον τομέα της τεχνοοικονομικής ανάπτυξης του κράτους, ο ρόλος των ΤΕΔ ήταν καθοριστικός. Η πολιτική εθνοκάθαρσης που εφάρμοσαν οι Νεότουρκοι είχε ως αποτέλεσμα τη γενοκτονία των κυριότερων χριστιανικών μειονοτικών ομάδων οι οποίες αποτελούσαν περίπου το 90% της οθωμανικής αστικής τάξης πριν τον Α'ΠΠ. Το κενό της έλλειψης μίας οθωμανικής εμπορικής/αστικής τάξης αναπλήρωσε η στρατιωτική/ γραφειοκρατική τάξη, η οποία απέκτησε τον πλήρη έλεγχο της οικονομικής ζωής της χώρας, μετά την προαναφερόμενη εθνοκάθαρση. Η συνταύτιση στρατεύματος και οικονομικής αριστοκρατίας πηγάζει από το κοινό συμφέρον διατήρησης της προνομιακής τους θέσης στην πολιτική και οικονομική ζωή της χώρας. Η απηνής εκστρατεία των ΤΕΔ εναντίον των ισλαμιστών μετά το «βελοούδινο» πραξικόπημα του 1997, δεν οφείλεται σε κάποιο κίνδυνο ισλαμοποίη-

⁷⁵ Ινσέλ Αχμέτ – Μπαϊράμογλου Αλί (επιμ.), *Ο Τουρκικός Στρατός : Ένα πολιτικό κόμμα, μία κοινωνική τάξη*, [επιμ. Σ. Αναγνωστοπούλου – Σ. Μπουρνάζος] (Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2007), σ. 96-125.

σης του κράτους, όπως προβάλλεται σαν δικαιολογία, αλλά στην ανάγκη διατήρησης των κεκτημένων και των προνομίων τόσο του στρατεύματος όσο και του συνοδοιπορούντος με αυτό πολιτικού και οικονομικού κατεστημένου.⁷⁶

Σε αντίθεση με την κοινοβουλευτική διαχείριση του στρατιωτικού προϋπολογισμού στις περισσότερες φιλελεύθερες δημοκρατίες, η οποία καθορίζει λεπτομερώς πώς οι ένοπλες δυνάμεις πρέπει να ξοδεύουν τα χρήματα που τους έχουν διατεθεί, ο φουσκωτός τουρκικός προϋπολογισμός άμυνας, ποτέ δεν υποβλήθηκε σε κοινοβουλευτική συζήτηση. Η προνομιακή θέση των ΤΕΔ εξελίχθηκε σε μια «κουλτούρα της ασυλίας», όπου ο στρατός ήταν ασυνείδητος και υπεράνω του νόμου.⁷⁷

Το «βαθύ κράτος»

Όπως είδαμε, ο στρατός είναι ο κεντρικός πυλώνας του κράτους, τόσο υπό τον κεμαλισμό όσο και κατά μεγάλο μέρος της πολυκομματικής περιόδου. Συγκροτείται ως πολιτική δύναμη η οποία διαθέτει ισχυρή ενδογενή νομιμότητα, ανεξάρτητη ή ευρέως αυτόνομη καταφεύγοντας στη βία ή απειλώντας να το πράξει. Ο Βρετανός πανεπιστημιακός William Hale⁷⁸ υποστηρίζει ότι ο πραιτοριανισμός είναι μία εύστοχη έννοια για την ανάλυση του τουρκικού πολιτικού πεδίου. Στο καθεστώς αυτό, ο στρατός δεν κινείται αυτοβούλως και δεν κυβερνά άμεσα, επισήμως ή δημοσίως. Υποστηρίζεται από τους ανώτατους κρατικούς λειτουργούς και από μερίδα των κοσμικών ελίτ. Από κοινού, πλαισιώνουν διακριτικά αλλά εκ του σύνεγγυς τη δράση των εκλεγμένων κυβερνήσεων. Το πραιτοριανό καθεστώς μπορεί να θεωρηθεί μία μορφή αυταρχισμού. Το ίδιο θέλει να θεωρείται η ενσάρκωση του εθνικού συμφέροντος και δημιουργεί τις προϋποθέσεις για ένα κράτος μέσα στο κράτος, πράγμα το οποίο θα ονομαστεί όψιμα, τη δεκαετία του 1990, «βαθύ κράτος».⁷⁹

Το 1996, ένα τροχαίο ατύχημα αποκαλύπτει την ύπαρξη στενών σχέσεων μεταξύ κρατικών οργάνων (ιδίως των επιφορτισμένων με την κρατική ασφάλεια), της Ακροδεξιάς (ειδικότερα του εθνικιστικού κινήματος των Γκρίζων Λύκων) και της μαφίας. Η έκθεση της κοινοβουλευτικής επιτροπής έρευνας αποκαλύπτει στην τουρκική κοινή γνώμη την ύπαρξη μαφιοζίκου δικτύου στον πυρήνα του κράτους. Αναμειγνύοντας τα μέσα του «βρόμικου πολέμου» κατά του ΡΚΚ, τον έλεγχο της ευρείας διακίνησης ναρκωτικών και του λαθρεμπορίου όπλων και υπεξαιρέσεις κεφαλαίων, η

⁷⁶ Μούρτος Γεώργιος, *Τουρκία : Το Ένστολο Κράτος*, (Αθήνα: Επικοινωνίες, 2002), σ. 99-101.

⁷⁷ Axiallis Evangelia, *Political Islam and the Secular State in Turkey*, (London: Tauris & Co, 2014)

⁷⁸ Hale William, *Turkish Military and Politics*, (London: Routledge, 1994)

⁷⁹ Ινσέλ Αχμέτ, *Η νέα Τουρκία του Ερντογάν – Από το δημοκρατικό όνειρο στην αυταρχική εκτροπή*, (Αθήνα: Διάμετρος, 2017), σ. 53-54.

υπόθεση φέρνει αίφνης στο φως την ύπαρξη τριγωνικής σχέσης στον πυρήνα και τις παρυφές του κράτους. Η έκφραση «**βαθύ κράτος**» θα καταστεί, από το 1996, ο όρος ο οποίος προσδιορίζει τα πρόσωπα και τους θεσμούς που σφετερίζονται την εξουσία του κράτους, που χρησιμοποιούν και ενδεχομένως καταχρώνται την ισχύ πέραν των ορίων τα οποία θέτουν ο νόμος και το Σύνταγμα με πρόσχημα την υπεράσπιση των υψίστων συμφερόντων του κράτους, και που χρησιμοποιούν τα δίκτυα επιρροής τους για να στρέψουν την κοινή γνώμη εναντίον των εσωτερικών εχθρών της εποχής.⁸⁰

Η αποτίμηση του 20ου αιώνα

Ο αυταρχισμός του κοσμικού - ρεπουμπλικανικού κράτους δεν μπορεί να γίνει κατανοητός δίχως να συνεκτιμηθεί ο πραιτοριανός χαρακτήρας του στρατού, που θα διατηρηθεί μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 2000. Η συνεχής και επιβλητική παρουσία μίας κοινωνικής ομάδας που ταυτίζεται με τρόπο μονοπωλιακό και ζηλότυπο με το κράτος, συμπληρώνει τον ρεπουμπλικανικό γραφειοκρατικό αυταρχισμό. Απαρτιζόμενη από μέλη της πολιτικής, δικαστικής και στρατιωτικής γραφειοκρατίας, αλλά και από κάποια πνευματική ελίτ, η εν λόγω ομάδα θεωρεί τον εαυτό της και συμπεριφέρεται σαν να έχει ιστορικό δικαίωμα επί του κράτους και της κοινωνίας. Εξού και η επαναλαμβανόμενη διαβεβαίωση στην Τουρκία ότι «*Αυτό το κράτος έχει ιδιοκτήτη!*», πράγμα που σημαίνει ότι το κοινωνικό σώμα θεωρεί ότι έχει την εσχάτη κηδεμονική εξουσία επί των δημοσίων υποθέσεων. Σημαίνει επίσης ότι η κυριαρχία της Εθνοσυνέλευσης και τα περιθώρια δράσης των κυβερνήσεων, περιορίζονται σε ορισμένους τομείς και πλαισιώνονται από τη στρατιωτική και μη στρατιωτική γραφειοκρατία.

Εντούτοις, το καθεστώς δεν είναι δικτατορία, εξαιρουμένης της περιόδου από το μονοκομματικό κράτος ως το θάνατο του Κεμάλ ή εκείνης που επακολουθεί των στρατιωτικών πραξικοπημάτων. Η Τουρκία δεν έχει γνωρίσει μακροχρόνια και διαρκή επεισόδια στρατιωτικού καθεστώτος. Τα δύο στρατιωτικά πραξικοπήματα (1960 και 1980) ανέτρεψαν τις κυβερνήσεις, τιμώρησαν τους εκλεγμένους ιθύνοντες, διέλυσαν το Κοινοβούλιο, τροποποίησαν το Σύνταγμα, όμως οργάνωσαν σύντομα εκλογές για να παραδώσουν την εξουσία σε εκλεγμένες κυβερνήσεις. Αλλά αυτή η μεταβίβαση συνοδεύεται πάντα από εντονότερη θεσμοθέτηση της κηδεμονικής εξουσίας εκ μέρους των μη στρατιωτικών και στρατιωτικών δυνάμεων τάξης και ασφάλειας, τις οποίες οι κεμαλικοί κύκλοι θεωρούν τις «ζωντανές δυνάμεις» της δημοκρατίας.

⁸⁰ Ινσέλ Αχμέτ, *Η νέα Τουρκία του Ερντογάν – Από το δημοκρατικό όνειρο στην αυταρχική εκτροπή*, (Αθήνα: Διάμετρος, 2017), σ. 63-64.

Οι αυταρχικές πρακτικές του ρεπουμπλικανικού κράτους θα σημαδέψουν βαθιά το πολιτικό φαντασιακό της τουρκικής κοινωνίας, συμπεριλαμβανομένων ορισμένων από τους πλέον αποφασιστικούς αντιπάλους του. Ωστόσο πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι αυτή η δημοκρατία με την εκσυγχρονιστική αμφιθυμία της, θέτει και ορισμένα από τα θεμέλια του εκδημοκρατισμού της κοινωνικής ζωής : η προσπάθεια εκπαίδευσης, η διατήρηση ενός κοινοβουλευτικού καθεστώτος παρά τις θύελλες και τους ανέμους, οι επαρκώς ελεύθερες εκλογές, η σύγχρονη διοικητική θεσμοποίηση με σχετικά ικανές δημόσιες υπηρεσίες, ο διαχωρισμός δικαστικού και θρησκευτικού τομέα, η ισότητα ανδρών και γυναικών και η διατήρηση της πορείας προς ένταξη στο δυτικό κόσμο, ακόμη και όταν αυτός ανακρούει πρύμνα. Τέλος άλλη μία αναντίρρητη συνεισφορά της κεμαλικής δημοκρατίας είναι η σημασία που δίνει η κοινωνία στις εκλογές, της οποίας η σημαντικότερη έκφανση είναι το πολύ υψηλό ποσοστό συμμετοχής στις εκλογικές αναμετρήσεις ή τα δημοψηφίσματα. Αυτό εξηγεί επίσης εν μέρει το λόγο για τον οποίο οι πραξικοπηματίες στρατιωτικοί νιώθουν πάντα υποχρεωμένοι να οργανώνουν γρήγορα γενικές εκλογές.⁸¹

Υπό την ιδιόμορφη αυτή κηδεμονία πορεύτηκε η τουρκική πολιτική σκηνή τον 20ο αιώνα. Με τον Αρχηγό των ΤΕΔ να διατηρεί μία εξέχουσα πολιτειακή θέση στην ιεραρχία του κράτους, αμέσως μετά τον Πρωθυπουργό, στον οποίον τύποις υπαγόταν και όχι στον Υπουργό Άμυνας. Αποτελούσε συνήθη πρακτική να καλεί στο Επιτελείο τον Πρόεδρο της χώρας για να του υπαγορεύσει τις αποφάσεις που πρέπει να πάρει σε κρίσιμα ζητήματα, να υποκαθιστά το Υπουργείο Εξωτερικών, να δημοσιοποιεί τις θέσεις του για σοβαρά ζητήματα εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής, να αντιπολιτεύεται δημόσια τις κυβερνήσεις για συγκεκριμένες πολιτικές επιλογές ή παραλείψεις τους και συχνά να τους υπαγορεύει πολιτικές. Θεωρώντας τον εαυτό του ως το αιώνιο συστατικό του κράτους, ο στρατός δημιούργησε έναν αυτόνομο χώρο, παράλληλα με τον χώρο της ούτως ή άλλως αδύναμης κοινωνίας των πολιτών και, βασιζόμενος σε αυτή την αυτονομία, άρχισε να γίνεται ρυθμιστής της εσωτερικής και της εξωτερικής πολιτικής. Τον αυτόνομο αυτό χώρο τον κατοχύρωσε *de jure* (με την ίδρυση του ΣΕΑ) και *de facto* (με πραξικοπήματα, πολεμική μέσω του τύπου, ενημερωτικές συναντήσεις κ.α.).⁸²

⁸¹ Ινσέλ Αχμέτ, *Η νέα Τουρκία του Ερντογάν – Από το δημοκρατικό όνειρο στην αυταρχική εκτροπή*, (Αθήνα: Διάμετρος, 2017), σ. 52-55.

⁸² Ινσέλ Αχμέτ – Μπαϊράμογλου Αλί (επιμ.), *Ο Τουρκικός Στρατός : Ένα πολιτικό κόμμα, μία κοινωνική τάξη*, [επιμ. Σ. Αναγνωστοπούλου – Σ. Μπουρνάζος] (Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2007), σ. 312-313.

ΣΕΛΙΔΑ ΣΚΟΠΙΜΑ ΚΕΝΗ

Κεφάλαιο τρίτο

Αλλαγή αιώνα, αλλαγή σκηνικού

Η είσοδος της Τουρκίας στον 21ο αιώνα

Η δεκαετία του 1990 για την Τουρκία ήταν μία περίοδος έντονης και βαθιάς κρίσης σε όλα τα επίπεδα που στιγματίστηκε από πολλές κυβερνήσεις συνασπισμών που προχώρησαν στην περαιτέρω φιλελευθεροποίηση της οικονομίας χωρίς ωστόσο να διασφαλίζουν συναίνεση από σώματα εργαζομένων που επηρεάζονταν αρνητικά. Αυτή η κατάσταση με τη σειρά της συνέβαλε στην εμβάθυνση της αντιπαράθεσης ανάμεσα στο μεγάλης κλίμακας τουρκικό κεφάλαιο και τις αναδυόμενες μικρομεσαίες επιχειρήσεις με επίκεντρο την Ανατολία. Σε ιδεολογικό – πολιτιστικό επίπεδο, η αντιπαράθεση αυτή εκφράστηκε με όρους «δυτικότροπου – κοσμικού κεφαλαίου» και «συντηρητικού – ισλαμικού κεφαλαίου». Με την οικονομική κατάρρευση του 2001, δίπλα στους μισθωτούς και τους αγρότες της υπαίθρου που βίωσαν προηγουμένως τη διεύρυνση της φτώχειας, προστέθηκαν μεγάλα τμήματα από τα μεσαία στρώματα των μεγαλουπόλεων, στοιχεία που παρέπεμπαν σε βαθιά κρίση της κεμαλικής ηγεμονίας. Ήταν μέσα σε αυτές τις συνθήκες που εμφανίστηκε το Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης (Adalet ve Kalkinma Partisi – AKP) και που σταδιακά πέτυχε ένα είδος πολιτικής και οικονομικής «παλινόρθωσης» της εξουσίας.

Στις πρόωρες εκλογές του Νοεμβρίου του 2002 οι εκλογείς θα τιμωρήσουν σκληρά τα κόμματα του συνασπισμού που αντιπροσωπεύουν τη δεκαετία της αστάθειας και της κρίσης και το 46% των ψήφων δεν θα εκπροσωπούνται στο Κοινοβούλιο. Ο μεγάλος νικητής είναι το νέο κόμμα AKP, που ιδρύθηκε 14 μήνες πριν, μετά τη διάσπαση του ισλαμιστικού Κόμματος Ευημερίας. Ερχόμενοι σε ρήξη με την παράδοση των προγενέστερων ισλαμιστικών κομμάτων, που έχουν ως κύριο σύμβολο την ισλαμική ημισέληνο, οι ανανεωτικοί επιλέγουν ως έμβλημα, κατά τρόπο απρόσμενο, έναν ηλεκτρικό λαμπτήρα. «Από το σκοτάδι στο φως» είναι το εναρκτήριο σύνθημα του κόμματος, απηχώντας όχι μόνο το επιλεγμένο σύμβολο αλλά και το επίσημο αρκτικόλεξο, AK Parti,⁸³ το «άσπιλο» Κόμμα, που σημαίνει κατά βάθος ότι τα λοιπά κόμματα είναι λίγο – πολύ σπλωμένα. Μόνο δύο κόμματα εισέρχονται στο τουρκικό Κοινοβούλιο το Νοέμβριο του 2002 : το AKP, με 34% των ψήφων, καταλαμβάνει τα δύο τρίτα των εδρών και το CHP κατακτά με 19% των ψήφων τις υπό-

⁸³ Κατά την ίδρυση του AKP το 2001, οι ιδρυντες αποφάσισαν να χρησιμοποιήσουν την ονομασία AK-Parti και όχι AKP ως αρκτικόλεξο του κόμματός τους. Ak στα τουρκικά σημαίνει «λευκό, άσπιλο, αγνό».

λοιπες έδρες. Το εκλογικό σύστημα που εφάρμοσαν οι στρατιωτικοί μετά το πραξικόπημα του 1980 προκειμένου να αποκλείσουν από την εθνική αντιπροσωπεία τα ισλαμικά, τα φιλοκουρδικά κόμματα και τα κόμματα της Ριζοσπαστικής Αριστεράς, επιτρέπει στο ΑΚΡ να διαθέτει κοινοβουλευτική πλειοψηφία ικανή για να υποβάλει σε δημοψήφισμα τις συνταγματικές αλλαγές. Η καταπόνηση του συστήματος ασφαλείας είναι έκδηλη. Σημαντικό μέρος του εκλογικού σώματος αποστρέφεται το στρατιωτικογραφειοκρατικό κράτος και την πολιτική τάξη που θεωρεί μαριονέτα του.⁸⁴

Η αρχή της διακυβέρνησης ΑΚΡ

Την περίοδο 2003-2007 το ΑΚΡ επιδίωξε και σε μεγάλο βαθμό πέτυχε να διευρύνει τη δική του ηγεμονία ως μία δύναμη εκδημοκρατισμού της χώρας, εκπροσωπώντας τη φωνή όλων των περιθωριοποιημένων ομάδων του πληθυσμού, των θυμάτων της προηγούμενης κεμαλικής αυταρχικότητας. Παράλληλα κατάφερε να διασφαλίσει εσωτερική και διεθνή στήριξη εξαιτίας της σημασίας που έδωσε στην ενίσχυση της ενταξιακής πορείας της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ). Έτσι, κατάφερε να ενδυναμωθεί απέναντι στο στρατιωτικό κατεστημένο, αλλά και να διευρύνει την επιρροή του ανάμεσα σε όλα εκείνα τα στρώματα του πληθυσμού (επιχειρηματίες, μέρος του κουρδικού κινήματος, αλεβίτες, φιλελεύθερους δημοκράτες και αριστερούς) που θεωρούσαν την ΕΕ ως το «φάρμακο για τις ασθένειες» του τουρκικού συστήματος. Ο Ερντογάν είχε κατορθώσει να αποφύγει την ανοιχτή αντιπαράθεση με τον στρατό χάρη στην πολιτική περιορισμού της ισχύος του που εφάρμοζε. Με νομικές και θεσμικές μεταρρυθμίσεις, το ΑΚΡ κατόρθωσε να περιορίσει την πολιτική εξουσία του στρατού. Από το 2003, στηριζόμενος στις ενταξιακές διαπραγματεύσεις με την ΕΕ, επέβαλε την σταδιακή αποστρατιωτικοποίηση των πολιτικών θεσμών, στο όνομα της αναγκαίας σύγκλισης με τους ευρωπαϊκούς κανόνες.⁸⁵

Θεματοφύλακας του κεμαλισμού οι ένοπλες δυνάμεις, ελάχιστα αποδέχονταν τις καινοτομίες τις οποίες κάθε εκσυγχρονιστική προσπάθεια προϋποθέτει. Αντίθετα, η φιλελευθεροποίηση του συστήματος, εξαρτιόνταν όλο και περισσότερο από το μεταρρυθμιστικό ζήλο του ισλαμικού κόμματος του Ερντογάν, παρά το γεγονός ότι το

⁸⁴ Ινσέλ Αχμέτ, *Η νέα Τουρκία του Ερντογάν – Από το δημοκρατικό όνειρο στην αυταρχική εκτροπή*, (Αθήνα: Διάμετρος, 2017), σ. 72-75.

⁸⁵ Οι στρατιωτικοί έχασαν το δικαίωμά τους να επιβάλλουν τις αποφάσεις τους στο Υπουργικό Συμβούλιο και να παρεμβαίνουν στην κατάρτιση της εθνικής πολιτικής. Με την πάροδο του χρόνου, τους απαγορεύτηκε να συμμετέχουν σε όργανα όπως στο Συμβούλιο Ανώτατης Εκπαίδευσης (που αποτελούσε το σύνθητες πεδίο αντιπαράθεσης ανάμεσα στους υπέρμαχους του κοσμικού κράτους και τους ισλαμιστές, το Ανώτατο Συμβούλιο Οπτικοακουστικών Μέσων, κλπ). Ακόμα συμβολικότερη ήταν η περίπτωση των στρατοδικείων που αποτελούσαν την αιχμή της καταστολής τις δεκαετίες του 1980 και του 1990. Στο εξής, δεν δικαιούνται πλέον να δικάζουν πολίτες.

κόμμα αυτό ταυτιζόταν με τη συντηρητική μουσουλμανική παράδοση. Οι στρατιωτικοί συντηρούσαν την καθεστηκυία ιδεολογία και τα προνόμιά τους, ενώ οι ισλαμιστές απέβλεπαν σε έναν κοινοβουλευτισμό απαλλαγμένο από την στρατιωτική κηδεμονία. Οι ρόλοι του συντηρητικού και του εκσυγχρονιστή, είχαν στην πράξη αντιστραφεί.⁸⁶

Η πρώτη δοκιμή αντοχής στις σχέσεις του ΑΚΡ με τις ΤΕΔ ξεκίνησε τον Ιούλιο του 2003, όταν σημειώθηκαν οι θεσμικές αλλαγές με τις οποίες η σύνθεση του ΣΕΑ, σε μεγάλο βαθμό αποστρατιωτικοποιήθηκε και η σημασία του υποβαθμίστηκε, πλησιάζοντας τη θέση ενός αντίστοιχου θεσμού σε μία κανονική δημοκρατία. Αυτές τις αλλαγές τις πραγματοποίησε το ΑΚΡ προτού ακόμα συμπληρώσει ένα χρόνο διακυβέρνησης και διατηρώντας ακόμα στο στίγμα ότι αποτελεί μέρος της «απειλής της θρησκευτικής αντίδρασης». Παρόλο που το CHP είναι πάντα πρόθυμο, αν και δήθεν «σοσιαλδημοκρατικό», να διαφυλάξει τα συμφέροντα του στρατού, αυτές οι θεσμικές αλλαγές μπόρεσαν να γίνουν χωρίς σοβαρή αντίδραση και αντίσταση.⁸⁷

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι οι νέες διατάξεις (μείωση προνομίων ΣΕΑ) εξυπηρετούσαν κατά κύριο λόγο τα συμφέροντα των μεγάλων επιχειρήσεων της χώρας, που απαιτούσαν άνοιγμα στις μεγάλες αγορές και επέκταση και δεν ανέχονταν, πλέον, το ρόλο του καθεστώτος στην εξωτερική πολιτική της χώρας, δεδομένου ότι ο ρόλος του στρατού στην τουρκική κοινωνία λειτουργούσε ανασταλτικά στην προσέλκυση ξένων επενδυτών. Η μεταστροφή αυτή από τα μέλη της τουρκικής επιχειρηματικής κοινότητας, που παραδοσιακά υποστήριζε το στρατό, ώθησε την κυβέρνηση Ερντογάν να προχωρήσει απερίσπαστη στην υλοποίηση των μεταρρυθμίσεων, παρά τις απειλές του στρατού ότι θα αντιδρούσε με πραξικόπημα.⁸⁸

Η πρώτη μεγάλη αντιπαράθεση

Απέναντι σε αυτήν την υπονόμευση της εξουσίας της που επιχειρούσε το ΑΚΡ, η στρατιωτική ηγεσία δεν παρέμεινε αδρανής. Χωρίς να αντιπαρατεθεί μετωπικά με τις αλλαγές, πολλαπλασίασε την κριτική και τις δημόσιες τοποθετήσεις. Ο στρατός συμπεριφέρθηκε σαν ένα «οιονεί κόμμα», παρά τον εσωτερικό κανονισμό που επιτάσσει στις ένοπλες δυνάμεις να «παραμένουν υπεράνω οποιασδήποτε πολιτικής επιρροής και πολιτικών ιδεών». Το 2007, η αδυναμία της στρατιωτικής ηγεσίας να εμποδίσει (στο όνομα της υπεράσπισης του κοσμικού κράτους) την εκλογή του ισλαμοσυντηρητικού Αμπντουλάχ Γκιουλ στην προεδρία της Δημοκρατίας σηματοδότησε την

⁸⁶ Βερέμης Θάνας, *Ιστορία των Ελληνοτουρκικών Σχέσεων*, (Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 2005), σ.167.

⁸⁷ Ινσέλ Αχμέτ – Μπαϊράμογλου Αλί (επιμ.), *Ο Τουρκικός Στρατός : Ένα πολιτικό κόμμα, μία κοινωνική τάξη*, [επιμ. Σ. Αναγνωστοπούλου – Σ. Μπουρνάζος] (Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2007), σ. 51-52.

⁸⁸ Φράγκος Φραγκούλης, *Ποια Τουρκία - Ποιοι Τούρκοι*, (Αθήνα: Λιβάνη, 2012), σ. 444.

υπερίσχυση του ΑΚΡ απέναντι στον στρατό και τη διάβρωση της επιρροής του τελευταίου.⁸⁹ Μια «Πρώτη Κυρία» με ισλαμική μαντίλα θεωρήθηκε η κόκκινη γραμμή πέρα από την οποία η κοσμική δημοκρατία δεν θα υπάρχει πια.

Το αποτέλεσμα των εκλογών του ίδιου έτους, ήταν μία ψυχρολουσία για το κοσμικιστικό και εθνικιστικό στρατόπεδο του CHP. Παρά τις μεγάλες διαδηλώσεις, τις δικαστικές μηχανορραφίες και τις απειλές των στρατηγών, το ΑΚΡ συγκεντρώνει το 46,5% των ψήφων, ενώ το CHP μόλις το 21%. Ο Αμπντουλάχ Γκιουλ εκλέχτηκε πρόεδρος στις 28 Αυγούστου. Η «Τσάνκαγια έπεσε!»⁹⁰ είναι το συναίσθημα που κυριαρχεί στο νεοκεμαλιστικό στρατόπεδο και στην πλειονότητα των ψηφοφόρων του CHP. Η κρίση που δημιουργήθηκε από την εκλογή υπερκεράστηκε, αλλά αποκάλυφθηκε η διττή πόλωση της τουρκικής κοινωνίας: ένα εθνοτικοθησκευτικό ρήγμα και ένα πολιτισμικό, ιδίως όσον αφορά τον τρόπο ζωής.⁹¹

Η στροφή του ΑΚΡ προς τον αυταρχισμό

Μετά την εκλογική νίκη του 2007 και την εκλογή Γκιουλ στο ανώτατο πολιτικό αξίωμα της χώρας, η διακυβέρνηση του ΑΚΡ έκανε στροφή προς τον αυταρχισμό. Η Τουρκία άρχισε να απομακρύνεται από την ευρωπαϊκή της πορεία και να λαμβάνει μία σειρά σημαντικών αντιδημοκρατικών πρωτοβουλιών στο εσωτερικό πολιτικό πεδίο. Η στροφή του ΑΚΡ στον αυταρχισμό επιταχύνθηκε μετά την τροποποίηση του Συντάγματος το 2010, η οποία άνοιξε το δρόμο για την υποχώρηση των στρατηγών από το πολιτικό προσκήνιο. Την ίδια περίοδο η αντιπολίτευση άρχισε να κρούει τον κώδωνα του κινδύνου για το μέλλον της διάκρισης των εξουσιών και την ανεξαρτησία της τουρκικής δικαιοσύνης. Η απάντηση θα δοθεί το 2012 από τον ίδιο τον Ερντογάν ο οποίος σε δηλώσεις του άφησε να εννοηθεί ότι η διάκριση των εξουσιών αποτελεί εμπόδιο για το κυβερνητικό έργο.⁹²

Η πολιτική ηγεμονία του ΑΚΡ βασίζεται στην αρχή του εκλογικού απολυταρχισμού. Με τον συγκεκριμένο όρο αναφερόμαστε σε καθεστώτα που συναντάμε συνήθως σε κοινωνίες οι οποίες προσπαθούν με νύχια και με δόντια να «προλάβουν», ή και να ξεπεράσουν την καπιταλιστική ανάπτυξη του δυτικού κόσμου. Πρόκειται για

⁸⁹ Kaya Sümbül, «Πως ο Ερντογάν υπέταξε τον τουρκικό στρατό», *tvxs*, 25.11.16, <http://tvxs.gr/news/kosmos/pos-o-erntogan-yvetakse-ton-toyrkiko-strato>, (έγινε πρόσβαση στις 17/07/17).

⁹⁰ Η προεδρική κατοικία βρίσκεται στους λόφους της Άγκυρας, στη συνοικία Τσάνκαγια. Επειδή στην περιοχή διαμένουν οι οικογένειες των υψηλόβαθμων κρατικών λειτουργών, η συνοικία θεωρείται η Μέκκα του κοσμικού – ρεπουμπλικανικού στρατοπέδου.

⁹¹ Ινσέλ Αχμέτ, *Η νέα Τουρκία του Ερντογάν – Από το δημοκρατικό όνειρο στην αυταρχική εκτροπή*, (Αθήνα: Διάμετρος, 2017), σ. 142-147.

⁹² Στέλιος Νίκος, *Η Ανελεύθερη Τουρκική Δημοκρατία*, (Αθήνα: Παπαζήση, 2017), σ. 86-87.

πολιτικά συστήματα που δανείζονται ένα βασικό χαρακτηριστικό από την αντιπροσωπευτική δημοκρατία, το στοιχείο της εκλογικής διαδικασίας κατά τακτά χρονικά διαστήματα, ενώ την ίδια στιγμή διαφέρουν σε πολλά σημαντικά σημεία από αυτή. Στις απαρχές του 21^{ου} αιώνα οι εκπρόσωποι και οι φορείς των συγκεκριμένων καθεστώτων επιλέγουν την εκλογική διαδικασία ανά τακτά χρονικά διαστήματα ως μέσο λαϊκής νομιμοποίησης και διαιώνισης της πολιτικής τους ηγεμονίας. Σε πολλές περιπτώσεις, σε αυτά τα συστήματα οι εκλογές διεξάγονται ελεύθερα και χωρίς αντιδημοκρατικές παρεμβάσεις. Η βασική διαφορά του εν λόγω εκλογικού συστήματος αφορά τα όσα ακολουθούν αμέσως μετά το τέλος της εκλογικής διαδικασίας. Μετά το τέλος των εκλογών, ο νικητής ελέγχει και διαχειρίζεται την εξουσία χωρίς να «ελέγχεται» κάθετα και οριζόντια από την κοινωνία όσο και τους λοιπούς φορείς της δημοκρατίας, παραγνωρίζοντας τις τυχόν συστάσεις ή και ενστάσεις της αντιπολίτευσης και μερίδων της κοινωνίας, ενώ ταυτόχρονα αντιστέκεται στον έλεγχο εκ μέρους των ανεξάρτητων θεσμών (λ.χ. της δικαιοσύνης ή άλλων ελεγκτικών αρχών).⁹³

Ο εκλογικός απολυταρχισμός του ΑΚΡ έλαβε το τελικό του σχήμα στα τέλη της πρώτης τετραετίας διακυβέρνησής του, όταν άρχισε να πραγματοποιεί συχνότερες αναφορές στο Ισλάμ και να απομακρύνεται από της ευρωπαϊκή προοπτική της χώρας και τον στόχο του εκδημοκρατισμού, η οποία επιταχύνθηκε μετά το 2010 όταν το κόμμα κατέγραψε επιτυχία στο δημοψήφισμα για την τροποποίηση του Συντάγματος. Η συγκεκριμένη τροποποίηση, παρείχε στο ΑΚΡ τη δυνατότητα να διαπραγματεύεται στο εξής από θέση ισχύος με τις ένοπλες δυνάμεις, οι οποίες μέχρι τότε πραγματοποιούσαν δυναμικές επεμβάσεις στο πολιτικό προσκήνιο της χώρας.⁹⁴

Το κίνημα Γκιουλέν

Ο Ερντογάν βρήκε σημαντική υποστήριξη για την επικράτησή του στο πολιτικό σκηνικό της χώρας, από τον Φετχουλλάχ Γκιουλέν, πνευματικό ηγέτη του κινήματος Χιζμέτ (Hizmet – Εξυπηρέτηση), το οποίο βασίζεται στο μυστικισμό των Σούφι και προωθεί ένα μετριοπαθές, ανεκτικό Ισλάμ. Το κίνημα λειτουργεί ιδιωτικά σχολεία στην Τουρκία, τις ΗΠΑ και περίπου 150 άλλες χώρες, καθώς και σειρά από επιχειρήσεις, ΜΜΕ, πολιτιστικά κέντρα και δεξαμενές σκέψης. Οι οπαδοί του, πολλοί εκ των οποίων απόφοιτοι των σχολείων του, κατείχαν σημαντικές θέσεις στις ΤΕΔ, την αστυνομία, το δικαστικό σώμα και τη δημόσια διοίκηση. Ο μουσουλμάνος ιεροκήρυκας ζει από το 1999 απομονωμένος, ως αυτό-εξόριστος, στην Πενσυλβάνια των ΗΠΑ.

⁹³ Στέργιας Νίκος, *Η Ανελεύθερη Τουρκική Δημοκρατία*, (Αθήνα: Παπαζήση, 2017), σ. 29-30.

⁹⁴ Στο ίδιο, σ. 35.

Το κίνημα Γκιουλέν ξεκίνησε την πορεία του στο κοινωνικό και πολιτικό πεδίο της Τουρκίας ως ένα θρησκευτικό τάγμα και ανέπτυξε δυναμική μετά τη χούντα του 1980, κατά τα χρόνια της νεοφιλελεύθερης αντεπανάστασης. Από το 2002 το κίνημα, εκμεταλλευόμενο τις εξουσίες και τις δυνατότητες των μελών του τα οποία στελέχωναν τις υπηρεσίες της αστυνομίας και της δικαιοσύνης, συνεργάστηκε με την κυβέρνηση του ΑΚΡ σε διάφορα πεδία ενισχύοντας και υποστηρίζοντας το κυβερνητικό έργο και τον περιορισμό του ρόλου των ΤΕΔ στο πολιτικό προσκήνιο. Ωστόσο, μία σειρά εξελίξεων προκάλεσε βαθύ ρήγμα στις σχέσεις του κινήματος Γκιουλέν με την κυβέρνηση ΑΚΡ. Τα πεδία σύγκρουσης αποτέλεσαν η ανακατανομή ρόλων και εξουσιών στην κυβέρνηση, το μέλλον των σχέσεων του ΑΚΡ με το τουρκικό βαθύ κράτος, το Κουρδικό ζήτημα και το πεδίο της εξωτερικής πολιτικής.⁹⁵

Περίπου 10 χρόνια μετά την άνοδο του ΑΚΡ στην εξουσία, το κίνημα Γκιουλέν, διαμέσου των διαφόρων οδών επικοινωνίας που διατηρούσε και των μέσων ενημέρωσης που ήλεγχε, άρχισε να εκφράζει τον έντονο προβληματισμό του για τους χειρισμούς των τουρκικών μυστικών υπηρεσιών (ΜΙΤ) όσον αφορά την επίλυση του Κουρδικού Ζητήματος. Ο προβληματισμός του κινήματος συμπίπτει χρονικά με την προσπάθεια της δικαιοσύνης να ερευνήσει το ρόλο της ΜΙΤ στις συνομιλίες του τουρκικού κράτους με το κουρδικό κίνημα, με το σκεπτικό ότι οι διαπραγματεύσεις με τους Κούρδους έθεταν σε άμεσο κίνδυνο τον ενιαίο και εθνικό χαρακτήρα του τουρκικού κράτους. Ο Ερντογάν τήρησε αρνητική στάση στις έρευνες της δικαιοσύνης, υποστηρίζοντας ότι πίσω από τις εξελίξεις κρύβεται το κίνημα Γκιουλέν του οποίου ο απώτερος στόχος ήταν ο απόλυτος έλεγχος όλων των σημαντικών δομών και υπηρεσιών του τουρκικού κράτους. Θεωρούμενοι ύποπτοι για διείσδυση στην αστυνομία και τη δικαιοσύνη εδώ και μια δεκαετία, οι προσκείμενοι στην αδελφότητα Γκιουλέν κύκλοι των υπηρεσιών ασφαλείας είχαν προσπαθήσει, εμφανώς μάταια, να ελέγξουν τη Γενική Γραμματεία Τάξης και Δημόσιας Ασφάλειας, η οποία συστάθηκε το 2009.⁹⁶ Στην ουσία, η εν λόγω διαμάχη, είχε στο επίκεντρό της την ανακατανομή των ρόλων και των εξουσιών στον τουρκικό κρατικό μηχανισμό.

Το δεύτερο πεδίο σύγκρουσης αφορούσε το μέλλον των σχέσεων του ΑΚΡ με το τουρκικό βαθύ κράτος. Παρά την υποχώρηση των ενόπλων δυνάμεων από το πολιτικό προσκήνιο (περίοδος 2009-2013), ο στρατός, η γραφειοκρατία και οι παραστρα-

⁹⁵ Στέλιος Νίκος, *Η Ανελεύθερη Τουρκική Δημοκρατία*, (Αθήνα: Παπαζήση, 2017), σ. 130-131.

⁹⁶ Ινσέλ Αχμέτ, *Η νέα Τουρκία του Ερντογάν – Από το δημοκρατικό όνειρο στην αυταρχική εκτροπή*, (Αθήνα: Διάμετρος, 2017), σ. 196.

τιωτικές οργανώσεις εξακολουθούσαν να διαδραματίζουν πρωταγωνιστικό ρόλο σε πολλά πεδία της σύγχρονης Τουρκικής Δημοκρατίας. Την ίδια στιγμή, σε διάφορα πεδία της εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής, ο Ερντογάν και ο κύκλος του διατηρούν στενή συνεργασία με τους στρατηγούς και τους εκπροσώπους του βαθέως κράτους. Η συνεργασία αυτή δεν βρίσκει σύμφωνο το κίνημα Γκιουλέν, που προβάλλει την άποψη ότι η ανασυγκρότηση του τουρκικού κράτους, η μετεξέλιξη του δηλαδή σε μια συντηρητική δημοκρατία – κοινωνία που θα διατηρεί στενή συνεργασία με τη Δύση και το Ισραήλ, περνά μέσα από την εξουδετέρωση του πολιτικού ρόλου των σκληροπυρηνικών κεμαλιστών στρατηγών και των εκπροσώπων του βαθέως κράτους. Η αντιπαράθεση εκδηλώθηκε φανερά στις δικαστικές αποφάσεις των εμπλεκόμενων υψηλόβαθμων στρατιωτικών στις υποθέσεις «Εργκένεκον» και «Βαριοπούλα».

Το κίνημα Γκιουλέν διαφώνησε επίσης με τις διαπραγματεύσεις της κυβέρνησης με το κουρδικό αυτονομιστικό κίνημα. Σύμφωνα με το κίνημα Γκιουλέν η λύση του Κουρδικού Ζητήματος εξαρτιόταν από την στρατιωτική αποδυνάμωση της κουρδικής πλευράς. Το κίνημα θεωρούσε ότι το τουρκικό κράτος θα έπρεπε να εργαλειοποιήσει την στρατιωτική του υπεροχή έτσι ώστε να εξαναγκάσει το κουρδικό κίνημα σε υποχώρηση και μόνο τότε να διαπραγματευτεί με τους Κούρδους την τελική λύση του Κουρδικού Ζητήματος από θέση ισχύος.

Την ίδια περίοδο σύγκρουση προέκυψε και στο ζήτημα της εξωτερικής πολιτικής. Η κυβέρνηση του ΑΚΡ μέσα από συνεργασία με το κίνημα των Αδελφών Μουσουλμάνων, επιδίωξε την ανατροπή – αλλαγή των καθεστώτων της Συρίας, της Αιγύπτου της Λιβύης και της Τυνησίας, αποσκοπώντας σε στενότερη συνεργασία και επιρροή της Άγκυρας στις νέες κυβερνήσεις τους. Το κίνημα Γκιουλέν διαφώνησε με την εν λόγω στρατηγική της κυβέρνησης με το σκεπτικό ότι η Τουρκία δεν είχε την πολυτέλεια να στηρίζει την εξωτερική της πολιτική στην καλλιέργεια σχέσεων συνεργασίας με ισλαμιστικούς παράγοντες οι οποίοι σχετίζονται με τη διεθνή τρομοκρατία. Με βάση το ίδιο σκεπτικό το κίνημα διαφώνησε με τη ρήξη στις σχέσεις με το Ισραήλ, υποστηρίζοντας ότι η εν λόγω πολιτική στρατηγική επιφέρει την απομάκρυνση της Τουρκίας από τους δυτικούς της συμμάχους και κατ' επέκταση δεν εξυπηρετεί τα συμφέροντα της χώρας.⁹⁷

⁹⁷ Είναι ενδεικτικό το γεγονός ότι μετά τη διακοπή της συνεργασίας του με την κυβέρνηση το κίνημα, με απώτερο σκοπό τη σπύλωση του γοήτρου του Ερντογάν σε εσωτερικό και διεθνές επίπεδο, έφερε στο προσκήνιο της επικαιρότητας την υπόθεση της μεταφοράς στρατιωτικού υλικού από την Τουρκία στις ισλαμιστικές ομάδες της Συρίας.

Η αρχή του τέλους για τη συνεργασία μεταξύ του κινήματος Γκιουλέν και της κυβέρνησης Ερντογάν ήρθε το 2013, όταν η τελευταία αποφάσισε την απαγόρευση της λειτουργίας των ιδιωτικών φροντιστηρίων, μεγάλη μερίδα των οποίων βρισκόταν υπό την επιρροή του κινήματος. Ο πόλεμος που κήρυξε η κυβέρνηση κατά της παραπαιδείας δεν ήταν παρά το προκάλυμμα για την επίτευξη του απώτερου στόχου της αποδυνάμωσης του ρόλου που διαδραμάτιζε το κίνημα στο πεδίο της εκπαίδευσης.⁹⁸

Το 2012, δύο πρωτοβουλίες του δικτύου Γκιουλέν, μέσω προσκείμενων αστυνομικών και δικαστών, θα υποχρεώσουν τον Ερντογάν να τηρήσει διακριτές αποστάσεις από το κίνημα : η σύλληψη του πρώην αρχηγού των ΤΕΔ τον Ιανουάριο του 2012 και ιδίως η απόπειρα σύλληψης, ένα μήνα αργότερα, του διευθυντή των τουρκικών υπηρεσιών πληροφοριών «για κατασκοπεία υπέρ της τρομοκρατικής οργάνωσης PKK», διότι διεξήγαγαν μυστικές συνομιλίες με τους υπεύθυνους της οργάνωσης. Ο πόλεμος μεταξύ των «αδελφών εχθρών» του τουρκικού ισλαμισμού έχει ξεκινήσει.

Την 17η Δεκεμβρίου 2013, γίνονται γνωστές υποθέσεις διαφθοράς που εμπλέκουν κυβερνητικά στελέχη και τις οικογένειες τους. Ο Ερντογάν προσπαθεί να αποτρέψει ένα νέο κύμα ερευνών, το οποίο θα αφορά και τον πρωτότοκο γιο του, απαγορεύοντας στους αστυνομικούς να τεθούν υπό τις διαταγές των εισαγγελέων. Καταγγέλλοντας απόπειρα πραξικοπήματος η κυβέρνηση παραβιάζει ασύστολα τις αρχές της διάκρισης των εξουσιών, παρεμβαίνει άμεσα και δημοσίως στις έρευνες και κατηγορείται ονομαστικά η αδελφότητα Γκιουλέν ότι βρίσκεται πίσω από «το υποκινούμενο από το εξωτερικό πραξικόπημα».⁹⁹ Η ένταση κορυφώθηκε τον Οκτώβριο του 2015, όταν εξεδόθη δικαστικό ένταλμα σύλληψης του Γκιουλέν, για «απόπειρα ανατροπής της κυβέρνησης της Δημοκρατίας της Τουρκίας».¹⁰⁰

Οι υποθέσεις «Εργκένεκον» και «Βαριοπούλα»

Η δεύτερη περίοδος διακυβέρνησης της Τουρκίας από την ισλαμική κυβέρνηση του ΑΚΡ, συνοδεύτηκε από την αποκάλυψη των υποθέσεων της οργάνωσης «Εργκένεκον» και του σχεδίου «Βαριοπούλα». Ειδικότερα :

Η οργάνωση «**Εργκένεκον**» αποτέλεσε ένα σκιάδες δίκτυο υπερεθνικιστών και υποστηρικτών του κοσμικού χαρακτήρα του κράτους στην Τουρκία, με υψηλόβαθμες διασυνδέσεις στον στρατό και τις μυστικές υπηρεσίες, με εχθρικές διαθέσεις προς το

⁹⁸ Στέλιος Νίκος, *Η Ανελεύθερη Τουρκική Δημοκρατία*, (Αθήνα: Παπαζήση, 2017), σ. 131-135.

⁹⁹ Ινσέλ Αχμέτ, *Η νέα Τουρκία του Ερντογάν – Από το δημοκρατικό όνειρο στην αυταρχική εκτροπή*, (Αθήνα: Διάμετρος, 2017), σ. 178-196.

¹⁰⁰ Αναλυτικότερα για το ρόλο του Φετχουλλάχ Γκιουλέν και του κινήματός του στο : Κούτσης Αλέξανδρος, «Η απόπειρα πραξικοπήματος στην Τουρκία: το κόστος αποτυχημένων ενεργειών για τη Δύση υπό το φως των εξελίξεων στη Μ. Ανατολή», *Εθνικές Επάλξεις*, τεύχος 117 (Ιουλ – Σεπ 16), σ. 50.

κυβερνών κόμμα ΑΚΡ. Το δίκτυο φέρεται ότι απεργαζόταν την υπονόμηση και τελικά ανατροπή της κυβέρνησης Ερντογάν. Ένα ημερολόγιο, που αποδίδεται σε δημοσιογράφο της εφημερίδας Cumhuriyet, που αποκαλύφθηκε κατά τη σύλληψή του το 2009, θα αποτελέσει το βασικό τεκμήριο για τις λεγόμενες «δίκες της Εργκένεκον» που ξεκίνησαν το 2008, με βασική κατηγορία την προετοιμασία πραξικοπήματος.

Οι σημειώσεις καλύπτουν την περίοδο 1999-2005. Πρόκειται για την πιο λεπτομερή και πειστική καταγραφή του πνεύματος που κυριαρχεί στα υψηλά κλιμάκια του τουρκικού στρατού, στους ανώτατους κρατικούς λειτουργούς και στην ηγετική ομάδα του CHP την επομένη της νίκης του ΑΚΡ στα τέλη του 2002. Αποκαλύπτεται το εύρος του πανικού σε έναν σημαντικό αριθμό στρατηγών και μη στρατιωτικών, που αναλύουν την έλευση του ΑΚΡ στην εξουσία ως «αντεπανάσταση που αναστέλλει την κοσμική δημοκρατία», καθώς και μια ευρεία συναίνεση σχετικά με την ανάγκη να «γίνει κάτι και γρήγορα». Χειραγωγώντας τους φόβους όσων έβλεπαν στην έλευση του ΑΚΡ την εκκαθάριση της αρχής της κοσμικότητας και την «επιστροφή στο Μεσαίωνα», ορισμένοι υψηλόβαθμοι αξιωματικοί, υποστηριζόμενοι από ριζοσπάστες κεμαλικούς της κοινωνίας των πολιτών, θα προετοίμαζαν ένα ριμέικ του σεναρίου της 28ης Φεβρουαρίου 1997.¹⁰¹

Στις 12 Ιουνίου 2007, αστυνομικοί ανακαλύπτουν σε ένα σπίτι στα προάστια της Κωνσταντινούπολης είκοσι επτά χειροβομβίδες. Ένας απόστρατος υπαξιωματικός κατηγορείται. Διαδοχικά απόστρατοι αξιωματικοί και υπαξιωματικοί, δημοσιογράφοι, δικηγόροι και επικεφαλής εθνικιστικών οργανώσεων συλλαμβάνονται και πολλοί από αυτούς κρατούνται. Ο αρμόδιος εισαγγελέας καταθέτει το κατηγορητήριο στις 25 Ιουλίου 2008, το οποίο περιγράφει την ύπαρξη τρομοκρατικής οργάνωσης με την ονομασία «Εργκένεκον», εντός και στις παρυφές του τουρκικού κράτους, σκοπός της οποίας ήταν «η διαρκής πρόκληση συγκρούσεων στην κοινωνία, η δημιουργία χάους, η ακυβερνησία στη χώρα προκειμένου να τεθεί η εξουσία υπό τον έλεγχο της οργάνωσης, αλλιώς η ανατροπή της εκτελεστικής και νομοθετικής εξουσίας και η άμεση ανάληψη της εξουσίας».

Το 2009, ένα νέο κύμα συλλήψεων επικεντρώνεται σε εν ενεργεία στρατηγούς που κατηγορούνται για την προετοιμασία πραξικοπημάτων την περίοδο 2003 – 2004. Άλλες έρευνες διενεργούνται για αξιωματικούς όσον αφορά κατασκοπεία, απόπειρες εναντίον της ιεραρχίας τους κλπ. Οι δίκες Εργκένεκον καλύπτουν αλληπάλλληλες υπο-

¹⁰¹ Ινσέλ Αχμέτ, Η νέα Τουρκία του Ερντογάν – Από το δημοκρατικό όνειρο στην αυταρχική εκτροπή, (Αθήνα: Διάμετρος, 2017), σ. 129-131.

θέσεις. Αφορούν τόσο το Γενικό Επιτελείο – το ένα δέκατο των εν ενεργεία στρατηγών τελεί υπό κράτηση – όσο και νεαρούς αξιωματικούς και όλες τις προσωπικότητες του νεοκεμαλιστικού χώρου. Οι συνήγοροι καταγγέλλουν πολλαπλές παραβιάσεις δικαιωμάτων, φαλκίδευση των ψηφιακών αποδεικτικών στοιχείων, κατηγορίες που στηρίζονται σε προθέσεις και όχι σε συγκεκριμένες πράξεις κλπ.

Το AKP επιδίδεται σε ευρεία εκστρατεία απαξίωσης των επικρίσεων. Η αντιπολίτευση του CHP είναι αναγκασμένη να υπερασπιστεί τις εκατοντάδες των κατηγορουμένων χωρίς να μπορεί να διαχωρίσει τους αυτουργούς από τους οργανωτές εγκλημάτων και όσους καταχρώνται την εξουσία τους και υπερβαίνουν τα όρια της νομιμότητας ή αυτούς που ενθαρρύνουν τους στρατιωτικούς να παρέμβουν. Έναντι του AKP που διακηρύσσει την υποστήριξή του στους εισαγγελείς της δίκης, το CHP θεωρεί απολύτως φυσικό να δηλώσει συνήγορος των κατηγορουμένων. Η παγίδα που έστησε το AKP στο νεοκεμαλιστικό μπλοκ λειτουργεί άψογα, αφού όχι μόνο μερικά από τα πιο δυναμικά αντι-AKP στελέχη του καταδικάστηκαν σε σιωπή, αλλά επιπλέον εκμεταλλεύεται τη σχέση μεταξύ των εγκλημάτων που διαπράχθηκαν εν ονόματι του κράτους στο παρελθόν και του CHP, του «κόμματος του βαθέος κράτους». Οι δίκες μετατρέπονται σε ξεκαθάρισμα πολιτικών λογαριασμών καθώς βασίζονται περισσότερο σε «κακές προθέσεις» παρά σε πραγματικά εγκλήματα.¹⁰²

Η «**Επιχείρηση Βαριοπούλα**» χρονολογείται από το 2003 και είχε στόχο την αποσταθεροποίηση της κυβέρνησης του AKP, ώστε να επέμβει ο στρατός. Το σχέδιο αρχικά αποκαλύφθηκε το 2010 με ντοκουμέντα που είχε δημοσιεύσει η τουρκική εφημερίδα Taraf. Στα ντοκουμέντα, αποκαλύπτονταν πως πολλοί αξιωματικοί των ΤΕΔ, είχαν καταστρώσει σχέδιο συνωμοσίας εναντίον της κυβέρνησης Ερντογάν με στόχο την ανατροπή του με βίαιο τρόπο. Τα ντοκουμέντα, αφορούσαν μια άσκηση που είχε πραγματοποιηθεί στην Κωνσταντινούπολη και όλες οι λεπτομέρειες του σχεδίου είχαν καταγραφεί. Τα περισσότερα στοιχεία είχαν βρεθεί σε έφοδο της αστυνομίας στη βάση του τουρκικού Πολεμικού Ναυτικού (ΠΝ) του Γκιόλτζουκ. Ειδικότερα, το σχέδιο προέβλεπε την τοποθέτηση εκρηκτικών σε τζαμί και την κατάρριψη αεροσκάφους της τουρκικής Πολεμικής Αεροπορίας (ΠΑ) με τον ισχυρισμό πως καταρρίφθηκε από την Ελλάδα, με τελικό στόχο την πρόκληση ελληνοτουρκικής έντασης. Οι Τούρκοι στρατηγοί είχαν καταστρώσει και σχέδιο κατάληψης του Βόρειου Έβρου. Το τελικό στάδιο αυτού του σχεδίου, προέβλεπε πως λόγω της

¹⁰² Ινσέλ Αχμέτ, Η νέα Τουρκία του Ερντογάν – Από το δημοκρατικό όνειρο στην αυταρχική εκτροπή, (Αθήνα: Διάμετρος, 2017), σ. 152-156.

μεγάλης αναταραχής αυτών των γεγονότων, θα ανατρέπονταν ο Ερντογάν και η κυβέρνηση του.

Στο πλαίσιο της δίκης της «Βαριοπούλας» κατηγορούνται 365 απόστρατοι και εν ενεργεία αξιωματικοί. Οι εισαγγελείς είχαν ζητήσει ποινές έως και 20 ετών κάθειρξης για ορισμένους από τους κατηγορούμενους, οι οποίοι στην απολογία τους υποστήριξαν ότι δεν απλώς συζητούσαν «σενάρια» περί αποσταθεροποίησης σε ένα σεμινάριο. Βασικός κατηγορούμενος της ήταν ο πρώην αρχηγός της 1ης Στρατιάς Τσετίν Ντογάν, ο οποίος φέρεται ως ο «εγκέφαλος» του σχεδίου. Επίσης για την ίδια υπόθεση κατηγορήθηκαν και οι πρώην αρχηγοί της τουρκικής ΠΑ, Ιμπραχίμ Φιρτίνα και του τουρκικού ΠΝ, Οζντέν Ορνέκ.¹⁰³

Οι δύο αυτές υποθέσεις συγκλόνισαν την Τουρκία και έφεραν στην επιφάνεια τη δεδομένη πλέον ανοικτή σύγκρουση του κεμαλικού κατεστημένου της στρατιωτικής ελίτ, με το θρησκευόμενο κράτος της ισλαμικής κυβέρνησης του ΑΚΡ. Η δίκη για την υπόθεση «Βαριοπούλα» ολοκληρώθηκε το 2012 με καταδίκες κάθειρξης σε δεκάδες στρατιωτικούς. Η δίκη για την υπόθεση «Εργκένεκον» διήρκησε 5 χρόνια (ολοκληρώθηκε το 2013). Μεταξύ των καταδικασθέντων σε ισόβια κάθειρξη ήταν και ο απόστρατος Στρατηγός Ιλκέρ Μπασμπούγ, πρώην αρχηγός του ΓΕΕΔ, γεγονός που προκάλεσε σωρεία αντιδράσεων εκ μέρους των οπαδών του κοσμικού κράτους. Όσο και αν η αντιπολίτευση και οι κατηγορούμενοι επέκριναν σφοδρά την κυβέρνηση Ερντογάν για τις παρεμβάσεις της στη δίκη, ο τότε πρωθυπουργός κέρδισε άλλον ένα, ίσως το σημαντικότερο, γύρο της διαμάχης του με το πανίσχυρο στράτευμα, μια διαμάχη που κρατά από την ημέρα ανάδειξής του στην εξουσία.

Η εδραίωση της ηγεμονίας του ΑΚΡ

Μετά τις εκλογές του 2011, όταν το κυβερνών κόμμα κέρδισε ποσοστό 49,9% και κατάφερε να σχηματίσει για τρίτη συνεχόμενη φορά μονοκομματική κυβέρνηση, η νέα περίοδος διακυβέρνησης της χώρας από το ΑΚΡ στιγματίζεται από την ένταση της αυταρχικότητας και την προσπάθεια συντηρητικοποίησης της κοινωνίας. Ο Ερντογάν βρίσκεται στον κολοφώνα της εξουσίας του. Η αντιπολίτευση είναι αδύναμη εμπρός στην ηγεμονία του. Τσακισμένος από τα κύματα συλλήψεων και τις αλληπάλληλες δίκες μετά το 2008, ο τουρκικός στρατός δεν αποτελεί πλέον κίνδυνο και η ικανότητά του να ελέγχει την πολιτική έχει, σε μεγάλο βαθμό, χαθεί. Πληρούνται όλες οι προϋποθέσεις ώστε ο Ερντογάν να πιστεύει ότι μπορεί να διοικεί την Τουρκία

¹⁰³ Μηνάγιας Χρήστος, *Η γεωπολιτική στρατηγική και η στρατιωτική ισχύς της Τουρκίας*, (Αθήνα: Τουρίκη, 2010), σ. 29-31.

μέχρι την εκατοστή επέτειο της Δημοκρατίας το 2023, άρα να κυβερνήσει για είκοσι χρόνια, ξεπερνώντας τη «βασιλεία» του Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ.¹⁰⁴

Ουσιαστικά η πρώτη πιο ολοκληρωμένη αντίδραση ενάντια στην αυταρχική στροφή του ΑΚΡ σημειώθηκε με τις διαδηλώσεις στο πάρκο Γκεζί, που ξεκίνησαν το Μάιο του 2013 και σύντομα εξαπλώθηκαν σε πολλές μεγαλουπόλεις της χώρας. Οι κινητοποιήσεις αυτές, πέραν των πολλών και σύνθετων συνεπειών τους στην κοινωνική πραγματικότητα της χώρας, είχαν μία στρατηγικού χαρακτήρα επίπτωση στην ίδια την κυβέρνηση. Η εργαλειοποίηση της αστυνομικής καταστολής ενάντια στους διαδηλωτές συνοδεύτηκε από μία ρητορική παραγωγής εχθρών ενάντια στο «οντολογικό – θρησκευόμενο κράτος», ως μοναδική κοινωνική βάση πάνω στην οποία το «**πολιτικό Ισλάμ**»¹⁰⁵ (με εκφραστές τον ίδιο τον Ερντογάν όσο και τον πρώην Πρωθυπουργό και Υπουργό Εξωτερικών της Τουρκίας, Αχμέτ Νταβούτογλου) προσπαθούσε να συντηρήσει και να εδραιώσει την ηγεμονία του. Αυτή η αδιαλλαξία του ΑΚΡ ουσιαστικά σήμαινε μία νέα φάση κρίσης ηγεμονίας στο τουρκικό πολιτικό σύστημα, η οποία απέκτησε χαρακτηριστικά κρίσης στην κρατική εξουσία μετά και την κορύφωση του «ενδοϊσλαμικού εμφυλίου» μεταξύ ΑΚΡ και κοινότητας Γκιουλέν.

Τον Ιούλιο του 2013 η κυβέρνηση, πέτυχε μία ακόμα «νίκη» σε βάρος των ΤΕΔ, όταν η Βουλή τροποποίησε ένα άρθρο στο καταστατικό τους, το οποίο προσδιόριζε το ρόλο τους και είχε χρησιμοποιηθεί ως βάση για τα στρατιωτικά πραξικοπήματα και όριζε πως καθήκον των ΤΕΔ είναι να «*προασπίζουν και να προστατεύουν τη δημοκρατία*», διατύπωση που μπορεί να εκληφθεί ως εντολή για την εγγύηση ενός αυστηρά κοσμικού κράτους. Πλέον, το καθήκον του στρατεύματος επαναπροσδιορίστηκε «*Να υπεραμύνεται της τουρκικής γης έναντι εξωτερικών απειλών και κινδύνων και να διατηρεί και να ενισχύει τις στρατιωτικές δυνάμεις προκειμένου να διασφαλίζεται η αποτροπή*». Η ψηφοφορία της εν λόγω τροποποίησης έγινε εσπευσμένα τα μεσάνυχτα του Σαββάτου 13 Ιουλίου 2013, στον απόηχο των αντικυβερνητικών διαδηλώσεων που συγκλόνισαν την Τουρκία το προηγούμενο διάστημα και του στρατιωτικού πραξικοπήματος κατά του ισλαμιστή Μοχάμεντ Μόρσι στην Αίγυπτο.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Ινσέλ Αχμέτ, Η νέα Τουρκία του Ερντογάν – Από το δημοκρατικό όνειρο στην αυταρχική εκτροπή, (Αθήνα: Διάμετρος, 2017), σ. 182-183.

¹⁰⁵ Ο όρος «πολιτικό Ισλάμ» δεν είναι αποδεκτός από τους ορθόδοξους – πιστούς μουσουλμάνους. Λογίζεται ως «η εργαλειακή χρήση του Ισλάμ για πολιτικούς σκοπούς», όπως αναφέρθηκε από τον καθηγητή Δρ. Νικολάου – Πατραγά, σε διάλεξη του στη ΣΕΘΑ την 24/1/2017.

¹⁰⁶ «Τουρκία: Νίκη Ερντογάν κατά του στρατού, επαναπροσδιορίστηκε ο ρόλος των ΕΔ», *skai*, 14.07.13, <http://www.skai.gr/news/world/article/237663/tourkia-niki-erdogan-kata-tou-stratou-epanaprosdioristi-stike-o-rol-os-ton-ed/#ixzz4yXY614dX>, (έγινε πρόσβαση στις 21/07/17).

Μία ακόμη σημαντική εξέλιξη της περιόδου αυτής, αποτέλεσε η αθώωση των εμπλεκομένων στις υποθέσεις «Βαριοπούλα» και «Εργκένεκον». Το Μάρτιο του 2014, ο Ερντογάν, φοβούμενος την εκδήλωση στασιαστικού κινήματος, προέβη σε μία άτυπη συμμαχία με την κορυφή της πυραμίδος των ΤΕΔ. Μεθόδευσε διά της δικαστικής οδού, την αποφυλάκιση των στρατιωτικών που είχαν καταδικασθεί σε λόγω εμπλοκής τους στις υποθέσεις «Βαριοπούλα» και «Εργκένεκον». Με τη δικαιολογία ότι οι δίκες ήταν έργο του Γκιουλέν, μεθόδευσε την ακύρωσή τους για διαδικαστικά λάθη και πέτυχε την αποφυλάκιση εκατοντάδων κατηγορουμένων, επιδιώκοντας έτσι να διευρύνει τη βάση υποστήριξής του εντός του στρατού και να αμαυρώσει τον Γκιουλέν.¹⁰⁷ Επιπλέον, εκχώρησε στην στρατιωτική ηγεσία το δικαίωμα να έχει ενεργότερο ρόλο στην διαχείριση του κουρδικού ζητήματος και να αναπτύσσει πρωτοβουλίες σε θέματα που άπτονται της εξωτερικής πολιτικής. Αυτές οι πρωτοβουλίες σηματοδότησαν την εγκαθίδρυση ενός πρόσκαιρου και ευκαιριακού *modus vivendi* μεταξύ ερντογανικών, κεμαλικών, εθνικιστικών, και ισλαμιστικών στοιχείων.¹⁰⁸

Στις βουλευτικές εκλογές του Ιουνίου του 2015 το ΑΚΡ έχασε την αυτοδυναμία του (λαμβάνοντας ποσοστό 40,8% και κερδίζοντας 258 έδρες), αποτέλεσμα που δεν δέχθηκε ο Ερντογάν. Το ελαφρώς μισάνοιχτο παράθυρο, τον Ιούνιο του 2015, για μια δημοκρατική ομαλοποίηση και μια ενδεχόμενη εναλλαγή στην εξουσία ξανάκλεισε απότομα έξι μήνες αργότερα.¹⁰⁹ Στις επαναληπτικές εκλογές της 1ης Νοεμβρίου, κόντρα σε όλες τις προβλέψεις και δημοσκοπήσεις, το ΑΚΡ λαμβάνει το 49,5% των ψήφων κερδίζοντας 317 έδρες εξασφαλίζοντας την αυτοδυναμία, παραπέμποντας στις ισορροπίες των γενικών εκλογών του 2011. Όμως το πιο σημαντικό είναι ότι μέσα σε πολύ «αδιαίτερες» συνθήκες το ΑΚΡ κατάφερε να μετατραπεί στη μοναδική διεύθυνση της κοινωνικής πλειοψηφίας δηλαδή της παραδοσιακής τουρκικής δεξιάς.¹¹⁰

Τη Δευτέρα 2 Νοεμβρίου 2015 σε μία κίνηση εξαιρετικής συμβολικής σημασίας, ο Ερντογάν προσηυχήθηκε στο τζαμί του Εγιούπ Σουλτάν. Αυτό ήταν το τζαμί όπου οι Οθωμανοί Σουλτάνοι περιβάλλονταν το ξίφος κατά την ενθρόνισή τους. η συγκεκριμένη κίνηση του προέδρου της χώρας σε παλαιότερες εποχές θα σή-

¹⁰⁷ Κούτσης Αλέξανδρος, «Η απόπειρα πραξικοπήματος στην Τουρκία: το κόστος αποτυχημένων ενεργειών για τη Δύση υπό το φως των εξελίξεων στη Μ. Ανατολή», *Εθνικές Επάλξεις*, τεύχος 117 (Ιουλ – Σεπ 16), σ. 50.

¹⁰⁸ Διακίδης Νικόλαος, «Το πραξικόπημα της 15ης Ιουλίου 2016 και οι εξελίξεις στην Τουρκία (Α΄ Μέρος)», *Εθνικές Επάλξεις*, τεύχος 118 (Οκτ – Δεκ 16), σ. 65.

¹⁰⁹ Ινσέλ Αχμέτ, *Η νέα Τουρκία του Ερντογάν – Από το δημοκρατικό όνειρο στην αυταρχική εκτροπή*, (Αθήνα: Διάμετρος, 2017), σ. 17.

¹¹⁰ Τζιάρρας Ζήνωνας – Μούδουρος Νίκος, *Η Τουρκία στην Ανατολική Μεσόγειο Ιδεολογικές Όψεις Εξωτερικής Πολιτικής*, (Αθήνα: Τουρική, 2016), σ. 184.

μαινε πιθανόν μία πραξικοπηματική επέμβαση του στρατού. Σήμερα όμως υποδεικνύει το βαθμό αποδοχής του αντικεμαλικού υπόβαθρου πάνω στο οποίο ο Ερντογάν και το ΑΚΡ θέλουν να οικοδομήσουν αυτό που οι ίδιοι ονόμασαν ως «νέα Τουρκία». Η συνεχής καλλιέργεια παραδόσεων στο δημόσιο χώρο με τη χρήση οθωμανικών συμβόλων, εκδηλώσεων, τελετουργιών και εθίμων, παραπέμπει σαφώς σε μία μετακεμαλική τάξη πραγμάτων που όμως έχει ως βάση της το προκεμαλικό παρελθόν της χώρας. Με λίγα λόγια η «νέα Τουρκία» αποτελεί ένα πολιτικό και κοινωνικό συμβόλαιο στο επίκεντρο του οποίου βρίσκεται η επιδίωξη δημιουργίας μίας συντηρητικής κοινωνίας, νεοφιλελεύθερων οικονομικών προσανατολισμών και υπερσυγκέντρωσης των εκτελεστικών εξουσιών.¹¹¹

Ο παράγοντας «Αχμέτ Νταβούτογλου»

Με την ανάληψη της διακυβέρνησης της Τουρκίας από το ΑΚΡ, η τουρκική εξωτερική πολιτική βίωσε τη μετάβαση από μια επικεντρωμένη στην ασφάλεια πολιτική σε μια πιο δυναμική και πολυδιάστατη προσέγγιση. Πνευματικός αρχιτέκτονας αυτής της μετάβασης, θεωρείται ο Αχμέτ Νταβούτογλου, πανεπιστημιακός που σύχναζε από τα νεανικά του χρόνια σε ισλαμιστικούς κύκλους και οπαδός γεωστρατηγικών θεωριών του 1930. Από το 2003 ήταν σύμβουλος του Ερντογάν σε θέματα εξωτερικής πολιτικής και στην πραγματικότητα σκιώδης υπουργός Εξωτερικών, καθήκοντα που ανέλαβε επίσημα το 2009. Η πολιτική Νταβούτογλου επαναπροσδιορίζει την Τουρκία ως ελκυστική περιφερειακή δύναμη και σταθεροποιητή στη Μέση Ανατολή, με την επάνοδο στις απαρχές του οθωμανικού μεγαλείου. Πρόκειται για μια νεοεθνικιστική πολιτική που εκφράζεται με στόχους παγκόσμιου οικονομικού μεγαλείου¹¹² και συνάμα με στόχους πολιτισμικού μεγαλείου, δίνοντας κυρίως έμφαση στη συμφιλίωση με τον «δικό μας πολιτισμό που είναι διαφορετικός από τον δικό τους», δηλαδή τον δυτικό πολιτισμό.

Σύμφωνα με τον Νταβούτογλου,¹¹³ η Τουρκία κατέχει στρατηγικό βάθος λόγω ιστορίας και γεωγραφικής θέσης, γεγονός που την καθιστά ικανή να ασκεί επιρροή στη Μέση Ανατολή και ως εκ τούτου να διεκδικεί το ρόλο ενός παγκόσμιου στρατηγικού παίκτη. Για να το πετύχει αυτό στηρίζεται στην άσκηση ήπιας ισχύος στις χώρες της Μέσης Ανατολής και στην πολιτική των μηδενικών προβλημάτων με

¹¹¹ Τζιάρρας Ζήνωνας – Μούδουρος Νίκος, *Η Τουρκία στην Ανατολική Μεσόγειο Ιδεολογικές Όψεις Εξωτερικής Πολιτικής*, (Αθήνα: Τουρική, 2016), σ. 188.

¹¹² Ο Ερντογάν ανακοινώνει για παράδειγμα ότι η Τουρκία θα πρέπει να καταστεί η 10η μεγαλύτερη οικονομία παγκοσμίως.

¹¹³ Νταβούτογλου Αχμέτ, *Το Στρατηγικό Βάθος, η Διεθνής Θέση της Τουρκίας*, [μτφ. Ν. Ραπτόπουλος] (Αθήνα: Ποιότητα, 2010).

τους γείτονες, επισημαίνοντας τους πολιτισμικούς της δεσμούς και την κοινή της ιστορία με τους λαούς της Μέσης Ανατολής, των Βαλκανίων, του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας, που συμβάλλουν στην ανάληψη ενεργών προσπαθειών επίλυσης προβλημάτων με μια προσέγγιση αμοιβαίου κέρδους (win-win) και με ειρηνικά μέσα. Επιπλέον, λόγω της μουσουλμανικής της ταυτότητας, η Τουρκία έχει επίσης ένα δυναμικό ρόλο στον ισλαμικό κόσμο, πέρα από τα πρώην οθωμανικά εδάφη. Η Τουρκία, αντί να εξαρτάται μόνο από την δυτική συμμαχία, θα πρέπει να ενεργεί ως αυτόνομος δρών, και θα πρέπει να ενισχύσει τις σχέσεις της με άλλες δυνάμεις, όπως η Ρωσία, η Κίνα και η Ινδία, χωρίς να εγκαταλείψει τους δεσμούς της με τη Δύση.

Η πολιτική Νταβούτογλου φτάνει στην κορύφωσή της για μια βραχεία χρονική περίοδο το 2009. Η τουρκική διπλωματία επεκτείνεται τάχιστα και σε άλλες ηπείρους, ιδίως στην Αφρική και τη Λατινική Αμερική. Στο πλαίσιο αυτό, η Τουρκία εκλέγεται, για πρώτη φορά, μη μόνιμο μέλος του Συμβουλίου Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών για την περίοδο 2009-2011 και καθίσταται η χώρα με το μεγαλύτερο διπλωματικό δίκτυο παγκοσμίως.¹¹⁴ Ωστόσο, το ξέσπασμα των αραβικών εξεγέρσεων και η επιδείνωση των σχέσεων της Τουρκίας με τη Συρία και το Ιράν θέτουν περιορισμούς στην εφαρμογή της νέο-οθωμανικής εξωτερικής πολιτικής του Νταβούτογλου καθώς παρατηρείται μια μείωση της τουρκικής ήπιας ισχύος στην περιοχή και μια προβληματική πολιτική με τους γείτονες. Το φθινόπωρο του 2013, η κατάσταση χαρακτηρίζεται ως «πολύτιμη μοναξιά». Από τα «μηδενικά προβλήματα με τους γείτονες», η Τουρκία περνάει σε μία και μόνη ένθερμη, αν και αμφίθυμη, γειτονία, τη γειτονία με το Ιρακινό Κουρδιστάν.¹¹⁵ Και σε αυτή όμως την περίπτωση τα πράγματα δεν εξελίχθηκαν ομαλά για την τουρκική εξωτερική πολιτική.

Ο Ερντογάν διαπραγματευόταν με τους Κούρδους, με αποκορύφωμα τη «διαδικασία επίλυσης» (όπως ονομάστηκε) από το 2013 έως το 2015. Ενθουσιασμένοι από την αίγλη της πρωτοβουλίας αυτής, Νταβούτογλου και Ερντογάν φλέρταραν με την ιδέα της ανασύστασης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με δορυφόρους τους Κούρδους του Ιράκ και της Συρίας.¹¹⁶ Η τουρκική κυβέρνηση παρέπαιε ανάμεσα στον φόβο μήπως δημιουργηθεί νέα αυτόνομη κουρδική περιοχή, μετά από εκείνη του Ιράκ, κατά μήκος της συριακής μεθορίου, που μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως

¹¹⁴ Ινσέλ Αχμέτ, *Η νέα Τουρκία του Ερντογάν – Από το δημοκρατικό όνειρο στην αυταρχική εκτροπή*, (Αθήνα: Διάμετρος, 2017), σ. 164-168.

¹¹⁵ Στο ίδιο, σ. 186-187.

¹¹⁶ Πλακούδας Σπυρίδων, «Οι Κούρδοι, η Τουρκία και εμείς (Α' και Β' μέρος)», *e-amyna*, 26.09.17 (Α' μέρος) και 24.10.17 (Β' μέρος), <http://e-amyna.com/>, (έγινε πρόσβαση στις 21/07/17).

οπισθοφυλακή του PKK, και στο σχέδιό της για διάλυση του PKK και το μετασχηματισμό του σε νόμιμη πολιτική δύναμη του τουρκικού πολιτικού πεδίου.¹¹⁷

Η Άγκυρα και οι αρχές του ιρακινού Κουρδιστάν έχουν μια περίπλοκη σχέση. Οι εμπορικές ανταλλαγές τους ακμάζουν,¹¹⁸ αλλά η Τουρκία υψώνει συχνά τη φωνή της κι απορρίπτει κάθε σχέδιο εγκαθίδρυσης ενός ανεξάρτητου κουρδικού κράτους. Όμως το τελευταίο χρονικό διάστημα η δημιουργία αυτόνομου κουρδικού κράτους στην περιοχή του Ιράκ αρχίζει να παίρνει σάρκα και οστά μέσα από τη διενέργεια δημοψηφίσματος στις 25 Σεπτεμβρίου, που ακόμη και όταν ανακοινώθηκε από τον Μασούντ Μπαρζανί, πρόεδρο του Ιρακινού Κουρδιστάν, πυροδότησε αντιδράσεις σε διάφορα μέτωπα. Μετά την ανακοίνωση των αποτελεσμάτων του δημοψηφίσματος, όπου επικράτησε, όπως αναμενόταν, το «ΝΑΙ» με περισσότερο από 92%, η περιοχή βρίσκεται ολοένα και πιο απομονωμένη μπροστά στις πιέσεις των γειτόνων της και της διεθνούς κοινότητας, με μοναδική εξαίρεση το Ισραήλ.¹¹⁹

Η Τουρκία δεν δίστασε να συνασπιστεί με περιφερειακούς της αντιπάλους στην προσπάθειά της αρχικά να αποτρέψει τη διενέργεια του δημοψηφίσματος και στη συνέχεια να μην επιτρέψει την εφαρμογή των αποτελεσμάτων αυτού. Φοβάται, όπως και το Ιράν, ότι το δημοψήφισμα θα προκαλέσει κινήσεις ανεξαρτησίας μεταξύ των δικών τους κουρδικών πληθυσμών. Το Ιράκ, από την πλευρά του, θεωρεί το συγκεκριμένο δημοψήφισμα αντισυνταγματικό και ως προοίμιο διάλυσης της χώρας.

Η τελική αποτίμηση

Με τη δημιουργία του, αλλά πολύ περισσότερο με τις αλλαγές που πετύχαινε προς όφελός του μετά από κάθε πραξικοπηματική επέμβαση, ο στρατός της Τουρκίας οικοδόμησε μια υπερσυγκεντρωτική δομή, η οποία την ίδια στιγμή διέθετε ένα είδος ασυλίας απέναντι στον πολιτικό και δημοκρατικό έλεγχο. Η συγκεντρωτική δομή του τουρκικού στρατού ιστορικά, καθιστούσε το ΓΕΕΔ και τον Αρχηγό του, ως τα μοναδικά και απόλυτα κέντρα εξουσίας σε ολόκληρη την αλυσίδα της στρατιωτικής ιεραρχίας και των μηχανισμών λήψης αποφάσεων. Με μια πρώτη ματιά, αυτού του

¹¹⁷ Ινσέλ Αχμέτ, Η νέα Τουρκία του Ερντογάν – Από το δημοκρατικό όνειρο στην αυταρχική εκτροπή, (Αθήνα: Διάμετρος, 2017), σ. 192-194

¹¹⁸ Παρά την παρουσία βάσεων του PKK στο βόρειο Ιράκ, οι εμπορικές σχέσεις της Τουρκίας με το Ιρακινό Κουρδιστάν της αποφέρουν περίπου 10 δις δολάρια το χρόνο. Χιλιάδες τουρκικές επιχειρήσεις δραστηριοποιούνται στον θύλακα, τουρκικά στρατεύματα στρατοπεδεύουν τακτικά στα εδάφη του, ενώ το μεγαλύτερο μέρος του πετρελαίου που εμπορεύονται οι Κούρδοι του Ιράκ, είτε εξάγεται μέσω του τουρκικού λιμανιού της Τσεϊχάν, είτε καταλήγει απευθείας στην τουρκική αγορά.

¹¹⁹ «Κοινή γραμμή Τουρκίας, Ιράν, Ιράκ για τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος στο Ιρακινό Κουρδιστάν», cnn, 21.09.17, <http://www.cnn.gr/news/kosmos/story/98432/koini-grammi-toyrkias-iran-irak-gia-ti-die-xagogi-dimopsifismatos-sto-irakino-koyrdistan>, (έγινε πρόσβαση στις 05/10/17).

είδους ο συγκεντρωτισμός δεν μπορεί παρά να είναι «φυσιολογικός» για ένα στράτευμα. Όμως ο συνδυασμός του συγκεντρωτισμού με την πολιτική και οικονομική αυτονομία, δημιουργούσε ανυπέβλητα προβλήματα στην υπόθεση του εκδημοκρατισμού και της αποδυνάμωσης του καθεστώτος κηδεμονίας.

Επιπλέον, ο συνδυασμός του συγκεντρωτισμού και της ιδιαίτερης ασυλίας των ΤΕΔ, βοηθούσε στη διχοτόμηση του δημόσιου χώρου και της πολιτικής ζωής. Για πολλές δεκαετίες στη χώρα κυριαρχούσε το σχήμα των «στρατιωτικών πεδίων» που ήταν χωριστά και αυτόνομα από τα «πολιτικά πεδία». Τα «στρατιωτικά πεδία» ήταν κλειστά σε κάθε δημοκρατικό έλεγχο και λογοδοσία. Αντίθετα, τα «πολιτικά πεδία» ήταν πάντοτε ανοιχτά στην αξιολόγηση, έλεγχο και παρέμβαση της στρατιωτικής ηγεσίας. Τα «θέματα του στρατού» καθορίζονταν μόνο από τον ίδιο το στρατό, ενώ τα «θέματα των πολιτικών» έπρεπε να καθορίζονται πάντα σε αρμονία με τις ανάγκες των στρατιωτικών. Η κυρίαρχη αντίληψη ήθελε την ηγεσία των ενόπλων δυνάμεων να ήταν περίπου μια «κάστα ειδικών», ενώ η εκλεγμένη πολιτική ηγεσία γινόταν αντιληπτή ως επιρρεπής στα λαϊκά (και «λανθασμένα») αιτήματα.¹²⁰

Η διαπίστωση είναι ότι στην Τουρκία υφίσταντο παράλληλες δομές εξουσίας και ανταγωνισμός για το ποιος θα υπερισχύσει. Πέραν όμως αυτών των δομικών ζητημάτων, ο Ερντογάν, το κόμμα του και το ευρύτερο περιβάλλον του, ευθύνονται για την επιβολή ενός καθεστώτος ήκιστα δημοκρατικού, λόγος για τον οποίο εύρισκε αντιμέτωπα τα πλέον μορφωμένα στρώματα και τις εκσυγχρονιστικές ελίτ της τουρκικής κοινωνίας.

Το πρόβλημα γύρω από τον κοσμικό χαρακτήρα στην Τουρκία δεν είναι απλώς ότι περιστρέφεται γύρω από τον ορισμό του, δηλαδή, τι είναι ο κοσμικός χαρακτήρας. Η μονοπωλιακή κατοχή του όρου από τον τουρκικό στρατό από την ίδρυση της δημοκρατίας, καθιστά τον κοσμικό χαρακτήρα στη χώρα παραμορφωμένο και ισοδύναμο με τη βία και την καταπίεση. Υπό την αιγίδα του «κοσμικού», ο στρατός έχει εξουσιοδοτηθεί να συμπεριφέρεται με αντιδημοκρατικό και αυταρχικό τρόπο και η ιδέα έχει καταστεί εργαλείο εξάλειψης των πιθανών πολιτικών αντιπάλων. Επαγωγικά, ανακύπτει επίσης το εξής ερώτημα: πώς ακριβώς το εθνικό κράτος παραμένει «πιστό» στην ιδεολογία του σύγχρονου «πατέρα» του, Ατατούρκ; Είναι προβλημα-

¹²⁰ Μούδουρος Νίκος, «Ο νέος στρατός του Ταγίπ Ερντογάν, Τα κυβερνητικά διατάγματα αλλάζουν το θεματοφύλακα του κεμαλισμού», *Ο Φιλελεύθερος*, 28.08.16, <http://archive.philenews.com/el-gr/eidiseis-politiki/39/328625/o-neos-stratos-tou-tagip-erntogan#sthash.5C8OrM2e.dpuf>, (έγινε πρόσβαση στις 19/07/17).

τικό το γεγονός ότι ένα δημοκρατικό κράτος αναθέτει στον στρατό του να διαφυλάξει και να διαιωνίσει τη κοσμική ιδεολογία που επιβλήθηκε πριν από εννέα δεκαετίες;¹²¹

Από την άλλη μεριά, το ΑΚΡ δεν είναι ο «εφευρέτης» του σύγχρονου συστήματος του εκλογικού απολυταρχισμού. Η διακυβέρνηση του ΑΚΡ το 2002 κληρονόμησε ένα πολιτικό σύστημα με αντιδημοκρατικές και αυταρχικές εκφάνσεις το οποίο βίωνε βαθιές συστημικές κρίσεις. Τα πολιτεύματα της σύγχρονης Τουρκίας ήταν προϊόντα μιας μικρής πολιτική ή συνήθως στρατιωτικής ομάδας, η οποία φρόντιζε πάντα να δημιουργήσει το κατάλληλο πλαίσιο που θα παρείχε τη δυνατότητα στους «διαχειριστές» του συστήματος (Νεότουρκοι, Κεμαλιστές, στρατιωτικές χούντες) να διαιωνίσουν την πολιτική τους ηγεμονία.¹²²

Τα διδάγματα της Ιστορίας επιβεβαιώνονται. Εύστοχα ο Νικόλαος Διακίδης σημειώνει ότι όπως το σουλτανικό καθεστώς στις αρχές του 20ου αι. είχε παύσει να ανταποκρίνεται στις ανάγκες και στις προσδοκίες των πολιτών, έτσι και το κεμαλικό καθεστώς στο λυκαυγές του 21ου αιώνα βρίσκονταν αντιμέτωπο με το φάσμα της παρακμής και της απαξίωσης. Όπως ο θεσμός του χαλιφάτου είχε ολοκληρώσει τον ιστορικό του κύκλο, έτσι και η κεμαλική ιδεολογία και οι ρεπουμπλικανικές νόρμες είχαν παύσει να εκφράζουν και να εμπνέουν τον λαό. Η ανάρρηση στην εξουσία του κόμματος Ένωση και Πρόοδος στις αρχές του 20ου αιώνα και του ΑΚΡ εκατό περίπου χρόνια αργότερα, συνέβησαν διότι εξέφραζαν μία ζώσα και υπαρκτή κοινωνικοπολιτική δυναμική, η οποία ασφυκτιούσε υπό τον καθεστωτικό ζυγό. Τόσο οι Νεότουρκοι όσο και ο Ερντογάν γνώριζαν ότι το παλαιό κατεστημένο δεν θα παρέδιδε αμαχητί την εξουσία. Ως εκ τούτου, η σύμπληξη ευρύτερων συμμαχιών ήταν απαραίτητη. Για να εξουδετερώσουν το σουλτανικό κατεστημένο, οι Νεότουρκοι συμάχησαν με τις απειράριθμες μειονότητες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας διακηρύσσοντας την ισονομία και ισοπολιτεία όλων των Οθωμανών υπηκόων. Κάτι αντίστοιχο έπραξε και ο Ερντογάν: για να εξουδετερώσει το κεμαλικό κατεστημένο είχε ανάγκη όλους τους συμμάχους που μπορούσε να προσεταιρισθεί και ανέπτυξε διαύλους επικοινωνίας με το αλεβιτικό και το κουρδικό στοιχείο, με τα ευρωπαϊκά θεσμικά όργανα και με το κίνημα Γκιουλέν. Όταν αμφότεροι εξασφάλισαν την πρωτοκαθεδρία στο πολιτικό στερέωμα, έπαυσαν να έχουν την ανάγκη των αναλωσίμων συμμάχων τους και άλλαξαν στάση. Ο Κεμάλ εστίασε στην καλλιέργεια εθνικής-κοσμικής τουρκικής συνειδήσεως, ενώ ο Ερντογάν αναμένεται να εστιάσει στην

¹²¹ Axiarlis Evangelia, *Political Islam and the Secular State in Turkey*, (London: Tauris & Co, 2014)

¹²² Στέλιος Νίκος, *Η Ανελεύθερη Τουρκική Δημοκρατία*, (Αθήνα: Παπαζήση, 2017), σ. 32.

οικοδόμηση ισλαμικής - θρησκευτικής/πολιτισμικής συνειδήσεως. Ο Κεμάλ προσπάθησε να δημιουργήσει το τουρκικό έθνος, ενώ ο Ερντογάν, θα επιχειρήσει να ολοκληρώσει το έργο του Κεμάλ προωθώντας την θρησκευτική και πολιτισμική συνοχή του τουρκικού έθνους, με αιχμή του δόρατος το σουνιτικό ισλάμ.¹²³

Είναι πλέον αναμφισβήτητο γεγονός ότι από το 2002, το πολιτικό σκηνικό στην Τουρκία έχει απομακρυνθεί από τα γνωστά πρότυπα μοντερνισμού που όρισε ο Κεμάλ Ατατούρκ τον 20ο αιώνα. Οι αντιλήψεις του ΑΚΡ έχουν επιβληθεί πλήρως σε αυτές του στρατού. Η συγκρουσιακή τους πορεία είχε μορφή ελεγχόμενης και σταδιακά κλιμακούμενης αντιπαράθεσης. Σκοπός της ηγεσίας του ΑΚΡ ήταν να προστατευθεί η δημοκρατική κατάληξη της εξουσίας από το πολιτικό Ισλάμ, πράγμα που στο παρελθόν είχε παρεμποδιστεί από τον στρατό με «βελούδινα» ή «ατσάλινα» πραξικοπήματα.¹²⁴ Τελικά, όλες οι εντάσεις χαρακτηρίζονται από ένα απώτατο σημείο αντοχής στην πίεση, πέραν του οποίου εκτονώνονται. Φαίνεται, ότι το σημείο εκτόνωσης του κεμαλικού - κοσμικού κατεστημένου της Τουρκίας, ήταν η 15η Ιουλίου 2016.

¹²³ Διακίδης Νικόλαος, «Το πραξικόπημα της 15ης Ιουλίου 2016 και οι εξελίξεις στην Τουρκία (Β' μέρος)», *Εθνικές Επάλξεις*, τεύχος 119 (Ιαν – Μαρ 17), σ. 40-43.

¹²⁴ Τζιάρρας Ζήνωνας – Μούδουρος Νίκος, *Η Τουρκία στην Ανατολική Μεσόγειο Ιδεολογικές Όψεις Εξωτερικής Πολιτικής*, (Αθήνα: Τουρική, 2016), σ. 13.

ΣΕΛΙΔΑ ΣΚΟΠΙΜΑ ΚΕΝΗ

Κεφάλαιο τέταρτο

Η πορεία προς το στρατιωτικό πραξικόπημα της 15ης Ιουλίου 2016

Γενικά

Τον Απρίλιο του 2012 ο Τζώρτζ Φρίντμαν (George Friedman) Διευθύνων Σύμβουλος της εταιρίας στρατηγικών προβλέψεων «Stratfor», και ένας από τους πιο οξυδερκείς αναλυτές παγκόσμιων γεωπολιτικών ζητημάτων, σε άρθρο του για την τουρκική στρατηγική κατέληγε : *«Η Τουρκία είναι ενδιαφέρουσα διότι αποτελεί σημείο μελέτης της μετάβασης μία ελάσσονος χώρας σε μεγάλη δύναμη. Οι μεγάλες δυνάμεις είναι λιγότερο ενδιαφέρουσες, διότι η συμπεριφορά τους είναι γενικά προβλέψιμη. Αλλά η διαχείριση μίας αλλαγής στην ισχύ είναι ασυγκρίτως πιο δύσκολη από την άσκηση ισχύος. Η μεταβατική ισχύς διατηρεί την ισορροπία όταν ο κόσμος γύρω σου βρίσκεται σε χάος και το έδαφος κάτω από τα πόδια σου συνεχίζει να απομακρύνεται ολισθαίνοντας. Οι πιέσεις που αυτό θέτει σε μία κοινωνία και μία κυβέρνηση είναι τεράστιες. Φανερώνει κάθε αδυναμία και δοκιμάζει κάθε δύναμη. Και για την Τουρκία, θα περάσει αρκετός καιρός προτού η μετάβαση οδηγήσει σε μία σταθερή βάση ισχύος»*.¹²⁵

Όπως είναι φυσικό κάθε διαδικασία εγκαθίδρυσης ή ανάπτυξης ηγεμονικής ισχύος παράγει αντιστάσεις. Η κυβέρνηση του ΑΚΡ προσπαθεί συστηματικά από το 2002 να εγκαθιδρύσει την ηγεμονία του σε δύο επίπεδα : στο εσωτερικό και το εξωτερικό. Σημαντική επιτυχία είχαν οι προσπάθειες του ΑΚΡ στο εσωτερικό επίπεδο, όπου κατάφερε περί τα τέλη της προηγούμενης δεκαετίας να υπερισχύσει της παραδοσιακής και κατά τα άλλα σαθρής ηγεμονικής δύναμης της σύγχρονης Τουρκίας, του κεμαλικού πολιτικού κατεστημένου. Όσο η επιτυχία του ΑΚΡ εξελισσόταν σε εσωτερική ηγεμονία με χαρακτηριστικά ισλαμικού αυταρχισμού και πλειοψηφικής δημοκρατίας, τόσο οδήγησε το κόμμα σε αντιπαράθεση με πολιτικούς και κοινωνικούς συμμάχους του. Η σημαντικότερη ίσως έκφραση αυτής της δυναμικής ήταν η τριβή μεταξύ του ΑΚΡ και του μέχρι πρότινος συμμαχικού κινήματος Γκιουλέν. Επιπλέον, η συχνή υπογράμμιση του Αχμέτ Νταβούτογλου, ότι έφτασε ο καιρός «να κλείσει η παρένθεση των τελευταίων εκατό χρόνων», παραπέμπει επικριτικά στην περίοδο που ακολούθησε το τέλος του Α΄ΠΠ και στην τάξη πραγμάτων που δημιουργήθηκε σε ένα μεγάλο κομμάτι του μουσουλμανικού κόσμου. Η παρένθεση αυτή, είναι τόσο η οικοδόμηση του εθνικού κράτους στην περιοχή όσο και η εντατικοποιί-

¹²⁵ Τζιάρρας Ζήνωνας – Μούδουρος Νίκος, *Η Τουρκία στην Ανατολική Μεσόγειο Ιδεολογικές Όψεις Εξωτερικής Πολιτικής*, (Αθήνα: Τουρίκη, 2016), σ. 25, ως παραπομπή στο George Friedman, “Turkey’s Strategy”, *stratfor*, 17.04.12, <https://www.stratfor.com/weekly/turkeys-strategy>, (έγινε πρόσβαση στις 21/09/17).

ηση της διαδικασίας του εκδυτικισμού. Δηλαδή δύο εξελίξεις, που σύμφωνα με το ισλαμικό σκεπτικό, ήταν «ασύμβατες» με τη φύση του μουσουλμανικού κόσμου γενικά και της Τουρκίας ειδικότερα.¹²⁶ Στόχος είναι το κεμαλικό κατεστημένο, ή εν πάση περιπτώσει ό,τι έχει απομείνει από αυτό, για να υπογραμμίσει ότι οι Τούρκοι διαπραγματευτές το 1922/23 δεν είχαν προστατεύσει επαρκώς την πατρίδα τους.

Η Τουρκική Δημοκρατία αποτελεί μόνο κατ' επίφαση δημοκρατία. Οι εναλλαγές μεταξύ ισλαμιστών και κεμαλιστών στην εξουσία έχουν δώσει στο κράτος μία μορφή παράλληλης διακυβέρνησης, ενώ ταυτόχρονα το παρακράτος διατηρεί σχετικά ισχυρή παρουσία. Σε αυτό το μοτίβο, προστίθεται ο κατά κόρον φιλοκεμαλικός στρατός, ο οποίος διαδραματίζει ενεργό ρόλο και αντιλαμβάνεται το ρόλο του στην εξουσία με αυξημένη ισχύ. Επιπλέον, ο Φετχουλλάχ Γκιουλέν, αποτελεί ακόμα έναν παράγοντα που επηρεάζει το πολιτικό σύστημα. Η μορφή αυτή, χαρακτηρίζεται από πολλούς ως ένα κράμα ανάμεσα στο παράλληλο κράτος και το βαθύ κράτος με φόντο τη διαμάχη των Ισλαμιστών εναντίον των κεμαλιστών.¹²⁷

Η κατάσταση πριν το πραξικόπημα

Τα νέα της απόπειρας πραξικοπήματος για πολλούς έπεσαν ως κεραυνός εν αιθρία. Όχι όμως για όσους είχαν επίγνωση της κατάστασης και ιδιαίτερα της κρίσης που επικρατεί στην εσωτερική πολιτική σκηνή της Τουρκίας. Η Τουρκία είναι ίσως το μοναδικό κράτος στο σταυροδρόμι της Δύσης με την Ανατολή που πρόβαλε ως πρότινος με σχετική άνεση το φιλελεύθερο χαρακτήρα της σε σχέση με τις υπόλοιπες ισλαμικές χώρες. Φαίνεται, ωστόσο, να έχει απολέσει το πλεονέκτημα αυτό. Από τη μία ο Πρόεδρος της Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν κάνει λόγο για ένα πρότυπο ισλαμικής δημοκρατίας και από την άλλη ο ίδιος επιλέγει να κινείται ανάμεσα στο δίπολο ασφάλειας και εκδημοκρατισμού, ανάλογα με το τι εξυπηρετεί τα συμφέροντα του κόμματός του και του ιδίου προσωπικά. Η αυταρχική διακυβέρνησή του σε συνδυασμό με την έντονη επιθυμία του για τροποποίηση του πολιτικού συστήματος φαίνεται να ρίχνουν φως στους λόγους που οδήγησαν μερίδα των στρατιωτικών να πραγματοποιήσει το πραξικόπημα. Συνέπεια αυτού, αποδεικνύεται για μία ακόμη φορά ο αυξημένος θεσμικός ρόλος του στρατού στο πολιτικό σύστημα, που δεν είναι άλλος από την αυτοαντίληψη των στρατιωτικών για ενεργό συμμετοχή, έχοντας ρυθμιστικό ρόλο.

¹²⁶ Τζιάρρας Ζήνωνας – Μούδουρος Νίκος, *Η Τουρκία στην Ανατολική Μεσόγειο Ιδεολογικές Όψεις Εξωτερικής Πολιτικής*, (Αθήνα: Τουρίκη, 2016), σ. 32-46.

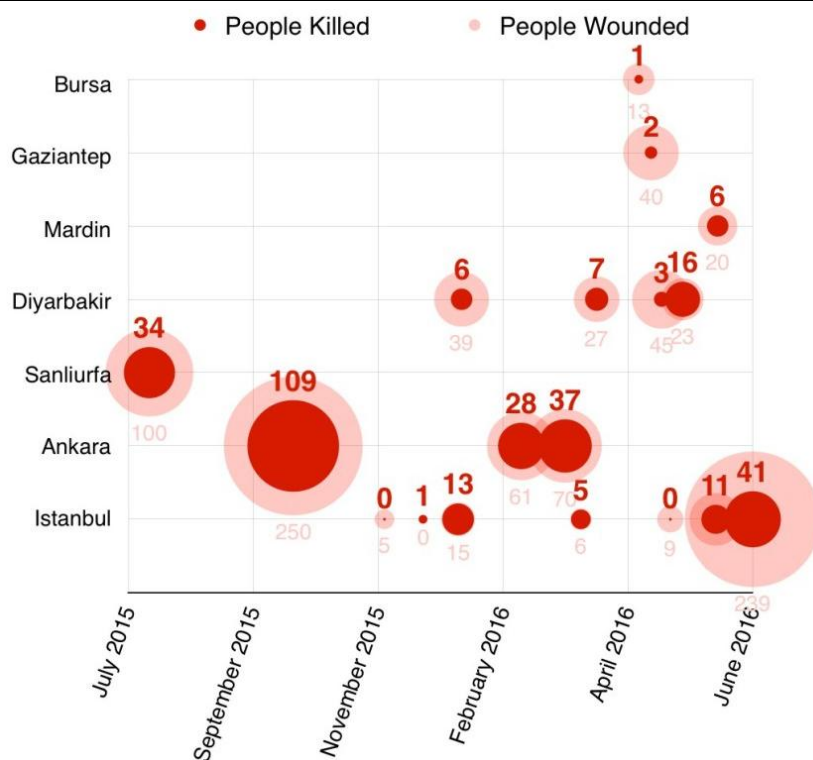
¹²⁷ Μαντζαβίνος Αντώνης, «Ο Σουλτάνος εκθρονίστηκε μόνο για λίγο...», *frapress*, 23.07.16, <https://frapress.gr/2016/07/o-soultanos-ekthronistike-mono-gia-ligo/>, (έγινε πρόσβαση στις 05/08/17).

Το χρονικό διάστημα πριν την εκδήλωση του πραξικοπήματος, η πολιτική σκηνή στην Τουρκία χαρακτηριζόταν από αντικρουόμενους παράγοντες, που οδηγούσαν σε λεπτές ισορροπίες αμφίβολου ισοζυγίου. Το κυβερνών κόμμα (και ουσιαστικά ο ίδιος ο Ερντογάν) απολάμβανε τη θριαμβευτική λαϊκή εντολή των εκλογών του Νοεμβρίου του 2015, αισθανόμενο την εξουσία του ως απολύτως ασφαλή. Απώτερος στόχος ήταν η καθιέρωση του προεδρικού συστήματος διακυβέρνησης, μέσω αναθεώρησης του Συντάγματος. Όμως, τα προβλήματα που έκαναν την εμφάνισή τους στην οικονομία της χώρας και οι συνεχιζόμενες προσπάθειες του ίδιου του Ερντογάν να περιορίσει την κοσμική δομή του κράτους, με ιδιαίτερη εμμονή στην καθιέρωση για τον ίδιο μιας θέσης Προέδρου της Δημοκρατίας με υπερεξουσίες, δημιουργούσαν συνθήκες έντασης στο εσωτερικό της κοινωνίας. Επιπλέον, οι λανθασμένες επιλογές του στην εξωτερική πολιτική της χώρας, προκαλούσαν αφενός αδιέξοδα στις σχέσεις της Τουρκίας σε διεθνές επίπεδο και αφετέρου δημιουργούσαν επιπλέον συνθήκες ασφυξίας στην τουρκική οικονομία. Ωστόσο, ελλείπει μιας γενικής πολιτικής κρίσης ή λαϊκών διαδηλώσεων ευρείας κλίμακας, δεν θα ήταν δυνατό για τον τουρκικό στρατό να κινηθεί κατά του Ερντογάν.

Η τυχοδιωκτική πολιτική εμπλοκής της Τουρκίας στον συριακό εμφύλιο, με την κεκαλυμμένη υποστήριξη που παρείχε στους τζιχαντιστές του ISIS, ήρθε σε σύγκρουση με την κεμαλική ιδεολογία για «*Ειρήνη στη χώρα, ειρήνη στον κόσμο*», η οποία μόλις πριν μία δεκαετία αποτελούσε και άποψη του ΑΚΡ, στο πλαίσιο του δόγματος Νταβούτογλου περί «*στρατηγικής μηδενικών προβλημάτων με τους γείτονες*». Η εμπλοκή στη Συρία, είχε δεχθεί σκληρή κριτική από τα κόμματα της αντιπολίτευσης. Οι Ρεπουμπλικάνοι σχολίασαν την πολιτική του Ερντογάν για τη Μέση Ανατολή ως «*μη ειρήνη στην πατρίδα, ούτε στον κόσμο*». Η αλλαγή στάσης της Τουρκίας στο Συριακό πρόβλημα και η επιθυμία συμπόρευσης με τις δυνάμεις που μάχονταν τον ISIS, όσο και εάν ο πραγματικός στόχος ήταν οι Κούρδοι, προκάλεσε την αντίδραση των τζιχαντιστών. Οι τρομοκρατικές επιθέσεις του ISIS στο εσωτερικό της Τουρκίας δημιούργησαν αισθήματα ανασφάλειας στην κοινωνία και «*εκνευρισμό*» στις ΤΕΔ, οι οποίες αν και δεν είχαν την ευθύνη αποτροπής των επιθέσεων, παρόλα αυτά μοιράστηκαν την ίδια αίσθηση ανικανότητας που άλλοι θεσμοί γαλουχούσαν περί κατάστασης ασφαλείας στη χώρα εκτός ελέγχου. Σε διάστημα ενός έτους, 311 συνολικά άτομα έχασαν τη ζωή τους και εκατοντάδες ακόμη τραυματίστηκαν, σε 15 τρομοκρατικές επιθέσεις που έγιναν σε 7 πόλεις της Τουρκίας. Στο Γράφημα 1, παρουσιάζεται

μία γεωγραφική και αριθμητική αποτύπωση των τρομοκρατικών επιθέσεων που έλαβαν χώρα στην Τουρκία, σε χρονικό διάστημα ενός έτους πριν το πραξικόπημα.¹²⁸

Γράφημα 1. Γεωγραφική κατανομή και αριθμητικά στοιχεία τρομοκρατικών επιθέσεων στην Τουρκία της περιόδου Ιουλίου 2015 – Ιουνίου 2016

Σημείωση: Πηγή: <https://15julyfacts.com/topics/impact-of-terror-attacks/>

Η έκρηξη στο αεροδρόμιο της Κωνσταντινούπολης την 28η Ιουνίου 2016, αποτέλεσε για τους στασιαστές την τελική αφορμή.¹²⁹ Τις βραδινές ώρες της 15ης Ιουλίου 2016, τμήματα των ΤΕΔ σε Άγκυρα και Κωνσταντινούπολη, διενήργησαν απόπειρα πραξικοπήματος, καταλαμβάνοντας κυβερνητικά κτίρια, αεροδρόμια, γέφυρες και στρατιωτικές βάσεις. Έθεσαν υπό κράτηση τον Αρχηγό ΓΕΕΔ και επιχειρήσαν, ανεπιτυχώς, να εκτελέσουν τον Πρόεδρο Ερντογάν. Με κάλεσμα του τελευταίου, υπό μορφή δραματικού τηλεοπτικού διαγγέλματος, οι οπαδοί του βγήκαν στους δρόμους να τον υποστηρίξουν και ερχόμενοι σε σύγκρουση με τις στρατιωτικές δυνάμεις, απέτρεψαν την επιτυχία του πραξικοπήματος.

¹²⁸ “Impact of Terror Attacks Before July 2016”, 15julyfacts, 2016, <https://15julyfacts.com/topics/impact-of-terror-attacks/>, (έγινε πρόσβαση στις 07/08/17).

¹²⁹ Την 28 Ιουνίου 2016, 35 άνθρωποι, ανάμεσά τους και ξένοι, σκοτώνονται σε μια τριπλή επίθεση ενόπλων ζωσμένων με εκρηκτικά στο αεροδρόμιο Ατατούρκ της Κωνσταντινούπολης. Η επίθεση, για την οποία δεν γίνεται ανάληψη της ευθύνης, αποδίδεται από τις αρχές στο Ισλαμικό Κράτος.

Τα κίνητρα του πραξικοπήματος¹³⁰

Δεν είναι ακόμα γνωστό τι ακριβώς ώθησε τους στασιαστές να δράσουν τη νύχτα εκείνη. Αρκετοί παράγοντες φαίνεται να υποκίνησαν τους αντιπάλους του Ερντογάν. Πιστεύεται ότι ο πραγματικός στόχος του προεδρικού συστήματος που προωθεί ο Ερντογάν, είναι η σταδιακή διάλυση του κοσμικό-δημοκρατικού κράτους. Κυβερνητικά στελέχη ήδη μιλούσαν για την απάλειψη διατάξεων του συντάγματος που προσδένουν τους δημόσιους υπάλληλους στην ιδεολογία του Ατατούρκ, ως μέρος μιας συνολικής αναθεώρησης του κράτους, των αρχών και των θεσμών του από την κυβέρνηση Ερντογάν. Μάλιστα, το στρατιωτικό κατεστημένο έστειλε μήνυμα στον Ερντογάν μέσω του στενού συνεργάτη του, Ισμαήλ Καχραμάν, προειδοποιώντας τον να μη προβεί σε οποιαδήποτε τροποποίηση της συνταγματικής διάταξης που καθορίζει την Τουρκία ως μια κοσμική δημοκρατία. Ο Ερντογάν εισάκουσε στην προειδοποίηση και ανέβαλε τα σχέδιά του προς το παρόν, περιορίζοντας τις ενέργειές του σε πιο μετριοπαθείς συνταγματικές τροποποιήσεις.

Επιπλέον, υπήρχε μια γενική πολιτική δυσαρέσκεια. Ο Ερντογάν δεν είχε αναγνωρίσει τα αποτελέσματα των βουλευτικών εκλογών του Ιουνίου 2015, στις οποίες το κυβερνών κόμμα ΑΚΡ έχασε την κοινοβουλευτική πλειοψηφία του και προκήρυξε επαναληπτικές εκλογές για τον Νοέμβριο 2015. Εν τω μεταξύ, ο ίδιος διέκοψε την ειρηνευτική διαδικασία με τους Κούρδους αντάρτες που ξεκίνησε λίγα χρόνια νωρίτερα, και εξαπέλυσε μια μεγάλη στρατιωτική εκστρατεία στις κουρδικές πόλεις που άφησε χιλιάδες άστεγους, τραυματίες και νεκρούς. Ταυτόχρονα, άρχισε να αυξάνεται η ανεργία και οι προοπτικές για ανάπτυξη είχαν περιοριστεί σαν αποτέλεσμα της εξωτερικής πολιτικής του Ερντογάν. Όλα αυτά προκάλεσαν έντονες αντιδράσεις από τα τρία μεγάλα κόμματα της αντιπολίτευσης που κατέχουν έδρες στη Βουλή. Οι πραξικοπηματίες προφανώς εκτίμησαν ότι ένας αυξανόμενος αριθμός δυσαρεστημένων πολιτών (Κούρδοι, οπαδοί του Γκιουλέν, διαδηλωτές του Πάρκου Γκεζί και στρατιώτες που δεν καταλαβαίνουν την πολιτική του ηγέτη τους για τη Συρία) θα μπορούσαν να στηρίξουν το κίνημα τους.

Τέλος, δεν πρέπει να παραβλέπεται και ο παράγοντας που αφορά στη σφοδρή διαπάλη μεταξύ του Ερντογάν και του Φετχουλλάχ Γκιουλέν. Τον Οκτώβριο του 2015, εξεδόθη δικαστικό ένταλμα σύλληψής του, κατηγορώντας τον για «απόπειρα

¹³⁰ Κούτσης Αλέξανδρος, «Η απόπειρα πραξικοπήματος στην Τουρκία: το κόστος αποτυχημένων ενεργειών για τη Δύση υπό το φώς των εξελίξεων στη Μ. Ανατολή», *Εθνικές Επάλξεις*, τεύχος 117 (Ιουλ – Σεπ 16), σ. 49-50.

ανατροπής της κυβέρνησης της Δημοκρατίας της Τουρκίας». Υπό αυτό το πρίσμα και παρά το γεγονός ότι οι στασιαστές αυτοαποκλήθηκαν ως «Στρατός του Ατατούρκ», η τουρκική κυβέρνηση από τις πρώτες στιγμές κατηγόρησε τον Γκιουλέν ότι βρίσκεται πίσω από την απόπειρα πραξικοπήματος, θεωρώντας την εμπλοκή του αυτή ως την τελευταία ευκαιρία του να ανατρέψει τον Ερντογάν.

Το σχέδιο του πραξικοπήματος

Στην οργάνωση που σχεδίασε το πραξικόπημα δόθηκε η ονομασία YSK (Yurtta Suhl Koseyi – Συμβούλιο για την Ειρήνη στην Πατρίδα). Το όνομα της οργάνωσης, παραπέμπει στο βασικό σύνθημα του Κεμάλ Ατατούρκ «*Ειρήνη στη χώρα, ειρήνη στον κόσμο*», δηλαδή, μεταξύ άλλων, για μη παρεμβατισμό στις υποθέσεις άλλων κρατών. Είναι εμφανής η συνάφεια και με τα λόγια του πρώην Προέδρου της Τουρκικής Δημοκρατίας Σουλεϊμάν Ντεμιρέλ για «*διατήρηση φιλικών και αμοιβαία επωφελών σχέσεων με όλες τις χώρες και επίλυση των όποιων εμπλοκών μόνο με ειρηνικά μέσα*». Από αυτό και μόνο, είναι προφανείς οι διαφωνίες των στασιαστών με την εξωτερική πολιτική του Ερντογάν. Ως βασικοί σχεδιαστές του πραξικοπήματος, φέρονται ο πρώην Τούρκος Α/ΓΕΑ Πτέραρχος Ακίν Οζτούρκ (η διαταγή αποστρατείας του είχε εκδοθεί, αλλά τελούσε ακόμη ως μέλος του τουρκικού ΑΣΣ μέχρι τις ετήσιες τακτικές κρίσεις των ΤΕΔ που γίνονται κάθε Αύγουστο) και ο Στρατηγός Αντέμ Χουντούτι, Διοικητής της 2ης Στρατιάς, της αποκαλούμενης ως «*αιχμής του δόρατος*» του τουρκικού στρατού ξηράς λόγω της εμπλοκής της στον αγώνα με το ΡΚΚ.¹³¹ Ως ιθύνων νους ήταν ο πρώην νομικός σύμβουλος του τουρκικού ΓΕΕΔ Συνταγματάρχης Μουχαρέμ Κιοσέ, ο οποίος είχε αποστρατευτεί το Μάρτιο του 2016 κατηγορηθείς για σχέσεις του με το κίνημα του Φετχουλλάχ Γκιουλέν.¹³²

Από την εκ των υστέρων ανάλυση των γεγονότων, συμπεραίνεται ότι όπως κάθε ευρείας κλίμακας στρατιωτική επιχείρηση, έτσι και το σχέδιο «**Yildirim**» (**Αστραπή**) που είχε εκπονηθεί από τους στασιαστές για το στρατιωτικό πραξικόπημα της 15ης Ιουλίου 2016 στην Τουρκία, είχε οριοθετήσει χρονολογικά συγκεκριμένους στόχους, ανά επίπεδο σχεδιάσεως.¹³³ Συγκεκριμένα, **σε πολιτικό επίπεδο**, την απόκτηση του ελέγχου της κυβέρνησης και κατά επέκταση του κρατικού μηχανισμού σε όλη τη χώρα, **σε στρατηγικό επίπεδο**, την πλήρη ανάληψη του ελέγχου των Ενόπλων

¹³¹ Συχνά η διοίκηση της 2ης Τουρκικής Στρατιάς αποτελεί εφιαλτήριο για σημαντική προαγωγή.

¹³² Milan Francesco, “Turkey: What hides behind a failed coup attempt”, tandfonline, 29.09.16, <http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/03071847.2016.1228291>, (έγινε πρόσβαση στις 05/08/17).

¹³³ Μηνάγιας Χρήστος, «Το πραξικόπημα στην Τουρκία, οι Κούρδοι και ο πόλεμος στη Συρία», *Εθνικές Επάλξεις*, τεύχος 117 (Ιουλ – Σεπ 16), σ. 53-54.

Δυνάμεων και **σε επιχειρησιακό – τακτικό επίπεδο**, την εκτέλεση ενός πολυδιάστατου σχεδίου συγκεκριμένων ενεργειών, που θα οδηγούσαν στα παραπάνω επίπεδα. Είναι αυτονόητο ότι η σειρά εκτελέσεως του σχεδίου θα είχε την ακριβώς αντίστροφη πορεία ενεργειών (από επιχειρησιακό – τακτικό σε στρατηγικό και τελικά σε πολιτικό επίπεδο), με την πλήρη ανάληψη του ελέγχου των ενόπλων δυνάμεων να είναι ο βασικότερος παράγοντας για την επιτυχία του, ως συνδεδετικός κρίκος μετάβασης στον τελικό στόχο των πραξικοπηματιών.

Το σχέδιο «Αστραπή» δεν αποσκοπούσε στην έλεγχο όλης της τουρκικής επικράτειας, αλλά είχε εστιασθεί στην κατάληψη - εξουδετέρωση συγκεκριμένων στόχων και στην «παράλυση» συγκεκριμένων περιοχών. Άλλωστε, εάν δεν έχεις τη δυνατότητα να καταλάβεις όλη τη χώρα και να ελέγξεις κάθε δρόμο με στρατιωτικά τμήματα, τότε επικεντρώνεσαι στα πιο σημαντικά κέντρα αυτής. Και προφανώς για την Τουρκία, τα πιο σημαντικά κέντρα είναι η Άγκυρα και η Κωνσταντινούπολη. Η Άγκυρα διότι αποτελεί το διοικητικό κέντρο και το κέντρο λήψης των πολιτικών αποφάσεων της χώρας και η Κωνσταντινούπολη διότι αποτελεί τα κέντρα των οικονομικών και επιχειρηματικών δραστηριοτήτων, καθώς επίσης από εκεί διέρχονται οι «αρτηρίες» που συνδέουν την Ασία με την Ευρώπη.

Σχεδιάστηκε να συμμετάσχουν Μονάδες τεθωρακισμένων από την Άγκυρα και την Κωνσταντινούπολη, καθώς και επιθετικά και μεταφορικά ελικόπτερα της Αεροπορίας Στρατού (ΑΣ). Φήμες λένε ότι μερικές από τις πιο μάχιμες Μονάδες της 2ης Στρατιάς, ήταν σε ετοιμότητα ενεργείας. Οι Διοικητές των Ταξιαρχιών Ειδικών Δυνάμεων στο Sırnak και στο Hakkarî, κατηγορήθηκαν για συμμετοχή στο πραξικοπήμα, στοιχείο που καταδεικνύει την ετοιμότητα εμπλοκής τους. Υπολογίζεται ότι το 1/4 έως το 1/3 των τουρκικών χερσαίων δυνάμεων θα συμμετείχε στο πραξικοπήμα.¹³⁴ Πέραν του ΣΞ, σημαντικό ρόλο θα διαδραμάτιζαν και η ΠΑ και η Σ/Χ. Ιδιαίτερα η ΠΑ θα συμμετείχε με μεγάλο αριθμό μαχητικών Α/Φ, ενώ είχε σχεδιαστεί και η χρησιμοποίηση αεροσκαφών εναέριου ανεφοδιασμού. Το τουρκικό ΠΝ, ήταν ο μόνος Κλάδος που οι στασιαστές, δεν είχε συμπεριλάβει στο σχέδιο του πραξικοπήματος, σε οποιοδήποτε σημαντικό πόστο ή ενέργεια. Μία σύνοψη της όλης προσπάθειας, καταδεικνύει ότι ήταν μία εξαπλωμένη εξέγερση με πλοκάμια σε εθνικό επίπεδο. Προς διευκόλυνση της καλύτερης αντίληψης του σχεδιασμού χρήσης δυνάμεων

¹³⁴ Αμέσως μετά την κατάρρευση του Π/Κ το πρωί ης 16 Ιουλίου στρατιωτικές μονάδες πιστές στο πολιτικό καθεστώς και η αστυνομία προέβησαν σε συλλήψεις συμμετεχόντων στο πραξικοπήμα, σε περισσότερες από 30 επαρχίες.

εκ μέρους των πραξικοπηματιών, στον χάρτη 1, παρουσιάζεται η διάταξη ειρήνης των κύριων Μονάδων και Σχηματισμών των ΤΕΔ.

Χάρτης 1. Διάταξη ειρήνης κύριων Μονάδων και Σχηματισμών των ΤΕΔ

Σημείωση: Πηγή: www.geostrategy.gr, Μηνάγιας Χρήστος, *Η Τουρκία αλλάζει το στρατηγικό της δόγμα.* (Αναδημοσίευση στο www.onalert.gr/stories/toyrkia-stratigiko-dogma-ankara-stratos/20131). Το άρθρο που δημοσιεύει τον χάρτη χρονολογείται από το έτος 2012, αλλά έκτοτε και μέχρι το πραξικόπημα του 2016, δεν είχε προκύψει ουδεμία τροποποίηση της διάταξης των κύριων Μονάδων και Σχηματισμών των ΤΕΔ που απεικονίζονται.

Η Άγκυρα επιλέχθηκε ως το κέντρο βάρους και το κεντρικό σημείο του επιχειρησιακού σχεδιασμού που θα καθόριζε το τελικό αποτέλεσμα, ενώ η 4η Κύρια Αεροπορική Βάση του Ακιντζί, που βρίσκεται δίπλα στην τουρκική πρωτεύουσα, είχε καθοριστεί ως το Κέντρο Επιχειρήσεων των πραξικοπηματιών. Μάλιστα, η επιδίωξη κατάληψης στρατιωτικών στόχων όπως, το Γενικό Επιτελείο Ενόπλων Δυνάμεων, η Γενική Διοίκηση Σ/Χ, η Διοίκηση Ειδικών Δυνάμεων Bordo Bereli, το στρατηγείο της Εθνικής Υπηρεσίας Πληροφοριών (MIT) και η βάση των Μονάδων Ειδικών Επιχειρήσεων της Αστυνομίας, συνηγορεί υπέρ αυτής της άποψης. Σε ό,τι έχει να κάνει με την Κωνσταντινούπολη, αυτή προσφερόταν για τη δημιουργία μιας έκρυθμης και χαώδους κατάστασης και για το λόγο αυτό ως κύριοι στόχοι είχαν καθορισθεί κατά προτεραιότητα οι γέφυρες του Βοσπόρου, το αεροδρόμιο Ατατούρκ, η κρατική τηλεόραση TRT, ο ιδιωτικός τηλεοπτικός σταθμός CNN Türk, η τουρκική τηλεφωνία Telekom, το δημαρχείο και η αστυνομική διεύθυνση της πόλης.

Οι βασικοί αντικειμενικοί σκοποί της πρώτης φάσης του σχεδίου «Αστραπή», ήταν να συλληφθούν οι Αρχηγοί των Γενικών Επιτελείων και ο Διοικητής των Bordo Bereli, καθώς επίσης να συλληφθούν ή να δολοφονηθούν ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας και ο διοικητής της MIT. Επίσης, σύμφωνα με πληροφορία που χρήζει περαιτέρω διερεύνησης, είχε σχεδιασθεί η απαγωγή ή δολοφονία του Κούρδου ηγέτη Αμπντουλάχ Οτζαλάν, στη φυλακή στη νήσο Ιμαράι.

Προφανώς οι εν λόγω ενέργειες είχαν ως στόχο, η τουρκική κοινωνία το πρωί της 16ης Ιουλίου να βρεθεί ενώπιον μιας πραγματικότητας όπου, από τη μια πλευρά, οι Κούρδοι θα ξεσηκωνόταν στο μεγαλύτερο μέρος της τουρκικής επικράτειας με δυναμικές κινητοποιήσεις και από την άλλη, δεν θα υπήρχε καμία πολιτειακή, πολιτική και στρατιωτική ηγεσία να διαχειρισθεί την κατάσταση που θα δημιουργείτο. Υπό τις συνθήκες αυτές, οι πραξικοπηματίες προσδοκούσαν στην προσωρινή ανοχή της τουρκικής κοινωνίας, η οποία θα βρισκόταν σε μια κατάσταση φόβου, τρόμου, ψυχολογικής βίας και αβεβαιότητας για τον τρόπο που αυτή θα αντιδρούσε εναντίον τους, προκειμένου στη συνέχεια αυτοί να επιβάλλουν την ηγεμονία τους στον κρατικό μηχανισμό της χώρας. Ωστόσο, το γεγονός ότι, η πρώτη επιχείρηση δεν πραγματοποιήθηκε εναντίον του Ερντογάν, είχε ως συνέπεια ο σχεδιασμός σε επιχειρησιακό και τακτικό επίπεδο να λάβει τη μορφή ιστορικού λάθους, το οποίο προκάλεσε το σημαντικότερο ρήγμα στο σύστημα ελέγχου και διοίκησης του πραξικοπηματικού μηχανισμού.

Όσα προηγήθηκαν της ημέρας του πραξικοπήματος

Τα γεγονότα που έλαβαν χώρα το βράδυ του πραξικοπήματος, σε ό,τι αφορά στην εκδήλωση, την εξέλιξη και την τελική καταστολή του, έχουν εκτενώς καταγραφεί τόσο από ελληνικές όσο και από διεθνείς δημοσιογραφικές και λοιπές πηγές. Στο παρόν σημείο, θα περιοριστούμε στη συνοπτική παράθεση των ορισμένων στοιχείων στρατιωτικού κατά βάση ενδιαφέροντος, που θεωρούνται σημαντικά για να αποτελέσουν τη βάση αξιολόγησης για την εξαγωγή συμπερασμάτων ως προς τις επιπτώσεις που επακολούθησαν στις ΤΕΔ, σύμφωνα και με το σκοπό της παρούσας μελέτης.

Αρχικά το πραξικόπημα είχε αποφασισθεί να πραγματοποιηθεί στις 4 Μαΐου 2016, ωστόσο μετατοπίστηκε για τις 25 Ιουλίου λόγω του ότι στις 3 Μαρτίου είχε συλληφθεί ο Συνταγματάρχης Μουχαρέμ Κιοσέ, νομικός σύμβουλος του ΓΕΕΔ και μέλος του ηγετικού πυρήνα των σχεδιαστών του πραξικοπήματος. Λόγω διαρροής πληροφοριών αναφορικά με έρευνα της Εισαγγελίας Κωνσταντινούπολης για ένα ενδεχόμενο κίνημα των στρατιωτικών, το ΥΣΚ αποφάσισε το πραξικόπημα να διεξαχθεί την 0200 ώρα της 16ης Ιουλίου στην Άγκυρα και την 0300 ώρα της ίδιας ημέρας

στην Κωνσταντινούπολη. Πέραν τούτου, ας συνυπολογιστεί ότι την ημέρα διεξαγωγής του πραξικοπήματος, η πολιτειακή, πολιτική και στρατιωτική ηγεσία της χώρας απουσίαζαν από τα καθήκοντά τους είτε λόγω διακοπών είτε λόγω κοινωνικών υποχρεώσεων, εκτός από τον Αρχηγό και Υπαρχηγό του ΓΕΕΔ, τον Αρχηγό του Στρατού Ξηράς και το Διοικητή της ΜΙΤ που βρίσκονταν στις θέσεις τους. Ειδικά σε ό,τι αφορά στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, βρισκόταν σε διακοπές σε παραθαλάσσιο τουριστικό θέρετρο στη Μαρμαρίδα. Αυτό που προκαλεί εντύπωση είναι ότι, ενώ αρχικά είχε δημοσιευθεί ότι ο Ερντογάν θα παραθέριζε στην Κωνσταντινούπολη, λίγες ημέρες πριν την αναχώρησή του αυτός άλλαξε το πρόγραμμά του. Αυτή η αλλαγή ανέτρεψε το σχεδιασμό των πραξικοπηματιών αναφορικά με τη σύλληψη ή δολοφονία του Ερντογάν, οι οποίοι στη συνέχεια αποφάσισαν να πραγματοποιήσουν την εν λόγω επιχείρηση στη Μαρμαρίδα με στελέχη ειδικών δυνάμεων.

Λίγες ημέρες πριν την 15η Ιουλίου, 450 άτομα που θα στήριζαν το πραξικόπημα ενημερώθηκαν για τα καθήκοντα που επρόκειτο να αναλάβουν στη νέα κατάσταση που θα είχε δημιουργηθεί όπως, διοικητές των περιοχών που θα τελούσαν υπό το καθεστώς στρατιωτικού νόμου, υφυπουργοί, δήμαρχοι, γενικός διευθυντής της κρατικής τηλεόρασης κλπ. Ωστόσο δεν καθορίζονταν τα ονόματα των νέων αρχηγών των γενικών επιτελείων ούτε των πολιτικών που θα συγκροτούσαν τη νέα κυβέρνηση.

Τέσσερις ημέρες πριν το πραξικόπημα, ο αρχηγός της ΜΙΤ συναντήθηκε με τον αρχηγό του ΓΕΕΔ και του παρέδωσε μία κατάσταση με 600 υψηλόβαθμους στρατιωτικούς που είχαν σχέσεις με το κίνημα Γκιουλέν, ώστε να ληφθούν υπόψη στις επικείμενες ετήσιες κρίσεις των ανωτάτων αξιωματικών. Κατά τη συνάντηση αυτή, παρουσιάστηκε επίσης η εκτίμηση για ενδεχόμενο πραξικόπημα μετά από τρεις μήνες, δηλαδή πριν την έναρξη των διαδικασιών για τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος στην Τουρκία αναφορικά με την αλλαγή του πολιτεύματος από προεδρευόμενη σε μια μορφή προεδρικής ή ημιπροεδρικής Δημοκρατίας.

Τα κυριότερα συμβάντα την ημέρα και την επομένη του πραξικοπήματος

Ο αρχικός σχεδιασμός προέβλεπε έναρξη του πραξικοπήματος την 0300 ώρα της 16ης Ιουλίου 2016. Το πρωί της 15ης Ιουλίου παρατηρήθηκε ασυνήθιστη κινητικότητα στην πολεμική προετοιμασία επιθετικών Ε/Π και πολεμικών Α/Φ στην Αεροπορική Βάση του Ακιντζί και τη Σχολή Αεροπορίας Στρατού πλησίον της Αλικαρνασσού. Το γεγονός έγινε γνωστό στη ΜΙΤ και μέσω του διοικητή αυτής στην ηγεσία του ΓΕΕΔ, από όπου εκδόθηκε διαταγή για απαγόρευση πτήσης όλων των στρατιωτικών πολεμικών αεροσκαφών και ελικοπτέρων και να σταματήσει κάθε κινητοποίηση αρ-

μάτων και τεθωρακισμένων οχημάτων της Μεραρχίας Εκπαιδύσεως τεθωρακισμένων στο Ετίμεσγκουτ της Άγκυρας. Οι πραξικοπηματίες έλαβαν γνώση αυτής της εξέλιξης από τον υπασπιστή του Αρχηγού του ΓΕΕΔ Στρατηγού Χουλουσί Ακάρ, προσπάθησαν να παρεμποδίσουν τη διαβίβαση των εντολών του. Ο τελευταίος στην κατάθεσή του δήλωσε, ότι ενημερώθηκε από τη MIT την 1700 ώρα για πιθανό πραξικόπημα και συζήτησε το θέμα με τον Υπαρχηγό του Γενικού Επιτελείου και τον Αρχηγό των Χερσαίων Δυνάμεων. Την 1810 ώρα τον επισκέφθηκε στο γραφείο του ο Διοικητής της MIT και παρέμεινε μέχρι την 2022 ώρα. Σύμφωνα με τις καταθέσεις και των δύο, κανείς τους δεν ενημέρωσε τον ίδιο τον Ερντογάν για τις εξελίξεις.

Ο Αρχηγός της MIT περί την 2030 ώρα φέρεται να επικοινωνήσε τηλεφωνικά με τον υπεύθυνο ασφαλείας του Προέδρου Ερντογάν στη Μαρμαρίδα προϊδεάζοντάς τον για τη λήψη πρόσθετων μέτρων ασφαλείας για αντιμετώπιση ενδεχόμενου πραξικοπήματος, που μέχρι εκείνη την ώρα δεν είχε σαφείς ενδείξεις ως προς τις πιθανότητες διενέργειάς του (οι πληροφορίες κάνουν λόγο ότι ο ίδιος Ερντογάν δεν ενημερώθηκε από κάποια επίσημη πηγή, αλλά από τον γαμπρό του). Ο Αρχηγός της MIT, αναμένοντας ότι σε τέτοια περίπτωση, θα αποτελέσει στόχο των στασιαστών, μετέβη σε «ασφαλές μέρος» εκτός των εγκαταστάσεων της υπηρεσίας του, από όπου διηύθυνε τις επιχειρήσεις μέσω ασυρμάτων και δορυφορικών τηλεφώνων.

Μετά τη φερόμενη διαρροή του πραξικοπήματος, επισπεύτηκε η πραγματοποίησή του κατά 6 ώρες, την **2100 ώρα** και εκδόθηκε τρισέλιδη σχετική διαταγή για εκτέλεση της επιχείρησης «Αστραπή». Έτσι, την 2100 ώρα ο ελεγκτής εναέριας κυκλοφορίας στην αεροπορική βάση Ακιντζί ενημέρωσε τους συναδέλφους του στο πολιτικό αεροδρόμιο της Άγκυρας, ότι 2 πολεμικά Α/Φ θα απογειωθούν από τη βάση και ότι ο πύργος ελέγχου του αεροδρομίου δεν θα είχε τη δυνατότητα να ελέγχει την πορεία τους. Μετά από λίγη ώρα ένα ζεύγος Α/Φ F-16 απογειώθηκε από το Ακιντζί και πραγματοποίησε χαμηλές διελεύσεις πάνω από την Άγκυρα. Λίγο αργότερα άλλο ένα ζεύγος Α/Φ F-16, απογειώθηκε από το Ακιντζί. Ο πύργος ελέγχου της Άγκυρας, είδε στα ραντάρ του ότι 4 Α/Φ KC-135R Stratotankers απογειώθηκαν από την αεροπορική βάση του Ιντσιρλίκ στη ΝΑ Τουρκία. Τα εν λόγω Α/Φ φαίνεται να είχαν αποστολή τον εναέριο ανεφοδιασμό των F-16 που πετούσαν πάνω από την Άγκυρα.¹³⁵

¹³⁵ The International Institute for Strategic Studies (IISS), “Turkey: the attempted coup and its troubling aftermath”, *Strategic Comments*, Vol. 22, Comment 19, July 2016, σ. 1

Ο **Αρχηγός του ΓΕΕΔ**, μετά την αναχώρηση του Διοικητή της MIT παρέμεινε στο Γραφείο του, όπου σύμφωνα με την κατάθεσή του, περί την 2100 ώρα ο επί χρόνια συνεργάτης του Υποστράτηγος Ντισλί, τον ενημέρωσε επί του σχεδιαζόμενου πραξικοπήματος και προσπάθησε να τον πείσει να ηγηθεί αυτού, αλλά αυτός αρνήθηκε. Στη συνέχεια τον συνέλαβαν, ο υπαπιστής του, μαζί με μερικούς άνδρες των Ειδικών Δυνάμεων. Ταυτόχρονα συνελήφθησαν ο Υπαρχηγός του ΓΕΕΔ, καθώς και ο **Αρχηγός των Χερσαίων Δυνάμεων** με τον Επιτελάρχη του. Συνοδευόμενοι από τον Υποστράτηγο Ντισλί, μεταφέρθηκαν αεροπορικώς στη βάση του Ακιντζί.

Ο **Αρχηγός των Αεροπορικών Δυνάμεων**, ευρισκόμενος σε κοινωνική εκδήλωση στην Κωνσταντινούπολη μαζί με άλλους 24 ανώτατους αξιωματικούς της ΤΠΑ (μεταξύ αυτών και ο Αρχηγός Τακτικής Αεροπορίας) όταν ενημερώθηκε για τις πτήσεις των F-16 στην Άγκυρα, προσπάθησε να επικοινωνήσει τηλεφωνικά με τον μετέπειτα φερόμενο ως εγκέφαλο του πραξικοπήματος Πτέραρχο Οζτούρκ, αλλά παρέμεινε αδρανής ως προς την ασφάλειά του και συνελήφθη μαζί με τον Αρχηγό Τακτικής Αεροπορίας περί την 2300 ώρα και μεταφέρθηκαν αεροπορικώς στο Ακιντζί. Το παράξενο είναι ότι κατά τη διάρκεια της κράτησής του έκανε χρήση του κινητού του τηλεφώνου δίνοντας οδηγίες για αντιμετώπιση των F-16 των στασιαστών.¹³⁶ Ο **Αρχηγός της Γενικής Διοίκησης Στρατοχωροφυλακής** συνελήφθη την 2100 σε κοινωνική εκδήλωση στη Λέσχη Αξιωματικών στην Άγκυρα και μεταφέρθηκε στην αεροπορική βάση στο Ακιντζί επίσης. Ο **Αρχηγός των Ναυτικών Δυνάμεων** ευρισκόμενος σε κοινωνική εκδήλωση στην Κωνσταντινούπολη, πληροφορήθηκε για το πραξικόπημα και αποχώρησε από την τελετή. Ήρθε σε επαφή με τις αστυνομικές δυνάμεις και εξασφάλισε τη μεταφορά του στην Άγκυρα τις πρωινές ώρες της επόμενης ημέρας. Μέχρι τότε, είχε εξασφαλίσει την επάνοδο στις ναυτικές βάσεις των πολεμικών πλοίων που είχαν περιέλθει στον έλεγχο των στασιαστών. Μεταξύ αυτών ήταν και η φρεγάτα YAVUZ, στην οποία τελούσε υπό ομηρία ο Αρχηγός Στόλου. Η συλληφθείσα τουρκική στρατιωτική ηγεσία παρέμεινε στη βάση του Ακιντζί μέχρι το πρωί της επομένης, με τον Ακάρ να δέχεται συνεχείς παραινήσεις από στασιαστές ανώτατους αξιωματικούς να ηγηθεί του πραξικοπήματος, αλλά αυτός αρνούσαν.

Από **2130 έως 2330** ώρα, πραγματοποιήθηκε η κατάληψη των γεφυρών Βοσπόρου (κατεύθυνση προς ευρωπαϊκή πλευρά) και του αεροδρομίου Ατατούρκ στην Κωνσταντινούπολη και του κρατικού τηλεοπτικού σταθμού TRT στην Άγκυρα.

¹³⁶ “The Bridges”, 15julyfacts, 2016, <https://15julyfacts.com/topics/summary-of-the-main-events/Istanbul>, (έγινε πρόσβαση στις 07/08/17).

Από **2300** έως **0330** ώρα, τα F-16 των στασιαστών, ένα ελικόπτερο Sikorsky S-70 και τουλάχιστον ένα ελικόπτερο Cobra AH-1, επιτέθηκαν κατά αριθμού στόχων, βομβαρδίζοντας σημαντικές κρατικές υποδομές (κτίριο Κοινοβουλίου, Προεδρικό Μέγαρο, Γενικό Επιτελείο, Αρχηγείο ΜΙΤ, Αρχηγείο Αστυνομίας και ειδικών δυνάμεων αυτής) στην Άγκυρα.¹³⁷

Περί την **2300 ώρα**, ο πρωθυπουργός Γιλντιρίμ, δήλωσε στο CNN Turk ότι μία μικρή ομάδα εντός των ΤΕΔ προσπάθησε να αναλάβει την εξουσία, αλλά σύντομα θα ηττηθεί. Την **2400 ώρα**, μία ομάδα στασιαστών εισέβαλε στο κρατικό κανάλι TRT και εξανάγκασε ένα παρουσιαστή να διαβάσει, σε ζωντανή μετάδοση, δήλωσή τους με την οποία ισχυρίζονταν ότι ενεργούν εκ μέρους του συνόλου των ΤΕΔ, κήρυξαν επιβολή στρατιωτικού νόμου και απαγόρευση κυκλοφορίας σε όλη τη χώρα.

Περί την **2330 ώρα**, το προεδρικό Α/Φ Gulfstream IV απογειώθηκε από το Ντάλαμαν, το πλησιέστερο αεροδρόμιο στη Μαρμαρίδα με τον Ερντογάν επιβαίνοντα. Χρησιμοποιώντας ένα πολιτικό σήμα κλήσης από τις Τουρκικές Αερογραμμές για να παραπλανήσει τα F-16 των στασιαστών, το αεροσκάφος αρχικά προοριζόταν για την Άγκυρα αλλά κατευθύνθηκε στην Κωνσταντινούπολη επειδή ο εναέριος χώρος πάνω από την πρωτεύουσα θεωρήθηκε πολύ επικίνδυνος.

Την **0025 ώρα** διάγγελμα του Ερντογάν στον τουρκικό λαό μέσω Facetime σε δημοσιογράφο του CNN Turk, παρακαλεί αλλαγή της ροής των γεγονότων.

Από **2400** έως **0030** ώρα, επίθεση δυνάμεων των στασιαστών στο ξενοδοχείο που διέμενε ο Ερντογάν στη Μαρμαρίδα (ο οποίος είχε ήδη απομακρυνθεί), με σκοπό τη δολοφονία του.

Στρατιωτικοί διοικητές από στο σύνολο της επικράτειας αρνούσαν ότι οι στασιαστές ενεργούν εξ ονόματος των ΤΕΔ και δήλωναν την υποστήριξή τους στο καθεστώς. Την **0100 ώρα**, ο Στρατηγός Ουμίτ Ντουντάρ, διοικητής της εδρεύουσας στην Κωνσταντινούπολη 1^{ης} Τουρκικής Στρατιάς, δήλωσε ότι οι ΤΕΔ παραμένουν πιστές στον Ερντογάν και συγκέντρωσε δυνάμεις για να αντιμετωπίσει τους στασιαστές που είχαν θέσει υπό τον έλεγχό τους το αεροδρόμιο Κωνσταντινούπολης.¹³⁸

Την **0250 ώρα**, το προεδρικό αεροσκάφος προσγειώνεται στην Κωνσταντινούπολη και ο Ερντογάν προβαίνει σε νέο διάγγελμα, αυτή τη φορά στις τηλεοπτικές κάμερες.

¹³⁷ The International Institute for Strategic Studies (IISS), “Turkey: the attempted coup and its troubling aftermath”, Strategic Comments, Vol. 22, Comment 19, July 2016, σ. 1

¹³⁸ Στο ίδιο, σελ. 2

Την **0330 ώρα**, κατάληψη από τους στασιαστές των εγκαταστάσεων του Ομίλου DOGUS στην Άγκυρα (CNN Turk, Hurriyet).

Την **0650 ώρα**, ο Στρατηγός Ουμίτ Ντουντάρ ορίζεται ως προσωρινός Αρχηγός του τουρκικού ΓΕΕΔ.

Την **0630 ώρα**, οι στασιαστές αποφασίζουν να παραδοθούν και περί την **0830 ώρα**, ο Στρατηγός Ακάρ και εκ μέρους των στασιαστών ο Υποστράτηγος Ντισλί μεταβαίνουν με ελικόπτερο στο Γραφείο του Πρωθυπουργού στην Άγκυρα. Λίγο αργότερα, τόσο ο Ντισλί όσο και οι πιλότοι του ελικοπτερου συνελήφθησαν με την κατηγορία της συμμετοχής στην απόπειρα πραξικοπήματος.¹³⁹

Την **1200 ώρα**, απελευθερώνεται η λοιπή ηγεσία των ΤΕΔ από τη βάση του Ακιντζί και ο Στρατηγός Ακάρ αναλαμβάνει εκ νέου τα καθήκοντά του.

Την **1600 ώρα**, της 16ης Ιουλίου 2016, εκδίδεται ανακοίνωση από το ΓΕΕΔ, ότι οι ΤΕΔ και η Αστυνομία εξασφάλισαν τον απόλυτο έλεγχο των Μονάδων και ότι οι πραξικοπηματίες έχουν εξουδετερωθεί σε όλη τη χώρα.

Στο σημείο αυτό κρίνεται σκόπιμο να καταγραφούν οι ενέργειες και ενός άλλου ανώτατου Τούρκου αξιωματικού, που συνέβαλαν αποφασιστικά στην αντιμετώπιση των πραξικοπηματιών. Ο Υποστράτηγος Ζεκάϊ Ακσάκαλλι Διοικητής της Διακλαδικής Διοίκησης Ειδικών Δυνάμεων (Bordo Berelli), βρισκόταν στην ίδια εκδήλωση με τον Αρχηγό της Σ/Χ στη Λέσχη Αξιωματικών στην Άγκυρα, αλλά πρόλαβε και διέφυγε, δίνοντας τηλεφωνικά εντολή στον υπασπιστή του, στο στρατηγείο των Bordo Berelli, να σκοτώσει οποιονδήποτε επιχειρούσε να αναλάβει τον έλεγχο του στρατηγείου, επισημαίνοντάς του ιδιαίτερα ότι ο υποδιοικητής της Διοίκησης Ειδικών Δυνάμεων Ταξίαρχος Σεμίχ Τερζί είναι στασιαστής. Πράγματι ο υπασπιστής του εκτελώντας επακριβώς την εντολή του διοικητού του, σκότωσε τον Ταξίαρχο Τερζί, που προσπάθησε να αναλάβει τη διοίκηση των Ειδικών Δυνάμεων, πριν πέσει και ο ίδιος νεκρός από τα πυρά των ανδρών συνοδείας του Ταξίαρχου. Στη συνέχεια ο Ακσάκαλλι επικοινωνήσε τηλεφωνικά με τον υπουργό Εσωτερικών που είχε αναλάβει τον έλεγχο της κατάστασης και φρόντισε ώστε να μεταφερθούν 1500 στελέχη των μονάδων ειδικών επιχειρήσεων της αστυνομίας (POH) στην Κωνσταντινούπολη και άλλα 1500 στελέχη των POH στην Άγκυρα, για την αποκατάσταση της τάξης. Οι ενέργειες του Ακσάκαλλι επέφεραν πολύ σοβαρά πλήγματα στον

¹³⁹ “Summary of the Main Events, Turkish General Staff”, 15julyfacts, 2016, <https://15julyfacts.com/topics/summary-of-the-main-events/ankara/>(έγινε πρόσβαση στις 07/08/17).

επιχειρησιακό σχεδιασμό των πραξικοπηματιών και συντέλεσαν σημαντικά στην ανατροπή των επιδιώξεών τους.¹⁴⁰

Οι πραξικοπηματίες υπήρξαν ιδιαίτερος ισχυροί στην περιοχή ευθύνης της 2ης Στρατιάς, με έδρα στη Μαλάτεια, αλλά διέθεταν ανεπαρκή και ασθενή ερείσματα στην 1η Στρατιά που εδρεύει στην Κωνσταντινούπολη. Είναι ενδεικτικό το γεγονός ότι ο διοικητής της 2ης Στρατιάς, Στρατηγός Αντέμ Χουντουτί, υπήρξε ένας εκ των πρωταίων του πραξικοπήματος, ενώ, όπως είδαμε ο διοικητής της 1ης Στρατιάς υπήρξε ένας εκ των πλέον πιστών υποστηρικτών του Ερντογάν και αντιστάθηκε σθεναρά ενόπιον των πραξικοπηματιών. Από μία πρώτη ανάγνωση διαπιστώνεται ότι, κατά τις πρώτες ώρες των συγκρούσεων παρατηρήθηκε μία δυσαρμονία, με το στρατιωτικό κίνημα να είναι ιδιαίτερα ισχυρό στην Ανατολία (συμπεριλαμβανομένης της Άγκυρας), αλλά να είναι ιδιαίτερα ασθενές στις δυτικές επαρχίες της Τουρκίας (συμπεριλαμβανομένης της Κωνσταντινούπολης). Οι κινηματίες διέθεταν ερείσματα στην Διακλαδική Διοίκηση Ειδικών Δυνάμεων, με τον υπαρχηγό της, Ταξίαρχο Τερζί, όπως προαναφέραμε, να χάνει την ζωή του κατά την διάρκεια του πραξικοπήματος. Εν τούτοις, ακόμη και εντός των ειδικών δυνάμεων το μέτωπο των πραξικοπηματιών δεν ήταν αρραγές. Υπήρξαν στελέχη που τάχθηκαν με το μέρος της κυβέρνησης, με χαρακτηριστικότερο το παράδειγμα του Υποστράτηγου Ακσάκαλλι, ο οποίος και ανταμείφθηκε αργότερα, προαγόμενος σε Αντιστράτηγο (στην συνεδρίαση του Α.Σ.Σ. της 28ης Ιουλίου) και τον Αύγουστο ανέλαβε τα ηνία της επιχειρήσεως «Ασπίδα του Ευφράτη».

Συνοψίζοντας, τα σπουδαιότερα ερείσματα των πραξικοπηματιών βρίσκονταν στην περιοχή ευθύνης της 2ης Στρατιάς και στη Διακλαδική Διοίκηση Ειδικών Δυνάμεων. Η 1η Στρατιά παρέμεινε, ως επί το πλείστον, πιστή στην κυβέρνηση (με την σημαίνουσα διαφοροποίηση του Γ'ΣΣ υπό την ηγεσία του Αντιστράτηγου Ερντάλ Οζτούρκ). Η 3η Στρατιά ήταν διηρημένη μεταξύ αντιφρονούντων (π.χ. η 51η Μ/Κ Ταξιαρχία υπό την διοίκηση του Ταξίαρχου Αμπντουλκερίμ Ουνλού) και νομιμοφρόνων (υπό την ηγεσία του διοικητή Στρατιάς, Στρατηγού Σερντάρ Σαβάς). Η κινητοποίηση της Στρατιάς Αιγαίου υπήρξε, επί της ουσίας, υποτονική και άνευρη, μη αναλαμβάνοντας αποφασιστική δράση σε κρίσιμες στιγμές, παρ' όλο που ο επιτελάρχης της Στρατιάς, Υποστράτηγος Μεμντούχ Χάκμπιλεν, είχε μυηθεί στο πραξικό-

¹⁴⁰ Μηνάγιας Χρήστος, «Χρονολογική εξέλιξη του πραξικοπήματος στην Τουρκία», *liberal*, 03.08.16, <http://www.liberal.gr/arthro/69080/amyna--diplomatia/2016/chronologiki-exeliki-tou-praxikopimatos-stin-tourkia.html>, (έγινε πρόσβαση στις 07/07/17).

πημα και, πλέον, αντιμετωπίζει την κατηγορία της εσχάτης προδοσίας. Μια γεωγραφική απεικόνιση των Σχηματισμών του ΤΕΔ των οποίων οι διοικητές τάχθηκαν με την πλευρά των στασιαστών, φαίνεται στον **χάρτη 2**.

Χάρτης 2. Χάρτης με τις έδρες των στρατιωτικών Σχηματισμών, που τάχθηκαν με την πλευρά των στασιαστών

Σημείωση: Πηγή: «Turkish coup attempt in maps, numbers and videos», SouthFront:Analysis and Intelligence, 18/7/2016, <https://southfront.org/wp-content/uploads/2016/07/CnmExa6WgAQoFbS.jpg>

Οι Ειδικές δυνάμεις του ΠΝ και της Σ/Χ τάχθηκαν, στην πλειοψηφία τους, με το μέρος των πραξικοπηματιών. Κυρίως στο ΠΝ, και δευτερευόντως στην ΠΑ, υπήρξαν ισχυροί θύλακες των στασιαστών (στον ναύσταθμο του Ακσάζ με τον Αρχιπλοίαρχο Αλπέρ και στην αεροπορική βάση του Ακιντζί με τον αντισμήναρχο Καρακούς), πλην όμως η πλάστιγγα είχε γείρει υπέρ των υποστηρικτών του Τούρκου Προέδρου. Αποτέλεσμα αυτού, ήταν να καταστεί αδύνατη αφενός η υλοποίηση σχεδιασθείσας αερομεταφοράς 5.000 ανδρών της Σ/Χ από την επαρχία Σιρνάκ (στα σύνορα Τουρκίας-Συρίας-Ιράκ) στην Άγκυρα με μεταγωγικά Α/Φ C-130 και CN-235 (υπό τις διαταγές του Ταξιάρχου Γκιουρτζάν) για ενίσχυση του πραξικοπήματος και αφετέρου να μην καταστεί εφικτή η κατάρριψη του αεροσκάφους που μετέφερε τον Ταγίπ Ερντογάν από την Μαρμαρίδα στην Κωνσταντινούπολη.¹⁴¹

Οι υπόλοιπες εξελίξεις που ακολούθησαν όπως, η αποφασιστικότητα του Ταγίπ Ερντογάν και η αποτυχία σύλληψης ή δολοφονίας του στη Μαρμαρίδα, καθώς επίσης η αποφασιστικότητα της κυβέρνησης, των κομμάτων του κοινοβουλίου, των ΜΜΕ, της αστυνομίας, της τοπικής αυτοδιοίκησης και του τουρκικού λαού, είναι λίγο πολύ

¹⁴¹ Τα στοιχεία αντλήθηκαν από : Διακίδης Νικόλαος, «Το πραξικόπημα της 15ης Ιουλίου 2016 και οι εξελίξεις στην Τουρκία (Α΄ Μέρος)», *Εθνικές Επάλξεις*, τεύχος 118 (Οκτ – Δεκ 16), σ. 60 - 62

ευρέως γνωστά, μετέτρεψαν την απόπειρα πραξικοπήματος σε μία «επίθεση αυτοκτονίας» με οδυνηρά αποτελέσματα, όχι μόνο για τους πραξικοπηματίες αλλά και για ολόκληρη την Τουρκία. Ο Ερντογάν χαρακτήρισε το πραξικόπημα ως «**δώρο από το Θεό**» για να εκκαθαρίσει το κράτος από τους γκιουλενιστές, που ο ίδιος είχε τοποθετήσει σε θεσμικές θέσεις της τουρκικής γραφειοκρατίας.

Εν κατακλείδι, η απόπειρα πραξικοπήματος ήταν αναμφισβήτητη η μεγαλύτερη επίθεση που έχει δεχθεί το τουρκικό έθνος από την ίδρυσή του το 1923. Σε κανένα προηγούμενο πραξικόπημα δεν βομβαρδίστηκε το Κοινοβούλιο και δεν συνθλίφθηκαν πολίτες από τεθωρακισμένα άρματα μάχης. Την 27 Ιουλίου 2016, οι ΤΕΔ ανακοίνωσαν ότι 8.651 στρατιώτες έλαβαν μέρος στην απόπειρα πραξικοπήματος της 15ης Ιουλίου προκειμένου να ανατρέψουν την κυβέρνηση, δηλαδή περίπου το 1,5% της δύναμής τους. Οι ΤΕΔ ανακοίνωσαν ότι 35 Α/Φ της ΠΑ (εκ των οποίων 24 μαχητικά), 37 ελικόπτερα (εκ των οποίων 8 επιθετικά), 246 τεθωρακισμένα οχήματα (εκ των οποίων 74 άρματα μάχης) και 3 πλοία του ΠΝ, χρησιμοποιήθηκαν στην απόπειρα πραξικοπήματος. Ταυτόχρονα ένας αριθμός προσωπικού και μέσων έτοιμος να ενισχύσει το πραξικόπημα, δεν έλαβε τελικά μέρος. Οι ΤΕΔ πρόσθεσαν, ότι έχουν τη δύναμη να καταστείλουν άλλες ενδεχόμενες απειλές.¹⁴² Έστω και αν θεωρηθεί ότι συμπίεστηκαν εσκεμμένα τα στοιχεία από τις επίσημες αρχές (προκειμένου να καταδειχθεί ότι ένα μικρό μέρος των ΤΕΔ συμμετείχε στο πραξικόπημα), ακόμη και εάν τριπλασιαστούν αυτά τα νούμερα, δεν επαρκούν να ελέγξουν ένα κράτος 78.000.000 κατοίκων και έναν καλά εξοπλισμένο στρατό 575.000 ανδρών και 250.000 άνδρες της αστυνομίας.¹⁴³

Το σημαντικότερο όμως στοιχείο είναι ότι το κόστος σε ανθρώπινες ζωές ήταν ιδιαίτερα υψηλό, αφού σύμφωνα με τουρκικές και διεθνείς πηγές ενημέρωσης, **271 άτομα έχασαν τη ζωή τους και περίπου 2.240 τραυματίστηκαν.**¹⁴⁴

¹⁴² «Το πραξικόπημα στην Τουρκία σε αριθμούς», *news247*, 27.07.16, <http://news247.gr/eidiseis/kosmos/news/to-praksikophma-sthn-toyrkia-se-arithmous.4190092.html>, (έγινε πρόσβαση στις 08/07/17).

¹⁴³ The International Institute for Strategic Studies (IISS), “Turkey: the attempted coup and its troubling aftermath”, *Strategic Comments*, Vol. 22, Comment 19, July 2016, σ. 2

¹⁴⁴ Από τους 271 νεκρούς («μάρτυρες» σύμφωνα με το ΑΚΡ), οι 62 ήταν αστυνομικοί (η πλειοψηφία των οποίων σκοτώθηκε κατά την αεροπορική επιδρομή στο Αρχηγείο των Δυνάμεων Ειδικών Επιχειρήσεων της Αστυνομίας), οι 5 στρατιωτικοί που αντιστάθηκαν στο πραξικόπημα και οι 170 ήταν πολίτες, ενώ οι υπόλοιποι 34 προέρχονται από τους πραξικοπηματίες.

Τα αίτια αποτυχίας του πραξικοπήματος

Τρεις είναι οι λόγοι στους οποίους οφείλεται η αποτυχία του πραξικοπήματος στην Τουρκία, σύμφωνα με την Γκιουλνούρ Αϊμπέτ, επικεφαλής του τμήματος Πολιτικών Επιστημών και Διεθνών Σχέσεων του Πανεπιστημίου Μπαχτσεσεχίρ στην Κωνσταντινούπολη : ο σχετικά μικρός αριθμός στρατιωτών που συμμετείχαν, η εμφανής καταδίκη του από υψηλόβαθμα στελέχη των Ενόπλων Δυνάμεων και η έξοδος των πολιτών στους δρόμους, που αντέδρασαν στην απόπειρα πραξικοπήματος.¹⁴⁵

Η αξιολόγηση της ιστοσελίδας στρατηγικών αναλύσεων «Stratfor»¹⁴⁶ αναφέρει :

Τι πέτυχε : Τα πρώτα σημάδια του πραξικοπήματος ήταν ο συντονισμένος αποκλεισμός των αρτηριών μεταφορών. Οι στρατιώτες τοποθετήθηκαν σε γέφυρες στην Κωνσταντινούπολη και δρόμους στην Άγκυρα και τη Σμύρνη. Μαχητικά F-16 έκαναν χαμηλές πτήσεις πάνω από την Άγκυρα, ενώ από τους πολίτες ζητήθηκε να μείνουν στα σπίτια τους. Τα αεροδρόμια της χώρας έκλεισαν και οι πτήσεις σταμάτησαν. Επίσης, έμφαση δόθηκε στην εξουδετέρωση των αντιπάλων: Τούρκοι στρατιώτες πολιόρκησαν τα κεντρικά γραφεία του ΑΚΡ και άρματα μάχης κατευθύνθηκαν στο προεδρικό μέγαρο στην Άγκυρα, αλλά πολλά τεθωρακισμένα μπλοκαρίστηκαν από διαδηλωτές. Ελικόπτερα άνοιξαν πυρ ενώ τα άρματα πλησίαζαν το μέγαρο. Όσον αφορά στον έλεγχο των ΜΜΕ, σταθμοί καταλήφθηκαν από στρατιώτες, που διέταξαν τους εργαζομένους να αποχωρήσουν σε ομάδες. Το μέσα κοινωνικής δικτύωσης μπλοκαρίστηκαν μερικούς ή λειτουργούσαν διακεκομμένα.

Τι δεν πέτυχε : Ωστόσο, οι στασιαστές απέτυχαν σε δύο βασικά μέτωπα: Δεν έλαβαν τη στήριξη του λαού, η οποία είναι εξαιρετικά σημαντική για το ποιος θα επικρατήσει στην Τουρκία. «Αντιπραξικοπήματα» υπέρ του Ερντογάν έλαβαν χώρα γρήγορα, με τους συμμετέχοντες να εκφράζουν στήριξη στον πρόεδρο και το κόμμα του. Επίσης, η αστυνομία ήταν κατά των στασιαστών. Τα πυρά στρατιωτών των στασιαστών κατά διαδηλωτών έδειξαν ότι οι πραξικοπηματίες δεν είχαν τη στήριξη των πολιτών. Επίσης, το βασικότερο, σε κάθε πραξικόπημα, κεφαλαιώδους σημασίας είναι η χρήση μιας «κρίσιμης μάζας» ενόπλων δυνάμεων/ δυνάμεων ασφαλείας, ώστε να μπορούν να επιβληθούν στις «πιστές» δυνάμεις. Αυτό αποδείχτηκε ότι δεν ίσχυσε. Μάλιστα, η ηγεσία του τουρκικού στρατού τάχθηκε κατά του πραξικοπήματος.

¹⁴⁵ Μαυραγάνης Κώστας, «Για ποιους λόγους απέτυχε το πραξικόπημα κατά του Ερντογάν στην Τουρκία», [huffingtonpost](http://www.huffingtonpost.gr/2016/07/16/diethnes-toyrkia-n_11029230.html?1468652286&utm_source=News247&utm_medium=huffpost_homebig&utm_campaign=24MediaWidget), 16.07.16, http://www.huffingtonpost.gr/2016/07/16/diethnes-toyrkia-n_11029230.html?1468652286&utm_source=News247&utm_medium=huffpost_homebig&utm_campaign=24MediaWidget, (έγινε πρόσβαση στις 01/07/17).

¹⁴⁶ «The Anatomy of a Coup Attempt», [stratfor](https://worldview.stratfor.com/article/anatomy-coup-attempt), 16.07.16, <https://worldview.stratfor.com/article/anatomy-coup-attempt>, (έγινε πρόσβαση στις 04/07/17).

Ο ομότιμος καθηγητής Μεσανατολικών Σπουδών στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, Δρ Αλέξανδρος Κούτσης, αναφέρει ως αίτια αποτυχίας :¹⁴⁷

α. Η πληροφόρηση της ΜΙΤ το απόγευμα της 15ης Ιουλίου για πιθανή απόπειρα πραξικοπήματος και η έντονη δραστηριοποίηση του αρχηγού της, που ανάγκασε τους πραξικοπηματίες να κινηθούν 6 ώρες νωρίτερα από ό,τι είχαν προγραμματίσει παρά να ματαιώσουν την ενέργεια τους. Αυτό είχε σημαντικές επιπτώσεις που τους έκαναν να εμφανιστούν ως ανίκανοι. Δεν κατάφεραν να επιβάλουν τον κατάλληλο έλεγχο στις ένοπλες δυνάμεις. Από τις πρώτες ώρες, ένας εξέχων αρχηγός τους σκοτώθηκε, γεγονός που παρέλυσε το σύστημα διοίκησης και ελέγχου των στασιαστών. Χωρίς ένα ενιαίο κέντρο ελέγχου, οι διάφορες ομάδες ενεργούσαν ασυντόνιστα

β. Μερικές από αυτές τις ομάδες δεν είχαν μέσο επικοινωνίας και δεν ήξεραν ότι το χρονοδιάγραμμα είχε αλλάξει. Η μονάδα καταδρομών που είχε επωμισθεί με τη σύλληψη του Ερντογάν στη Μαρμαρίδα είχε παραδώσει τα κινητά της και συνεπώς δεν μπορούσαν να την ειδοποιήσουν για την αλλαγή του σχεδίου, με αποτέλεσμα όταν πήγε να τον συλλάβει στις 3 τα χαράματα δεν τον βρήκε.

γ. Οι πραξικοπηματίες απέτυχαν να καταλάβουν τα τουρκικά μέσα ενημέρωσης και κινητής τηλεφωνίας, με αποτέλεσμα να δοθεί η δυνατότητα στον Ερντογάν να μεταδώσει μήνυμα στο λαό μέσω τηλεόρασης. Όλα τα μεγάλα πολιτικά κόμματα της αντιπολίτευσης καταδίκασαν το πραξικόπημα παρά την έντονη αποδοκιμασία τους για το καθεστώς Ερντογάν, πεπεισμένα ότι μια στρατιωτική δικτατορία δεν αποτελεί επιθυμητή εναλλακτική λύση έναντι της αυταρχικής διακυβέρνησής του.

Σε ανάλογο ύφος, ο Νικόλαος Διακίδης, αναφέρει ως αίτια αποτυχίας :¹⁴⁸

α. **Επιχειρησιακά – Τακτικά Αίτια**

Η απώλεια του αιφνιδιασμού (συνεπεία της διαρροής πληροφοριών στη ΜΙΤ), η βεβιασμένη ημερολογιακά και χρονικά εκδήλωσή του, η αναποφασιστικότητα, οι σπασμωδικές ενέργειες και εν τέλει η υπαναχώρηση εκ μέρους ορισμένων εκ των πρωταίων του πραξικοπήματος.

Η αποτυχία σύλληψης ή θανατώσεως του Προέδρου Ερντογάν, του Πρωθυπουργού και του Διοικητή της ΜΙΤ, λόγω αργοπορίας, αποδιοργάνωσης και έλλειψης ροής αξιόπιστων πληροφοριών.

¹⁴⁷ Κούτσης Αλέξανδρος, «Η απόπειρα πραξικοπήματος στην Τουρκία: το κόστος αποτυχημένων ενεργειών για τη Δύση υπό το φώς των εξελίξεων στη Μ. Ανατολή», *Εθνικές Επάλξεις*, τεύχος 117 (Ιουλ – Σεπ 16), σ. 51.

¹⁴⁸ Διακίδης Νικόλαος, «Το πραξικόπημα της 15ης Ιουλίου 2016 και οι εξελίξεις στην Τουρκία (Α΄ Μέρος)», *Εθνικές Επάλξεις*, τεύχος 118 (Οκτ – Δεκ 16), σ. 62-65.

Η υποτίμηση του ρόλου και της επιρροής των ηλεκτρονικών ΜΜΕ, του διαδικτύου και της κινητής τηλεφωνίας

Η έλλειψη, όπως διαφάνηκε ενεργής υποστήριξης του πραξικοπήματος από τρίτο κράτος ή από κάποιον εξωτερικό παράγοντα με αξιόλογες δυνατότητες προβολής ισχύος.

β. Κοινωνικοπολιτικά Αίτια

Η πρωτόγνωρη (για τα σύγχρονα τουρκικά δεδομένα) λαοφιλία του Ερντογάν, που είχε ως αποτέλεσμα οι πραξικοπηματίες να βρίσκονται σε καταφανή δυσαρμονία με τη λαϊκή βούληση και η ισλαμοποίηση της τουρκικής κοινωνίας, όπου η θρησκεία αποτελεί το βασικό μοχλό συσπειρώσεως των μαζών, αντικαθιστώντας τις ρεπουμπλικανικές αρχές του κεμαλικού εθνικισμού, οι οποίες πλέον είναι, τουλάχιστον εν μέρει, παρωχημένες και αδυνατούν να εμπνεύσουν τον τουρκικό λαό,

Η αποτυχία των πραξικοπηματιών να εξασφαλίσουν την στήριξη αναγνωρίσιμων και καταξιωμένων (ει δυνατόν, άφθαρτων) πολιτικών ταγών, που θα αποκήρυτταν τον Ερντογάν και το ΑΚΡ και θα επιδοκίμαζαν δημοσίως το πραξικόπημα ως ενέργεια αποσκοπούσα στην παλινόρθωση της συνταγματικής νομιμότητας.

Μέσω στοχευμένων εκκαθαρίσεων, ο Ερντογάν είχε αποκτήσει αξιόλογα ερείσματα στις ΤΕΔ, ενώ έχει θέσει υπό τον πλήρη και απόλυτο έλεγχό του την Αστυνομία και τη ΜΙΤ. Οι εκκαθαρίσεις έχουν φθείρει την συνοχή και την ομοιογένεια του στρατεύματος και έχουν περιορίσει την ικανότητά του να προβαίνει σε λυσitteλείς κινηματικές ενέργειες. Η εποχή της παντοδυναμίας συνωμοτικών πυρήνων, εντός των κόλπων του στρατεύματος και των υπηρεσιών ασφαλείας ανήκουν στο παρελθόν. Αυτό δεν σημαίνει ότι έχει επιτευχθεί ο πλήρης και απόλυτος έλεγχος των ΤΕΔ από την πολιτική και πολιτειακή ηγεσία, σημαίνει, όμως, ότι αρκετοί εξ αυτών των θυλάκων έχουν εξουδετερωθεί, ενώ η ισχύς όσων παραμένουν ενεργοί έχει αρκούντως μειωθεί. Η διαβρωτική κομματικοποίηση του στρατεύματος και η επίτευξη του άτυπου συμβιβασμού του 2014 μεταξύ Ερντογάν και στρατιωτικής ηγεσίας, έχει διασπάσει το στράτευμα σε αντιμαχόμενες φράξιες και έχει περιστείλει την ικανότητά του να προβαίνει σε επιτυχείς πραξικοπηματικές ενέργειες.

Επιπλέον, όπως πολύ εύστοχα υποστηρίζει ο Ζαν Φρανσουά Περούζ, διευθυντής του Γαλλικού Ινστιτούτου Σπουδών της Ανατολίας (IFEA), αυτό που κυρίως έλειπε από τους πραξικοπηματίες ήταν η υποστήριξη της κοινωνίας, χαρακτήρισε δε αυτήν την απόπειρα «πραξικόπημα εκτός εδάφους». Ο πληθυσμός κινητοποιήθηκε ταχύτατα ενάντια στους στρατιωτικούς και τα τανκς τους. Πολύ πριν η δημοσιογρά-

φος του CNN Türk επιτρέπει στον Ερντογάν να απευθύνει έκκληση στον λαό να κατέβει στον δρόμο, πολλά μηνύματα στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης καλούσαν ήδη σε κινητοποιήσεις ενάντια στο πραξικόπημα. Η παρέμβαση του λαού αποτελεί μία από τις μεγάλες διαφορές με το πραξικόπημα του 1980, όταν ο πληθυσμός είχε παραμείνει κλεισμένος στο σπίτι του αρκετές ημέρες. Η Αστυνομία, της οποίας η δύναμη αυξήθηκε την εποχή του ΑΚΡ, διαδραμάτισε επίσης σημαντικό ρόλο, στρέφοντας τα όπλα της κατά των πραξικοπηματιών. Επιπλέον, πολλοί κληρωτοί αρνήθηκαν να συνεχίσουν όταν αντιλήφθηκαν ότι δεν συμμετείχαν σε μια αντιτρομοκρατική επιχείρηση όπως τους είχαν πει, αλλά στην ανατροπή της κυβέρνησης. Τέλος, ο πολιτικός κόσμος –ακόμα και η κεμαλική αντιπολίτευση, η ακροδεξιά και οι φιλοκουρδικές δυνάμεις– τάχθηκε χωρίς να διστάσει στο πλευρό της κυβέρνησης του ΑΚΡ.¹⁴⁹

Οι διαστάσεις ηγεμονίας Ερντογάν – ΑΚΡ εναντίον του πραξικοπήματος

Μία άλλη πτυχή που είναι χρήσιμο να καταγραφεί, αφορά στους ισχυρούς συντελεστές αντίδρασης στους στασιαστές που παρείχε στον Ερντογάν, η ίδια η ηγεμονική φύση της εξουσία του. Με το άκουσμα της είδησης της εκδήλωσης του πραξικοπήματος, ο Πρόεδρος Ερντογάν και η κυβέρνηση του ΑΚΡ επιστράτευσαν τις δυνατότητες που τους παρείχαν οι τέσσερις διαστάσεις της ηγεμονίας τους.

Σε επίπεδο πολιτικής ηγεμονίας, ο Ερντογάν και οι συνεργάτες του επωφελήθηκαν στο έπακρον από τις δυνατότητες που τους παρείχε η ταύτιση του τουρκικού κράτους με το ΑΚΡ, το οποίο διοικούσε τη χώρα επί 14 χρόνια με βάση τον εκλογικό απολυταρχισμό. Ο κρατικός μηχανισμός τέθηκε στη διάθεση του ΑΚΡ, το οποίο μέσω των υπουργείων, των δήμων και των κρατικών υπηρεσιών εμπόδισε τις κινήσεις και την επικοινωνία των πραξικοπηματιών. Παράλληλα, η μεγαλύτερη μερίδα του στρατού παρέμεινε στο πλευρό της κυβέρνησης και επιχείρησε να αναχαιτίσει το πραξικόπημα, με βάση την υπόθεση ότι τα συμφέροντα της χώρας στο εσωτερικό και στο εξωτερικό εξυπηρετούνται από τη συμμαχία του στρατού με την κυβέρνηση.

Η ταξική ηγεμονία ενίσχυσε τη θέση της κυβέρνησης με το μεγάλο κεφάλαιο το οποίο ελέγχει τα κυριότερα δίκτυα ενημέρωσης να παραχωρεί στο Ερντογάν και στους συνοδοιπόρους του δημόσιο βήμα από όπου εξέπεμψαν στο λαό το καθησυχαστικό μήνυμα ότι η κυβέρνηση εξακολουθεί να ασκεί τα καθήκοντά της. Ομοίως και τα δίκτυα τηλεπικοινωνιών διευκόλυναν το έργο της κυβέρνησης, η οποία με χιλιάδες

¹⁴⁹ Kaya Sümbül, «Πως ο Ερντογάν υπέταξε τον τουρκικό στρατό», *tvxs*, 25.11.16, <http://tvxs.gr/news/kosmos/pos-o-erntogan-ypetakse-ton-toyrkiko-strato>, (έγινε πρόσβαση στις 17/07/17).

μηνύματα στα κινητά τηλέφωνα των Τούρκων πολιτών της καλούσε «να βγουν στο δρόμο και να αγωνιστούν για τη δημοκρατία».

Η ιδεολογική ηγεμονία του AKP εκδηλώθηκε μέσω της «επιστράτευσης» του Ισλάμ. Παρόμοιο με το ρόλο των τηλεπικοινωνιών διαδραμάτισαν και τα τεμένη σε κάθε γειτονιά των τουρκικών πόλεων, από όπου οι μιάμηδες όχι μόνο καταδίκάζαν το πραξικόπημα αλλά παράλληλα καλούσαν τους οπαδούς της κυβέρνησης στο δρόμο.

Η χαρισματική προσωπικότητα του Ερντογάν έκρινε την τελική επικράτηση της κυβέρνησης, όταν λίγες ώρες μετά την εκδήλωση του πραξικοπήματος εμφανίστηκε στις οθόνες των τηλεοράσεων όπου με αποφασιστικότητα ανακοίνωσε στον τουρκικό λαό την προγεγραμμένη τύχη των πραξικοπηματιών, αλλάζοντας δραματικά το κλίμα, με τους οπαδούς του κόμματός του να ξεχύνονται στους δρόμους εκπλήσσοντας τις στασιαστικές δυνάμεις του στρατού.¹⁵⁰

Από τη θεωρία στην πράξη

Αν κάποιος αναζητήσει έναν οδηγό για να σχεδιάσει και να εκτελέσει ένα «επιτυχημένο πραξικόπημα», δεν έχει παρά να στραφεί στο έργο του Edward Luttwak, *Coup D'Etat, A practical handbook*. Αν και το βιβλίο μετράει σχεδόν μισό αιώνα ζωής, ο συγγραφέας προσδίδει ιδιαίτερη βαρύτητα σε ορισμένα στοιχεία κατά τη σχεδίαση και εκτέλεση, που παραμένουν αναλλοίωτης αξίας, όπως ο έλεγχος τηλεπικοινωνιών και ΜΜΕ και η εξουδετέρωση των πολιτικών δυνάμεων που δύναται να αντισταθούν.¹⁵¹ Ο σχετικά εύκολος τρόπος διαφυγής του Ερντογάν και η ασφαλής προσγείωσή του στην Κωνσταντινούπολη, φανέρωσαν βασικές αδυναμίες σχεδίασεως των στασιαστών. Ειδικά από τη στιγμή που ο Τούρκος Πρόεδρος έφτασε στην Κωνσταντινούπολη και απηύθυνε δεύτερο διάγγελμα στον τουρκικό λαό, ήταν φανερό ότι το πραξικόπημα είχε αποτύχει. Στο σημείο δε αυτό, έρχεται και η άλλη παράμετρος, αυτή των τηλεπικοινωνιών και των ΜΜΕ. Εάν ο έλεγχος των δύο αυτών «εργαλείων» ήταν σημαντική πριν από 50 χρόνια, αντιλαμβάνεται κανείς τη σημασία τους σήμερα. Οι στασιαστές «όφειλαν» από την πρώτη στιγμή, να θέσουν φραγή στις πάσης φύσεως τηλεπικοινωνίες (τηλεφωνικά δίκτυα, διαδίκτυο) και υπό τον πλήρη έλεγχό τους τα τηλεοπτικά και ραδιοφωνικά δίκτυα. Ο Ερντογάν μίλησε εν πτήση μέσω Facetime από το δημοφιλές κανάλι CNN Turk, ενώ οι πραξικοπηματίες απευθύνθηκαν στο λαό από το χαμηλής θεαματικότητας κρατικό κανάλι TRT. Όταν οι τελευταίοι περί την 0330 ώρα κατέλαβαν τις εγκαταστάσεις του CNN Turk, ήταν πλέον αργά.

¹⁵⁰ Στέλγιας Νίκος, *Η Ανελεύθερη Τουρκική Δημοκρατία*, (Αθήνα: Παπαζήση, 2017), σ. 186-187.

¹⁵¹ Luttwak Edward, *Coup D'Etat, A practical handbook*, (NY: Alfred A Knopf, 1969), σ. 102-148.

Στο ίδιο έργο του ο Edward Luttwak επισημαίνει ότι η σύγκριση των βασικών παραμέτρων ενός πραξικοπήματος και μίας στρατιωτικής επιχείρησης, είναι ιδιαίτερα διαφωτιστική. Η ενεργή φάση (δράσης) ενός πραξικοπήματος είναι πιθανότατα μια στρατιωτική επιχείρηση ή και κάτι περισσότερο. Εάν η γενική αρχή της στρατιωτικής τακτικής είναι η εφαρμογή της δύναμης στη σωστή θέση, το πραξικόπημα το επιτυγχάνει αυτό με χειρουργική ακρίβεια, χτυπώντας το οργανωτικό άκρο της όλης χώρας. Εάν η ταχύτητα είναι συχνά σημαντική στις στρατιωτικές επιχειρήσεις, στο πραξικόπημα αποτελεί βασική απαίτηση. Όμως, το πραξικόπημα διαφέρει από τις περισσότερες στρατιωτικές επιχειρήσεις σε ένα κρίσιμο σημείο: ενώ στον πόλεμο είναι συχνά ευνοϊκό να διατηρηθούν κάποιες δυνάμεις ως εφεδρεία για να χρησιμοποιηθούν σε επόμενες (και ενδεχομένως πιο κρίσιμες) φάσεις της σύγκρουσης, σε ένα πραξικόπημα ισχύει η αρχή της συνολικής εμπλοκής. Το ενεργό στάδιο λαμβάνει χώρα σε μια σύντομη χρονική περίοδο και οι δυνάμεις που συγκρατούνται σήμερα θα είναι άχρηστες αύριο: όλες οι δυνάμεις πρέπει επομένως να χρησιμοποιηθούν στην αποφασιστική εμπλοκή.¹⁵² Αν κάτι συμπεραίνει ένας παρατηρητής των γεγονότων του πραξικοπήματος, είναι ο εμφανώς ανεπαρκής αριθμός στρατιωτικού προσωπικού που εμφανίστηκε να συμμετέχει. Οι κυβερνητικές ανακοινώσεις προς τον αριθμό των συμμετεχόντων, έχουν διπλή ερμηνεία. Εάν στο πραξικόπημα συμμετείχαν όντως τόσοι λίγοι, τότε κακώς το ξεκίνησαν οι οργανωτές του. Εάν πάλι, αυτοί που συνελήφθησαν ήταν ένα μικρό μέρος όσων σχεδιαζόταν να εμπλακούν τις επόμενες ώρες, τότε οι οργανωτές του υπέπεσαν σε παιδαριώδη λάθη από πλευράς σχεδίασης.

Μία συνολική αποτίμηση της αποτυχίας

Συνοψίζοντας τις συνθήκες και τα γεγονότα, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι το πραξικόπημα απέτυχε για πολλούς λόγους, με κυριότερους τους εξής :

Η Τουρκία του 2016 δεν είναι μία χώρα του Τρίτου Κόσμου, αλλά μια αναπτυσσόμενη δημοκρατία.

Δεν υποστηρίχθηκε δημόσια από κανέναν, στο εσωτερικό ή στο εξωτερικό, πέραν των περιορισμένων δυνάμεων που το επιχείρησαν.

Δεν εξουδετερώθηκε το Κέντρο Βάρους του κράτους (Ερντογάν).

Δεν εξουδετερώθηκε η επιρροή του Ερντογάν προς τον τουρκικό λαό. Αποδείχθηκε υποδειγματική και είναι άξια μελέτης, η ικανότητα του Ερντογάν να κινητοποιήσει πλήθος κόσμου, εντός ελαχίστου χρόνου.

¹⁵² Luttwak Edward, *Coup D' Etat, A practical handbook*, (NY: Alfred A Knopf, 1969), σ. 149.

Υπήρξε άμεση κινητοποίηση των τοπικών αξιωματούχων και της Αστυνομίας, όπου απαιτήθηκε, υπέρ του Ερντογάν. Το μεγαλύτερο μέρος της Αστυνομίας αποδείχθηκε ότι είναι πιστό σε αυτόν.

Υπήρξε σοβαρή αδυναμία οργάνωσης ενός αποτελεσματικού συστήματος διοίκησης και ελέγχου με αξιόπιστες, και γιατί όχι, κρυπτασφαλισμένες επικοινωνίες.

Υπήρξε προειδοποίηση από τη ΜΙΤ, έστω και την τελευταία στιγμή και εκδόθηκαν έγκαιρα διαταγές.

Δεν έλαβαν μέρος όλες οι δυνάμεις των ΤΕΔ, με ιδιαίτερης σημασίας τη στάση του Διοικητή της 1ης Στρατιάς.

Τα σενάρια συνωμοσίας

Από τις πρώτες ώρες των γεγονότων της 15ης Ιουλίου 2016 στην Τουρκία, κυκλοφόρησαν διάφορα σενάρια συνωμοσίας σχετικά με το πραξικόπημα. Φήμες το ήθελαν να είναι εν γνώσει του Ερντογάν που το άφησε εσκεμμένα να εκδηλωθεί, ενώ άλλες έκαναν λόγο ότι το οργάνωσε μυστικά ο ίδιος, ώστε και στις δυο περιπτώσεις να αποκτήσει το νομικό και «δημοκρατικό» έρεισμα να εξαλείψει με βίαιο τρόπο τους οπαδούς του Γκιουλέν που βρίσκονταν στην τουρκική γραφειοκρατία (εκπαίδευση, δικαιοσύνη, ένοπλες δυνάμεις και ευρύτερο δημόσιο τομέα), ώστε να σταθεροποιήσει τη θέση του και να προωθήσει τη συνταγματική αναθεώρηση που σχεδιάζει, χωρίς πολιτικές αντιστάσεις. Οι υπερασπιστές των σεναρίων συνωμοσίας, στήριζαν τα επιχειρήματά τους στην ακατάλληλη ώρα που εκδηλώθηκε που του περιόριζε εξαρχής σημαντικά τις πιθανότητες εδραίωσής του, στην έλλειψη συντονισμού και την ατομία των πραξικοπηματιών, στην χαρακτηριστική «ανικανότητα» των πιλότων υπερσύγχρονων μαχητικών Α/Φ και Ε/Π να προσβάλλουν τους στόχους τους, είτε αυτοί ήταν το ξενοδοχείο που διέμενε ο Ερντογάν, είτε άλλα δημόσια κτίρια και τέλος στην ετοιμότητα της κρατικής μηχανής να αρχίσει τις διώξεις και τις φυλακίσεις εκατοντάδων ενόχων ή υπόπτων για συμμετοχή στο πραξικόπημα, από τις πρώτες κιόλας ώρες της επόμενης ημέρας.¹⁵³

Ακόμη και έναν χρόνο μετά, ο Henri J. Barkey, καθηγητής Διεθνών Σχέσεων στο πανεπιστήμιο Lehigh των ΗΠΑ, σε άρθρο του στη Washington Post,¹⁵⁴ δε διστά-

¹⁵³ Γιάνναρος Θεοδωρής, «Τα ματωμένα βήματα του Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν», *capital*, 23.07.16, <http://www.capital.gr/arhtra/3143187/ta-matomena-bimata-tou-retzep-tagip-erntogan>, (έγινε πρόσβαση στις 21/07/17).

¹⁵⁴ Barkey Henri, “One year later, the Turkish coup attempt remains shrouded in mystery”, *washington post*, 14.07.17, https://www.washingtonpost.com/news/democracy-post/wp/2017/07/14/one-year-later-the-turkish-coup-attempt-remains-shrouded-in-mystery/?utm_term=.3c5b96c776e1, (έγινε πρόσβαση στις 29/09/17).

ζει να εκφράσει τους προβληματισμούς του. Χρησιμοποιώντας τη φράση του Σαίξπηρ από τον Άμλετ, «*κάτι σάπιο υπάρχει στο βασίλειο της Δανιμαρκίας*», παραθέτει μία σειρά προβληματισμών. **Πρώτον**, αν τόσο πολλοί αξιωματικοί (όπως προκύπτει από τις συλλήψεις που ακολούθησαν) είχαν σχέση με το πραξικόπημα, τότε πώς κινητοποιήθηκαν τόσο λίγοι στρατιώτες; **Δεύτερον**, η ταχύτητα με την οποία αποπέμφθηκαν αυτοί οι αξιωματικοί και η απουσία οιασδήποτε δίκαιης διαδικασίας δείχνουν ότι οι κατάλογοι υπόπτων είχαν προετοιμαστεί πολύ πριν από την απόπειρα πραξικόπηματος. **Τρίτον**, ανακύπτουν ερωτήματα για την ώρα που διενεργήθηκε όταν μια ζωντανή πόλη όπως η Κωνσταντινούπολη είναι γεμάτη με αυτοκίνητα και ανθρώπους. **Τέταρτον**, στάλθηκαν στρατιώτες για να εμποδίσουν την κυκλοφορία στη γέφυρα του Βοσπόρου ανεξήγητα, μόνο προς μία κατεύθυνση. **Πέμπτον**, δεν έσπευσαν ποτέ να καταλάβουν την έδρα της κυβέρνησης ή να συλλάβουν τους ηγέτες της, όπως τον πρωθυπουργό και άλλους υψηλόβαθμους αξιωματούχους, **Έκτον**, η ελάχιστη ζημιά που προκλήθηκε στα κτήρια του κοινοβουλίου είναι ασυμβίβαστη με τα πυρομαχικά που διαθέτει ένα F-16. Αναρωτιέται γιατί να βομβαρδιστεί το κτίριο του κοινοβουλίου βράδυ Παρασκευής, όταν δεν χρησιμοποιείται; Θεωρεί ότι εξ' αρχής ήταν μια προσπάθεια παγίδευσης όσων δεν συμπλέουν με τις απόψεις του Τούρκου Προέδρου και ότι αυτό που έγινε τελικά ήταν ένα «αντίθετο πραξικόπημα», που επέτρεψε στον Ερντογάν να απαλλάξει την Τουρκία από τους αντιπάλους του.

Από την άλλη πλευρά, όσοι δεν συμερίζονταν αυτές τις απόψεις,¹⁵⁵ ανέφεραν ότι ο Ερντογάν δεν αισθανόταν καμία ανάγκη να σταθεροποιήσει τη θέση του με τέτοιο τρόπο, καθότι το κόμμα του πριν από λίγους μήνες έλαβε και πάλι 50% στις εκλογές, απέπεμψε χωρίς να ανοίξει μύτη τον εκλεγμένο πρωθυπουργό Νταβούτογλου, έχει υπό πλήρη έλεγχο την αστυνομία και τις μυστικές υπηρεσίες, κατακρίνει και απειλεί χωρίς την παραμικρή συστολή το Συνταγματικό Δικαστήριο, αίρει την ασυλία και απειλεί με φυλάκιση όλους τους βουλευτές κόμματος που έλαβε πάνω από 10% στις τελευταίες εκλογές και ελέγχει επισήμως μέσω επιτρόπων όσα ΜΜΕ θεωρεί ότι αντιπολιτεύονται την ατζέντα του. Απλώς το πραξικόπημα ήρθε πραγματικά ως «**δώρο Θεού**» για τον ίδιο. Όλες οι ενδείξεις φανερώνουν, ότι παρά τις φήμες που κυκλοφορούσαν, ο Ερντογάν δεν περίμενε το πραξικόπημα, απλά του έτυχε. Παρά το δραματικό δεδομένο των ανθρώπινων ζωών που χάθηκαν, είχε την ικανό-

¹⁵⁵ Υφαντής Κώστας στο: Παρίσης, Ιωάννης, «Τουρκία: Η μεγάλη ανατροπή!», *acastran*,2016, <http://www.acastran.org/κειμενα-επικαιροτητασ/τουρκια-η-μεγαλη-ανατροπη>,(έγινε πρόσβαση στις 8/09/17).

τητα να το εκμεταλλευτεί κατάλληλα, ώστε να προωθήσει βίαια και με απόλυτο τρόπο τις επιδιώξεις του.

Εν κατακλείδι, το πραξικόπημα της 15ης Ιουλίου πιθανόν οργανώθηκε από μία ετερόκλητη συμμαχία μελών του κινήματος Γκιουλέν, κεμαλικών και μεμονωμένων δυσαρεστημένων (άνευ ιδεολογικών κινήτρων) στελεχών, ενώ η πάνδημη υποστήριξη υπέρ του Ερντογάν ήταν αναμενόμενη. Η καταστολή του πραξικοπήματος αποτέλεσε θρυαλλίδα εξελίξεων και επέτρεψε στον Ερντογάν να αλώσει και να εκκαθαρίσει τον κρατικό μηχανισμό.¹⁵⁶

¹⁵⁶ Διακίδης Νικόλαος, «Το πραξικόπημα της 15ης Ιουλίου 2016 και οι εξελίξεις στην Τουρκία (Β' μέρος)», *Εθνικές Επάλξεις*, τεύχος 119 (Ιαν – Μαρ 17), σ. 44.

Κεφάλαιο πέμπτο

Η επόμενη ημέρα στην Τουρκία

Γενικά

Μετά το πραξικόπημα της 15ης Ιουλίου, έχει ακολουθήσει ένα κύμα διώξεων στην Τουρκία. Όπως μεταφέρεται από δημοσιογραφικές πληροφορίες αλλά και επίσημες ανακοινώσεις της τουρκικής κυβέρνησης, σχεδόν σε 170.000 άτομα είτε διώκονται ποινικά είτε έχουν τεθεί σε διαθεσιμότητα, ενώ έχουν συλληφθεί επισήμως πάνω από 50.000 εξ αυτών.¹⁵⁷ Οι τομείς που έχουν υποστεί τις μεγαλύτερες διώξεις, είναι αυτοί της δημόσιας διοίκησης (με τους εκπαιδευτικούς όλων των βαθμίδων να αποτελούν τη συντριπτική πλειοψηφία), της Δικαιοσύνης και φυσικά των Ενόπλων Δυνάμεων. Οι βασικοί δηλαδή πυλώνες λειτουργίας του κράτους, τελούν υπό καθεστώς διωγμού. Παράλληλα, εξαπολύθηκε και ένα κύμα διώξεων κατά ιδιωτών, ακόμα και κατά κορυφαίων επιχειρήσεων, για τους οποίους υπήρξαν υπόνοιες ότι τελούν ευμενώς διακείμενοι προς τις απόψεις του Φετχουλλάχ Γκιουλέν. Ο τελευταίος έχει στοχοποιηθεί σε απόλυτο βαθμό από την κυβέρνηση της Τουρκίας και ειδικά από τον Πρόεδρο Ερντογάν, ως ο υποκινητής του στρατιωτικού πραξικοπήματος ανατροπής της συνταγματικής τάξης στη χώρα.

Την 21 Ιουλίου 2016 τέθηκε σε εφαρμογή τρίμηνη «**Κατάσταση Έκτακτης Ανάγκης**» στην Τουρκία, βάσει του άρθρου 120 του Τουρκικού Συντάγματος την οποία ανακοίνωσε ο Πρόεδρος Ερντογάν μετά από την πολύωρη συνεδρίαση του ΣΕΑ, για την αντιμετώπιση της «τρομοκρατίας» και την προστασία της δημοκρατίας. Ο Τούρκος πρόεδρος ανέφερε πως οι αρμοδιότητες των νομαρχών θα αυξηθούν και πως οι ένοπλες δυνάμεις θα τελούν υπό τις εντολές και τη διοίκηση των νομαρχών. Όπως είπε, η κατάσταση ανάγκης είναι πλήρως εναρμονισμένη με το Σύνταγμα της χώρας και δεν παραβιάζει τη νομιμότητα και τις βασικές ελευθερίες των πολιτών. Μεταξύ των μέτρων που προβλέπονται για την κατάσταση έκτακτης ανάγκης, είναι ο περιορισμός ή η απαγόρευση κυκλοφορίας, η απαγόρευση συγκέντρωσης ή κυκλοφορίας σε συγκεκριμένες τοποθεσίες ή σε συγκεκριμένα χρονικά διαστήματα, ο σωματικός έλεγχος και ο έλεγχος στα οχήματα και η κατάσχεση του υλικού το οποίο θεωρείται αποδεικτικό στοιχείο κλπ.¹⁵⁸ Με απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου, τον Οκτώβριο του 2016 ανανεώθηκε η ισχύ της για άλλους 3 μήνες, ενώ είναι χαρακτη-

¹⁵⁷ «Εκκαθαρίσεις διαρκείας στη διχασμένη Τουρκία», *e-amyna*, 15.07.17, <http://e-amyna.com> (έγινε πρόσβαση στις 29/08/17).

¹⁵⁸ «Τουρκία: Σε ισχύ η κατάσταση έκτακτης ανάγκης», *naftemporiki*, 21.07.16, <http://www.naftemporiki.gr/story/1130286/tourkia-se-isxu-i-katastasi-ektaktis-anagkis>, (έγινε πρόσβαση στις 01/08/17).

ριστικό ότι μέχρι και το μήνα Οκτώβριο 2017, δεν είχε αρθεί, τυγχάνοντας συνεχών ανανεώσεων από του τουρκικό Κοινοβούλιο, κατόπιν προτάσεων της κυβέρνησης. Υπό την «συνταγματική κάλυψη» της εν λόγω κατάστασης, το τουρκικό καθεστώς προέβη σε σωρεία ερευνών, συλλήψεων και λοιπών αυθαιρεσιών, στο όνομα της δημοκρατίας και ασφάλειας της χώρας.

Η επάνοδος των... «Δεύτερων»

Το πραξικόπημα της 15ης Ιουλίου αποτελεί μια μαύρη σελίδα για την Τουρκία που ήταν, ενδεχομένως, αναμενόμενη εξαιτίας των πολιτικών αποφάσεων και συμπεριφορών του Προέδρου Ερντογάν, των ισλαμιστικών αντιλήψεων του ίδιου και της κυβέρνησής του, της αποτυχίας του στο κουρδικό ζήτημα, αλλά και έναντι της Συρίας και του Ιράκ και της μη δημοκρατικής διακυβέρνησής του. Σημαντικότερο ωστόσο αίτιο αποτελούσε μάλλον η στάση του έναντι των ΤΕΔ, των θεματοφυλάκων, σύμφωνα με τον Κεμάλ, της υπόστασης του τουρκικού έθνους. Ο παραγκωνισμός τους από τον Ερντογάν, συνιστούσε αποκαθήλωση του κύριου πυλώνα του σύγχρονου κράτους όπως δομήθηκε από την ίδρυσή του και μέχρι σήμερα.¹⁵⁹

Για να εξηγήσουμε και να κατανοήσουμε κάποια πράγματα, θα πρέπει να αντιληφθούμε ότι με τον Ερντογάν η εξουσία πέρασε στους «Δεύτερους» για πρώτη φορά μετά την ανάληψή της από τον Κεμάλ. Ποιοι είναι οι «Δεύτεροι»; Είναι οι μη προνομιούχες δυνάμεις που είχαν μείνει στο περιθώριο, από την ίδρυση της Τουρκικής Δημοκρατίας το 1923 και μετά. Οι δυνάμεις αυτές εκφράστηκαν μέσω του ΑΚΡ, του κόμματος του Ερντογάν. Φυσικά για να επικρατήσουν οι δυνάμεις αυτές έπρεπε να συγκρουστούν με το κεμαλικό κατεστημένο, ο πρώτος και κυρίαρχος πυλώνας του οποίου ήταν οι ένοπλες δυνάμεις.¹⁶⁰

Το πρώτο κύμα εκκαθαρίσεων

Οι διώξεις κατά εμπλεκομένων ή υπόπτων για συμμετοχή στο πραξικόπημα ή για συναίνεση στις αντιλήψεις του Φετχουλλάχ Γκιουλέν, προκάλεσαν μία ευρεία αναστάτωση σε επίπεδο κοινωνίας και κρατικών θεσμών. Δημιούργησαν ανακατατάξεις που είναι σαφές ότι αποσκοπούν στη δημιουργία μιας νέας ελίτ από πλευράς Ερντογάν, η οποία θα είναι απόλυτα πιστή και υποταγμένη σ' αυτόν. Με ταχείες διεργασίες, που σε πολλές περιπτώσεις χωρίς να ακολουθείται απαραίτητα η προβλεπόμενη διαδικασία και η επετηρίδα, αναδεικνύονται πρόσωπα που βγαίνουν στο προ-

¹⁵⁹ Παρίσης Ιωάννης, «Τουρκία: Η μεγάλη ανατροπή!», *acastran*, 2016, <http://www.acastran.org/κειμενα-επικαιροτητασ/τουρκία-η-μεγάλη-ανατροπή>, (έγινε πρόσβαση στις 8/09/17).

¹⁶⁰ Τεάζης Χρήστος, *Η δεύτερη μεταπολίτευση στην Τουρκία - Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν: Η άνοδος των «μη προνομιούχων»*, (Αθήνα: Πατάκη, 2013)

σκήνιο, με βάση το ότι είναι κατά βάση ισλαμιστές. Δεν έχουν τα χαρακτηριστικά και τις ικανότητες που απαιτούνται, αλλά έχουν το προσόν και το πλεονέκτημα ότι είναι μέλη του AKP (ή έχουν τις «συστάσεις» από το AKP), σε συνδυασμό με το ότι είναι απόλυτα πιστοί και προσηλωμένοι στον ίδιο τον Ερντογάν.

Ειδικότερα σε ό,τι αφορά στις ΤΕΔ, μετά το αποτυχημένο πραξικόπημα της 15ης Ιουλίου, έλαβαν χώρα 4 μείζονες εκκαθαρίσεις στρατιωτικού προσωπικού την 27 και 30 Ιουλίου, καθώς και την 02 και 07 Σεπτεμβρίου 2016, με τις οποίες απολύθηκαν χιλιάδες μόνιμα στελέχη. Από τότε το ερώτημα είναι πως αυτές οι εκκαθαρίσεις επέδρασαν στις ΤΕΔ από πλευράς αποτελεσματικότητας και εάν θα υπάρξουν προβλήματα στην επάνδρωση κρίσιμων θέσεων.

Η στάση Ερντογάν προς την ανώτατη ηγεσία των ΤΕΔ

Σε επίπεδο ανώτατης ηγεσίας, ο Αρχηγός του ΓΕΕΔ και οι Αρχηγοί των Κλάδων των ΤΕΔ, όπως και ο Διοικητής της ΜΙΤ, παρέμειναν στις θέσεις τους. Ο Ερντογάν αποφάσισε να συνεχίσει με την ίδια ανώτατη στρατιωτική ηγεσία, λόγω και του σημαίνοντα ρόλου που διαδραματίζουν οι ΤΕΔ στα ανοικτά μέτωπα της εξωτερικής πολιτικής της χώρας, έχοντας να αντιμετωπίσει τον αγώνα με το ΡΚΚ, το Ισλαμικό Κράτος (ISIS) και μία συνεχώς εντεινόμενη αναταραχή στην ασφάλεια των συνόρων του. Η σχεδιαζόμενη συμμετοχή της Τουρκίας στον συριακό εμφύλιο, δεν επέτρεπε αλλαγές τουλάχιστον σε ανώτατο επίπεδο και με δεδομένο ότι δεν υφίσταντο σαφείς ενδείξεις ότι η ηγεσία των ΤΕΔ είχε οποιαδήποτε εμπλοκή με τους πραξικοπηματίες.¹⁶¹

Οι πρώτες εκκαθαρίσεις λοιπών στελεχών των ΤΕΔ

Την 27 Ιουλίου 2016, πρώτη ημερομηνία εκτεταμένων εκκαθαρίσεων στις ΤΕΔ, αποστρατεύτηκαν 1638 αξιωματικοί και υπαξιωματικοί, ως αποτελούντες απειλή για την εθνική ασφάλεια και για τη σχέση τους με την τρομοκρατική οργάνωση του Φετχουλλάχ Γκιουλέν (FETO),¹⁶² εκ των οποίων 149 Ανώτατοι αξιωματικοί, ήτοι ποσοστό 45,8% επί των μέχρι τότε 325 υπηρετούντων.¹⁶³ Στο ίδιο διάστημα, απομακρύνθηκαν περίπου 3.000 αξιωματικοί μικρότερων βαθμών, μεταξύ των οποίων και 500 βαθμού Συνταγματάρχη.¹⁶⁴ Πριν τις διώξεις υπέβαλαν τις παραιτήσεις τους ο

¹⁶¹ Παρά το γεγονός της πολιτικής δυσaráσκειας ότι η ηγεσία των ΤΕΔ δεν είχε τους μηχανισμούς να αντίληφθει το σχεδιασθέν πραξικόπημα στους κόλπους του στρατεύματος, σε ερώτηση προς τον Ερντογάν εάν θα προβεί σε αντικατάστασή της, απάντησε με τη φράση «δεν αλλάζεις άλογα όταν διασχίζεις το ποτάμι».

¹⁶² Κατά την τουρκική κυβέρνηση FETO: Τρομοκρατική Οργάνωση Φετουλαχιστών

¹⁶³ 2 Στρατηγοί, 7 Αντιστράτηγοι, 27 Υποστράτηγοι [12 (ΣΕ), 11 (ΠΑ) και 4 (ΠΝ)] και 113 Ταξίαρχοι

¹⁶⁴ Çandar Cengiz, “A New Turkey? Implications of the Failed Military Coup and Subsequent Political Coup”, *cirsd*, 2016, <http://www.cirsd.org/en/horizons/horizons-autumn-2016--issue-no-8/a-new-turkey-implications-of-the-failed-military-coup-and-subsequent-political-coup>, (έγινε πρόσβαση στις 7/09/17).

Υπαρχηγός/Επιτελάρχης του Γενικού Επιτελείου Χερσαίων Δυνάμεων και ο Διευθυντής Δόγματος και Εκπαίδευσης του Στρατού Ξηράς, αμφότεροι βαθμού Αντιστράτηγου. Ο Τούρκος Υπουργός Άμυνας δήλωσε ότι οι εν λόγω αποστρατείες και παραιτήσεις δεν συνδέονταν όλες με την FETO, αλλά περιλαμβάνουν και όσους δεν παρουσιάστηκαν στις θέσεις τους το βράδυ του πραξικοπήματος ή δεν ενήργησαν εναντίον του. Στις επόμενες ημερομηνίες εκκαθαρίσεων, έλαβαν χώρα νέες διώξεις εκατοντάδων ακόμη στελεχών των ΤΕΔ, πέραν αυτών στον υπόλοιπο δημόσιο τομέα.

Εν μέσω αυτών των εξελίξεων, την 28 Ιουλίου 2016, το τουρκικό Ανώτατο Στρατιωτικό Συμβούλιο (Yüksek Askerî Şûra - YAS) αποφάσισε για κάλυψη των δημιουργηθέντων κενών, την προαγωγή 99 Συνταγματαρχών στο βαθμό του Ταξίαρχου. Με τις παρεπόμενες λοιπές προαγωγές, ο αριθμός των Ανωτάτων τον Αύγουστο 2016, ανήλθε στους 227, δηλαδή 98 λιγότερους από τους υπηρετούντες πριν το πραξικόπημα.¹⁶⁵ Σε νέα του συνεδρίαση το Ανώτατο Στρατιωτικό Συμβούλιο (ΑΣΣ) την 23 Αυγούστου 2016, αποφάσισε την αποστρατεία λόγω ορίου ηλικίας 586 επιπλέον Συνταγματαρχών (470 από το ΣΞ, 71 από το ΠΝ και 45 από την ΠΑ). Το Υπουργείο Άμυνας (ΥΠΑΜ), με ανακοίνωσή του διευκρίνισε ότι οι εν λόγω αποστρατείες δεν συνδέονται με το πραξικόπημα, αλλά εντάσσονται στις ετήσιες προγραμματισμένες κρίσεις αξιωματικών. Στην ίδια του συνεδρίαση το ΑΣΣ αποφάσισε την ανανέωση παραμονής στην ενεργό υπηρεσία 434 Συνταγματαρχών για 2 επιπλέον έτη και τη μείωση του προβλεπόμενου χρόνου υπηρεσίας των αξιωματικών από 31 σε 28 έτη, ώστε να μειωθεί σταδιακά η συσσώρευση μεγάλου αριθμού υψηλόβαθμων αξιωματικών στο στράτευμα.¹⁶⁶ Με τις εκκαθαρίσεις που ακολούθησαν στις 2 και 7 Σεπτεμβρίου, μικρότερης έντασης, ουσιαστικά ολοκληρώθηκε το πρώτο κύμα διώξεων.

Από τις αλλαγές – αντικαταστάσεις που προέκυψαν, αναδείχθηκαν τα εκτιμώμενα ως «ανερχόμενα αστέρια» των ΤΕΔ. Ο Στρατηγός Ουμίτ Ντουντάρ, που τοποθετήθηκε ως Υπαρχηγός/Επιτελάρχης του ΓΕΕΔ, ο Στρατηγός Metin Temel που τοποθετήθηκε ως Διοικητής της 2ης Στρατιάς που έχει την ευθύνη της σύγκρουσης με το PKK και της ασφάλειας των ΝΑ συνόρων της χώρας και ο πρώην Διοικητής των Bordo Berelli Υποστράτηγος Ζεκάϊ Ακσάκαλλι που προήχθη σε Αντιστράτηγο και ανέλαβε ως επικεφαλής της επιχείρησης «Ασπίδα του Ευφράτη», είναι σχεδόν βέβαιο

¹⁶⁵ Gurcan Metin, “After massive purge, what’s next for Turkish Armed Forces?”, *al-monitor*, 01.08.16, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2016/08/turkey-coup-attempt-major-purge-of-armed-force.html>, (έγινε πρόσβαση στις 01/09/17).

¹⁶⁶ “586 colonels retired by Turkey’s supreme military council”, *hurriyet*, 23.08.16, <http://www.hurriyetdailynews.com/586-colonels-retired-by-turkeys-supreme-military-council> (έγινε πρόσβαση στις 1/7/17).

ότι είναι της απολύτου εμπιστοσύνης της κυβέρνησης του ΑΚΡ και του ίδιου του Ερντογάν και θα διαθέτουν ισχυρά ερείσματα στο μέλλον των ΤΕΔ.

Τα αριθμητικά στοιχεία του πρώτου κύματος εκκαθαρίσεων

Μία πρώτη εικόνα από πλευράς αριθμών, έχουμε την επομένη της τελευταίας μείζονος εκκαθάρισης στελεχών στις ΤΕΔ. Την 08 Σεπ για πρώτη φορά μετά τις διώξεις, τουρκική ιστοσελίδα με ενασχόληση σε θέματα άμυνας της γείτονας χώρας, παρείχε μία ανάλυση σχετικά με τη δύναμη προσωπικού των ΤΕΔ.¹⁶⁷ Σύμφωνα με τα στοιχεία αυτά, την ημέρα εκείνη περίπου 351.000 άτομα υπηρετούσαν στις ΤΕΔ (ΣΞ, ΠΝ και ΠΑ), συμπεριλαμβανομένων των έφεδρων αξιωματικών και των οπλιτών θητείας. Συγκρίνοντας αυτά τα στοιχεία με τα αντίστοιχα του μηνός Ιουνίου 2016,¹⁶⁸ διαπιστώνεται μία μείωση της τάξης του **37%** στους Στρατηγούς και αντίστοιχους όλων των Κλάδων, οι οποίοι ενώ το Ιούνιο αριθμούσαν **325**, τον Σεπτέμβριο ήταν **206** και μία μείωση της τάξης του **7%** στους λοιπούς μόνιμους αξιωματικούς όλων των Κλάδων, από **32.215** που ήταν το μήνα Ιούνιο σε **29.949** το μήνα Σεπτέμβριο 2016. Στους μόνιμους υπαξιωματικούς διαπιστώνεται μία μείωση της τάξης του **2%**, ενώ αντίθετα παρατηρείται αύξηση στις λοιπές κατηγορίες υπαξιωματικών (συμβασιούχους και επαγγελματίες οπλίτες) της τάξης του **10%**. Από τις πρώτες κιόλας ημέρες κυκλοφόρησαν στο διαδίκτυο αναλυτικές καταστάσεις με τα ονόματα των εκδιωχθέντων ανωτάτων αξιωματικών των ΤΕΔ, με τη λίστα να εμπλουτίζεται συνεχώς.¹⁶⁹

Εκκαθαρίσεων συνέχεια

Τους επόμενους μήνες επικράτησαν γενικά μειωτικές τάσεις στον αριθμό των στελεχών των ΤΕΔ, για να φτάσουμε τελικά στο μήνα Φεβρουάριο 2017, οπότε μπορούν να εξαχθούν κάποια πιο ασφαλή συμπεράσματα.¹⁷⁰ Από τα υπάρχοντα στοιχεία, προκύπτει ότι η τελική μείωση στους ανώτατους αξιωματικούς ανήλθε στο 38,15%,

¹⁶⁷ Gurcan Metin, “How post-coup purges depleted Turkey's military”, *al-monitor*, 16.09.16, <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2016/09/turkey-military-needs-two-year-fill-ranks-emptied-by-purge.html>, (έγινε πρόσβαση στις 02/09/17).

¹⁶⁸ Sayfa Ana, “TSK'nın Haziran 2016 Personel Mevcutları”, *milscint*, 06.06.16, <http://www.milscint.com/tr/tsknin-haziran-2016-personel-mevcutlari/>, (έγινε πρόσβαση στις 14/07/17).

¹⁶⁹ «Αποκλειστικό: Οι συνέπειες του πραξικοπήματος για τις Τουρκικές Ένοπλες Δυνάμεις», *e-amyna*, 24.07.16, <http://e-amyna.com>, (έγινε πρόσβαση στις 12/07/17),

Πλακούδας Σπυρίδων, «Erdoğan ή Τανκς; Το ελληνικό δίλημμα», *liberal*, 22.07.16, http://www.liberal.gr/artro/66669/amyna-diplomatia_/2016/Erdoan-i-tanks-to-elliniko-dilimma.html, (έγινε πρόσβαση στις 11/07/17),

Akira, “Disintegration in the Turkish state deepens: hundreds of soldiers arrested”, *4threvolutionary war*, 17.07.2016, <https://4threvolutionarywar.wordpress.com/2016/07/17/disintegration-in-the-turkish-state-deepens-hundreds-of-soldiers-arrested/>, (έγινε πρόσβαση στις 11/07/17).

¹⁷⁰ Sayfa Ana, “TSK'nın Şubat 2017 Personel Mevcutları”, *milscint*, 01.02.17, <http://www.milscint.com/tr/tsknin-subat-2017-personel-mevcutlari/>, (έγινε πρόσβαση στις 12/07/17).

στους λοιπούς αξιωματικούς στο 20,14% και στους μόνιμους υπαξιωματικούς στο 6,39%. Ο αριθμός των συμβασιούχων οπλιτών παρέμεινε σχεδόν σταθερός (αυξήθηκε κατά 0,93%), ενώ ιδιαίτερα σημαντική αύξηση κατά 33,02% παρατηρήθηκε στον αριθμό των επαγγελματιών οπλιτών. Συνολικά στις ΤΕΔ στους έξι μήνες μετά το πραξικόπημα, υπολογίζεται μία μείωση της τάξεως των 6.613 μονίμων στελεχών τους, ήτοι ποσοστού 4,12% επί του συνόλου. Αναλυτικά αριθμητικά στοιχεία των στελεχών των ΤΕΔ για το εν λόγω διάστημα, παρατίθενται στον Πίνακα 1.

Πίνακας 1. Αριθμητικά στοιχεία στελεχών των τουρκικών ενόπλων δυνάμεων

Κατηγορία προσωπικού	Δύναμη στελεχών τουρκικών Ενόπλων Δυνάμεων							Διαφορά Ιουν 16 - Φεβ 17
	Ιούνιος 2016	Σεπτέμβριος 2016	Οκτώβριος 2016	Νοέμβριος 2016	Δεκέμβριος 2016	Ιανουάριος 2017	Φεβρουάριος 2017	
Ανώτατοι αξιωματικοί	325	206	201	201	203	203	201	- 124 (38,15%)
Λοιποί αξιωματικοί	32.215	29.949	29.434	28.805	26.299	26.278	25.728	- 6.487 (20,14%)
Μόνιμοι Υπαξ/κοί	69.068	67.476	67.257	66.429	65.026	64.999	64.655	- 4.413 (6,39%)
Συμβασιούχοι οπλίτες	46.732	48.879	49.279	49.186	48.012	47.570	47.167	+ 435 (0,93%)
Επαγγελματίες οπλίτες	12.042	15.888	15.869	15.699	16.366	16.149	16.018	+ 3.976 (33,02%)
Σύνολο στελεχών	160.382	162.398	162.040	160.320	155.906	155.199	153.769	- 6.613 (4,12%)

Σημείωση: Τα στοιχεία προέρχονται από την τουρκική ιστοσελίδα <http://www.milscint.com/tr>, που ειδικεύεται σε θέματα εθνικής άμυνας της γειτονικής χώρας. Η αξιοπιστία των στοιχείων ιστοσελίδας, επιβεβαιώνεται από το γεγονός ότι τα στοιχεία που δημοσιεύει υιοθετούνται από το σύνολο σχεδόν των διεθνών ειδησεογραφικών πρακτορείων σε αναφορές τους σχετικά με τις ΤΕΔ μετά το πραξικόπημα της 15ης Ιουλίου 2016.

Οι εκκαθαρίσεις όμως δεν σταμάτησαν εκεί. Με το Προεδρικό Διάταγμα 688 της 29ης Απριλίου 2017, εκκαθαρίστηκαν με κατηγορίες περί «τρομοκρατίας», 478 στελέχη από τον ΣΞ Ξηράς, 141 στελέχη από το ΠΝ και 447 στελέχη από την ΠΑ.¹⁷¹

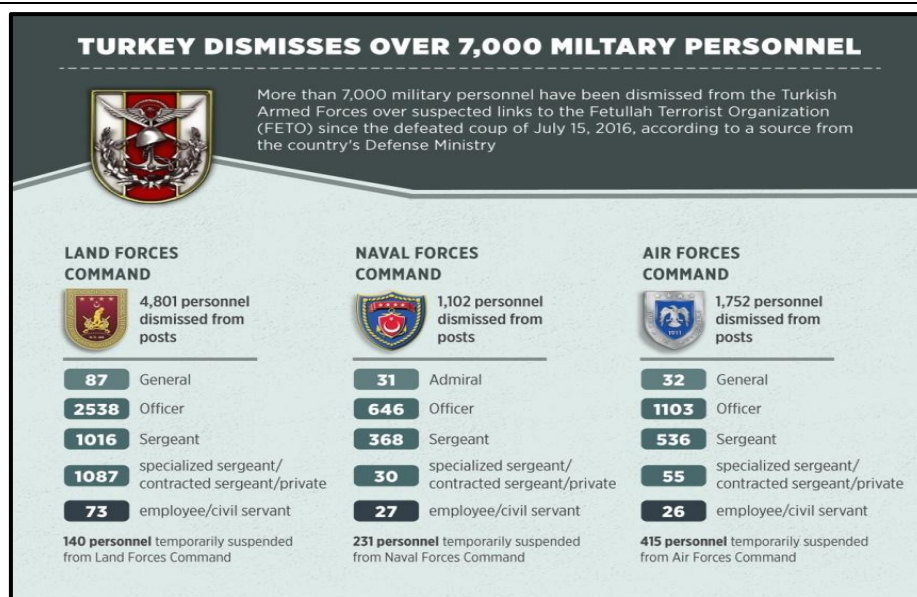
¹⁷¹ «Τουρκία: Νέες εκκαθαρίσεις στις Ένοπλες Δυνάμεις! Όλα τα ΟΝΟΜΑΤΑ», [armynow](http://www.armynow.net), 30.04.17, <http://www.armynow.net/tourkia-nees-ekkathariseis-stis-enoples-dynameis-ola-ta-onomata>, (έγινε πρόσβαση στις 13/07/17).

Ο απολογισμός ενός έτους εκκαθαρίσεων

Σύμφωνα με στοιχεία που παρουσίασε ο υπουργός Δικαιοσύνης της Τουρκίας στις 7 Ιουλίου 2017, για το πραξικόπημα διώκονται ποινικά τουλάχιστον 169.013 άτομα, εκ των οποίων οι 50.504 παραμένουν κρατούμενοι στις φυλακές. Στους τελευταίους περιλαμβάνονται 169 ανώτατοι αξιωματικοί και 7.089 ανώτεροι και κατώτεροι αξιωματικοί και υπαξιωματικοί των ΤΕΔ, της Σ/Χ και της Ακτοφυλακής. Παράλληλα, έχουν εκδοθεί εντάλματα σύλληψης και καταζητούνται 8.087 ύποπτοι στην Τουρκία και το εξωτερικό, εκ των οποίων οι 152 είναι στελέχη των ΤΕΔ ενώ συνολικά 48.439 απαλλάχθηκαν των κατηγοριών, στους οποίους περιλαμβάνονται 3.046 στρατιωτικοί.

Οι μαζικές εκκαθαρίσεις στρατιωτικού προσωπικού και ιδιαίτερα η άμεση απόταξη του 46% των ανωτάτων αξιωματικών - όλων των Κλάδων, αποψίλωσε τις ΤΕΔ από έμπειρα στελέχη που είχαν αναλάβει σημαντικά επιτελικά και επιχειρησιακά καθήκοντα. Μη λογιζομένων των διώξεων σε Σ/Χ και Ακτοφυλακή, το πραξικόπημα της 15ης Ιουλίου 2016 οδήγησε στην απομάκρυνση **7.655 στελεχών** των ΤΕΔ από όλα τα κλιμάκια διοίκησης και **16.409 σπουδαστών και δοκίμων** στρατιωτικών σχολείων και σχολών όλων των Κλάδων.¹⁷² Η κατανομή του εκδιωχθέντος προσωπικού ανά Κλάδο των ΤΕΔ και κατηγορία, φαίνεται στο Γράφημα 2¹⁷³, όπως δημοσιεύτηκε την 12η Ιουλίου 2017, από το τουρκικό κρατικό πρακτορείο ειδήσεων Anadolu.

Γράφημα 2. Κατανομή διώξεων στρατιωτικού προσωπικού ανά Κλάδο των ΤΕΔ

¹⁷² Μαθητές στρατιωτικών λυκείων : 4.090, σπουδαστές σχολών υπαξιωματικών : 6.140 και δόκιμοι σχολών αξιωματικών : 6.179. Σύνολο 16.409

¹⁷³ Πηγή: «Εκκαθαρίσεις διαρκείας στη διχασμένη Τουρκία», e-amyna, 15.07.17, <http://e-amyna.com> (έγινε πρόσβαση στις 29/08/17)].

Αλλά και αυτά τα στοιχεία, κατέστησαν ανεπίκαιρα μόλις δύο ημέρες αργότερα, όταν αποτάχθηκαν επιπλέον **682 στελέχη** των ΤΕΔ.¹⁷⁴ Συνεπώς, ο επίσημος **συνολικός αριθμός αποταχθέντων στελεχών των ΤΕΔ, ανέρχεται σε 8.337**. Παράλληλα, αποβλήθηκαν από τις τάξεις των ΤΕΔ, χάνοντας τη σύνταξή τους, 342 απόστρατοι.

Οι πιλότοι της τουρκικής Πολεμικής Αεροπορίας

Εάν αναζητηθεί ο Κλάδος των ΤΕΔ που επλήγη περισσότερο από τις εκκαθαρίσεις προσωπικού που ακολούθησαν το πραξικόπημα της 15^{ης} Ιουλίου, εύκολα θα διαπιστωθεί ότι είναι αυτός της τουρκικής ΠΑ. Η κατηγορία δε, του προσωπικού που μετρά αναλογικά τις μεγαλύτερες απώλειες, είναι αυτή των πιλότων μαχητικών Α/Φ. Η τουρκική ΠΑ, πέραν των Α/Φ ειδικών αποστολών, μεταγωγικών και εκπαιδευτικών, διαθέτει 278 ενεργά μαχητικά Α/Φ, εκ των οποίων 236 F-16 και 42 F-4, καθώς και 7 τάνκερ εναέριου ανεφοδιασμού KC-135R (Stratotankers).¹⁷⁵ Η μαζική αποπομπή 672 ιπταμένων και ιδιαίτερα χειριστών μαχητικών Α/Φ από τους συνολικά 1.350 τοποθετημένους και προσκολλημένους είχε ως αποτέλεσμα την μείωση της αναλογίας χειριστών – Α/Φ από 2:1 σε 0,5:1, όταν το ΝΑΤΟ προβλέπει ως αποδεκτή αναλογία όχι χαμηλότερη του 1,25:1.¹⁷⁶

Ειδικά στα μαχητικά Α/Φ, πριν την 15η Ιουλίου αντιστοιχούσαν περίπου 2 πιλότοι για κάθε Α/Φ, ενώ τώρα υπολογίζεται ότι αντιστοιχούν περίπου 0,9 πιλότοι ανά Α/Φ. Η έλλειψη εκπαιδευμένων χειριστών θα ήταν ακόμη πιο κραυγαλέα εάν δεν συνέπιπτε με το ιστορικό χαμηλό που σημειώνει αυτή την περίοδο η οροφή των τουρκικών μαχητικών Α/Φ και αποτυπώθηκε κυρίως στις αεροπορικές επιχειρήσεις στην Συρία και σε μικρότερο βαθμό στην τουρκική παραβατικότητα στο Αιγαίο.

Υπολογίζεται ότι 5 Μοίρες Α/Φ F-16 στην Άγκυρα και την Πάνορμο έχουν απενεργοποιηθεί και τα αεροσκάφη τους μεταφέρθηκαν σε άλλες Μοίρες στην περιοχή της Αμάσειας και στο Ιντσιρλίκ.¹⁷⁷ Η 4η Κύρια Αεροπορική Βάση στο

¹⁷⁴ Συγκεκριμένα, 9 από το ΥΠΑΜ, 1 από το ΓΕΕΔ, 181 από τον ΣΞ, 180 από το ΠΝ και 185 από την ΠΑ, εκ των οποίων 8 Ιπτάμενοι, [πηγή: «Εκκαθαρίσεις διαρκείας στη διχασμένη Τουρκία», [e-amyna](http://e-amyna.com), 15.07.17, <http://e-amyna.com> (έγινε πρόσβαση στις 29/08/17)].

¹⁷⁵ Οι αριθμοί μαχητικών αεροσκαφών υπολογίστηκαν με βάση την επίσημη ιστοσελίδα της τουρκικής πολεμικής αεροπορίας (<https://www.hvkk.tsk.tr/en-us/Turkish-Air-Force/Todays-Air-Force/Aircraft-in-the-Inventory>), από λοιπές πηγές του διαδικτύου: «Ισοζύγιο Στρατιωτικής Ισχύος, Αεροπορική Ισχύς», isozygio.wordpress.com, 2017, <https://isozygio.wordpress.com/2017/01/30/αεροπορικη-ισχυς/>, (έγινε πρόσβαση στις 29/08/17) και διερεύνηση επί του θέματος από τον συντάκτη της παρούσας εργασίας

¹⁷⁶ «Ισοζύγιο Στρατιωτικής Ισχύος, Οι συνέπειες του πραξικοπήματος», isozygio.wordpress.com, 28.08.17, <https://isozygio.wordpress.com/2017/01/30/praxikophma-15hs-iouliou/> (έγινε πρόσβαση στις 11/09/17)

¹⁷⁷ Stewart Brian, “Turkey's purged post-coup military has NATO allies nervous”, [cbc](http://www.cbc.ca/news/world/turkey-coup-crackdown-military-1.3786844), 03.10.16, <http://www.cbc.ca/news/world/turkey-coup-crackdown-military-1.3786844>, (έγινε πρόσβαση στις 11/09/17), “Armed Forces Overviews, Turkish Air Force”, [scramble](http://www.scramble.nl/orbats/turkey/airforce), 2017, www.scramble.nl/orbats/turkey/airforce, (έγινε πρόσβαση στις 11/09/17).

Ακιντζί της Άγκυρας, που αποτέλεσε το βασικό ορμητήριο των πραξικοπηματιών, μετέπεσε σε Δευτερεύουσα Αεροπορική Βάση και μετονομάστηκε σε Mürted, το αεροδρόμιό της μετέπεσε σε βοηθητικό, ενώ οι οργανικές της Μοίρες (141, 142 και 143) ανέστειλαν την λειτουργία τους και παρέδωσαν τα Α/Φ τους σε άλλες. Παράλληλα, αναστάλη η λειτουργία της 171 Μοίρας της 7ης Κύριας Αεροπορικής Βάσης στη Μαλάτεια και τα εναπομείναντα αεροσκάφη F-4E συγκεντρώθηκαν στην 111 Μοίρα στην 1η Αεροπορική Βάση στο Δορύλαιο (Eskisehir).¹⁷⁸ Επιπλέον πρέπει να επισημανθεί και η απομάκρυνση 30 περίπου πιλότων από το 10ο Σμήνος εναέριων τάνκερ (KC-135R Stratotankers) που εδρεύει στη Βάση του Ιντσιρλίκ, όπως και η σύλληψη του Διοικητή της (που θεωρείται η σημαντικότερη των ΗΠΑ στη ΝΑ Μεσόγειο), με κατηγορίες για συμμετοχή 4 Α/Φ KC-135 στο πραξικόπημα.

Συνολικά, ιδιαίτερα διαφωτιστικό είναι το Γράφημα 3 με τα αριθμητικά στοιχεία των εκκαθαρίσεων πιλότων της τουρκικής ΠΑ.

Γράφημα 3. Αποπομπές πιλότων τουρκικής ΠΑ βάσει νομοθετικών πράξεων

<i>Measures taken under the State of Emergency</i>	<i>Pilots Purged from Turkish Air Force</i>
<i>Decree-Law NO. 668 of 27 July 2016</i>	284
<i>Decree-Law NO. 670 of 17 August 2016</i>	8
<i>Decree-Law NO. 675 of 29 October 2016</i>	9
<i>Decree-Law NO. 677 of 22 November 2016</i>	90
<i>Decree-Law NO. 679 of 06 January 2017</i>	32
<i>Decree-Law NO. 689 of 29 April 2017</i>	95
<i>Decree-Law NO. 692 of 14 July 2017</i>	6
<i>Decree-Law NO. 693 of 25 August 2017</i>	19
<i>MOD Administrative decrees of September/October 2016</i>	128
TOTAL	672

¹⁷⁸ Decrees with force of law can be found at <http://www.resmigazete.gov.tr/default.aspx>.

¹⁷⁹ The amount of pilots purged through MOD decrees after October 2016 are unknown and therefore not included in this number.

Σημείωση: Πηγή: <https://isozygio.wordpress.com/2017/01/30/praxikophma-15hs-iouliou/>

Η τουρκική ΠΑ καλείται να υποστηρίξει το «**δόγμα των 2,5 πολέμων**» (Συρία, Ελλάδα και ΡΚΚ) που έχουν υιοθετήσει οι ΤΕΔ και οι απαιτήσεις σε πιλότους είναι εκ των πραγμάτων, πολύ μεγάλες. Ο ακριβής αριθμός διαθέσιμων πιλότων μαχητικών είναι αδύνατο να υπολογιστεί με ασφάλεια. Εξάλλου, οι εκκαθαρίσεις προσωπικού δεν έχουν παύσει, αλλά συνεχίζονται με σαφώς μειωμένο ρυθμό. Χαρακτηριστική

¹⁷⁸ «Ισοζύγιο Στρατιωτικής Ισχύος, Οι συνέπειες του πραξικοπήματος», [isozygio.wordpress](https://isozygio.wordpress.com/2017/01/30/praxikophma-15hs-iouliou/), 28.08.17, <https://isozygio.wordpress.com/2017/01/30/praxikophma-15hs-iouliou/> (έγινε πρόσβαση στις 11/09/17)

είναι η περίπτωση μίας σύλληψης που έτυχε ιδιαίτερης δημοσιότητας. Την 30 Ιανουαρίου 2017 συνελήφθη μία γυναίκα αξιωματικός βαθμού Αντισμήναρχου, που εκτελούσε καθήκοντα Διοικητού Μοίρας Πολεμικών Α/Φ, με την κατηγορία διασύνδεσης της με την οργάνωση Γκιουλέν. Το ιδιαίτερο στοιχείο που παρουσιάζει αυτό το συμβάν, είναι ότι η εν λόγω αξιωματικός, την προηγούμενη από τη σύλληψή της ημέρα, είχε συνοδεύσει το σύνολο της τουρκικής στρατιωτικής ηγεσίας σε «επίσκεψη – επίδειξη» ανοικτά της περιοχής των ελληνικών νήσων Ίμια, γεγονός που προκαλεί ερωτήματα σχετικά με το πόσο «κοντά» στην στρατιωτική ηγεσία μπορεί να βρεθούν αξιωματικοί κατηγορούμενοι ως αντικαθεστωτικοί.¹⁷⁹

Σαφώς οι ελλείψεις σε πιλότους μαχητικών Α/Φ είναι δεδομένες. Από την στρατιωτική ηγεσία εξετάστηκαν διάφορες πιθανές εκδοχές για την αναπλήρωση των κενών. Αρχικά, η τουρκική κυβέρνηση διπλασίασε τις αποδοχές του ιπτάμενου προσωπικού και ξεκίνησε εκστρατεία για την επαναπρόσληψη παραιτηθέντων χειριστών με πενιχρά ωστόσο αποτελέσματα καθώς μόλις 36 ιπτάμενοι εγκατέλειψαν τις θέσεις τους στην πολιτική αεροπορία και επανεντάχθηκαν στην τουρκική ΠΑ (12 στις 9 Νοεμβρίου 2016 και 24 στις 18 Μαΐου 2017). Μάλιστα στις ετήσιες τακτικές κρίσεις του έτους 2017, στο βαθμό του Ταξίαρχου προήχθησαν οι Σμήναρχοι Yaşar Kadioğlu και Fidan Yüksel, οι οποίοι περιλαμβάνονται στους 12 Ιπταμένους που επανήλθαν σε υπηρεσία στις 9 Νοεμβρίου 2016.¹⁸⁰

Το πλήγμα της μείωσης του αριθμού χειριστών θεωρείται βαρύ καθώς είχε προηγηθεί το 2012 η μείωση του υποχρεωτικού χρόνου παραμονής στο στράτευμα από τα 15 στα 10 έτη, που οδήγησε σε αύξηση των αποχωρήσεων έμπειρων χειριστών κατά 50% σε σχέση με τα προηγούμενα χρόνια (2010: 103, 2011: 100, 2012: 106, 2013: 153). Κατόπιν αυτών, η τουρκική κυβέρνηση αύξησε τον χρόνο υποχρεωτικής παραμονής των ιπταμένων σε υπηρεσία στα 18 έτη (από 10 προηγουμένως), εξαναγκάζοντας περί τους 200 χειριστές να επανέλθουν, υπό την απειλή απώλειας του διπλώματος χειριστού πολιτικού αεροσκάφους.¹⁸¹ Δεδομένου ότι ο μέσος όρος αποχωρήσεων ετησίως ισούται με εκείνο των νέων ιπταμένων που εκπαιδεύει η

¹⁷⁹ Η εν λόγω αξιωματικός, θεωρείτο από πολλούς η εν δυνάμει μελλοντική Αρχηγός της τουρκικής ΠΑ, καθώς ήταν ήδη η πρώτη γυναίκα διοικητής Μοίρας Πολεμικών Αεροσκαφών. Ταυτόχρονα συνελήφθη και ο σύζυγός της, επίσης Αντισμήναρχος, [πηγή: «Τουρκία: Θα γινόταν στρατηγός, αλλά την συνέλαβαν μετά την “βόλτα” στα Ίμια», *ireport*, 02.02.17, <http://ireport.gr/tourkia-tha-ginotan-stratigos-alla-tin/> (έγινε πρόσβαση στις 16/09/17)].

¹⁸⁰ «Γι σηματοδοτούν οι αλλαγές στην ηγεσία των Τουρκικών Ενόπλων Δυνάμεων», *e-amyna*, 11.08.17, <http://e-amyna.com>, (έγινε πρόσβαση στις 19/09/17).

¹⁸¹ «Ισοζύγιο Στρατιωτικής Ισχύος, Οι συνέπειες του πραξικοπήματος», *isozygio.wordpress*, 28.08.17, <https://isozygio.wordpress.com/2017/01/30/praxikophma-15hs-iouliou/> (έγινε πρόσβαση στις 11/09/17)

τουρκική ΠΑ (περί τους 100), η κατάσταση από πλευράς ποιότητας χειριστών, δεν αναμένεται να εξομαλυνθεί πριν την παρέλευση διετίας (αισιόδοξη πρόβλεψη) έως πενταετίας (ρεαλιστική πρόβλεψη).

Στοιχείο ιδιαίτερης μνείας, αποτελεί το γεγονός ότι παρά τις παραπάνω εκτιμώμενες δυσχέρειες έλλειψης πιλότων μαχητικών Α/Φ, η «συνήθης» δραστηριότητα παραβάσεων των ΚΕΚ και παραβιάσεων του ΕΕΧ¹⁸² της τουρκικής ΠΑ στο Αιγαίο κάθε άλλο παρά μειώθηκε. Εάν εξαιρεθεί μία φυσιολογική και αναμενόμενη πτώση των αριθμών τους μήνες Ιούλιο και Αύγουστο 2016, λόγω της αναστάτωσης εξαιτίας του πραξικοπήματος, το μετέπειτα διάστημα ακολουθήθηκε η ίδια αριθμητική τακτική παραβάσεων και παραβιάσεων εκ μέρους της τουρκικής ΠΑ στο Αιγαίο. Υπήρξαν περίοδοι έξαρσης δραστηριοτήτων και περίοδοι σχετικής ύφεσης, αναλόγως του χρόνου διενέργειας εθνικών ασκήσεων των ΤΕΔ και των σκοπιμοτήτων της τουρκικής κυβέρνησης. Από μόνο του το στοιχείο αυτό, αποτελεί απτή απόδειξη της επιμονής της τουρκικής πολιτικής και στρατιωτικής ηγεσίας στην στρατηγική αμφισβήτησης του καθεστώτος του ελληνικού ΕΕΧ και του FIR Αθηνών, με οποιοδήποτε κόστος, που φτάνει μέχρι και την αυξημένη πιθανότητα πρόκλησης ατυχήματος, με ανεξέλεγκτες επιπτώσεις στις σχέσεις των δύο χωρών. Ιδιαίτερα ενδιαφέροντα είναι τα στοιχεία που παρατίθενται από το ελληνικό ΓΕΕΘΑ στην ιστοσελίδα του.¹⁸³ Η εκτιμώμενη επιβάρυνση των πιλότων της τουρκικής ΠΑ λόγω των αυξημένων επιχειρησιακών απαιτήσεων από τη μια και της δεδομένης στενότητας έμπειρων χειριστών από την άλλη, αυξάνει επικίνδυνα το ποσοστό «λάθους» στις αερομαχίες.¹⁸⁴

Η ακολουθούμενη πρακτική των παραβάσεων και παραβιάσεων στο χώρο του Αιγαίου, δεν έχει διαφοροποιηθεί από «τεχνικής» πλευράς. Τα σημεία εισόδου και εξόδου των τουρκικών Α/Φ στις περιοχές που προκαλούν την αντίδραση της Ελλάδας, είναι σε γενικές γραμμές τα ίδια με το παρελθόν. Συγκεκριμένη περιοχή στο Βόρειο Αιγαίο και αντίστοιχη στο Νότιο, με έμφαση σε σημεία που επιδιώκει η Τουρκία είτε να χαρακτηριστούν «γκρίζα» είτε δηλώνει ότι αποτελούν νησιά που τελούν «υπό ελληνική κατοχή», με χαρακτηριστικά τα παραδείγματα Οινουσσών, Φαρμακονησί-

¹⁸² ΚΕΚ : Κανόνες Εναέριας Κυκλοφορίας στο FIR Αθηνών, ΕΕΧ : Εθνικός Εναέριος Χώρος

¹⁸³ <http://www.geetha.mil.gr/el/violations-gr.html>

¹⁸⁴ Πηγές αναφέρουν περιστατικά σπασμωδικών αντιδράσεων και εναέριων χειρισμών που φανερώνουν απειρία εκ μέρους των Τούρκων πιλότων στις «συναντήσεις» τους με τους Έλληνες συναδέλφους τους στο Αιγαίο τους τελευταίους μήνες, δίνοντας ερμηνεία για εσπευσμένη χρησιμοποίηση νέων και άπειρων πιλότων από την τουρκική ΠΑ. Τα γεγονότα αυτά όσο και εάν δεν μπορούν να επιβεβαιωθούν και ενδεχομένως να περιέχουν και ένα ποσοστό «εθνικής μυθοπλασίας», μπορεί να μην προσφέρονται για εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων, αλλά αποτυπώνουν μία γενικότερη εικόνα.

ου και Αγαθονησίου. Γενικότερα, οι Τούρκοι πιλότοι που μεταφέρθηκαν από πολεμικές Μοίρες του εσωτερικού και ενεργούν πλέον στο Αιγαίο, φαίνεται ότι διανύουν μία περίοδο προσαρμογής στις επιχειρησιακές ιδιαιτερότητες του χώρου.

Ενδεικτικός είναι ο Πίνακας 2, όπου καταγράφονται τα στοιχεία ενός ετήσιου κύκλου παράνομων δραστηριοτήτων της τουρκικής ΠΑ στο Αιγαίο.

Πίνακας 2. Αριθμητικά στοιχεία παραβάσεων - παραβιάσεων τουρκικής πολεμικής αεροπορίας στο Αιγαίο

	Ιούνιο; 2016	Ιούλιος 2016	Αύγουστος 2016	Σεπτέμβριος 2016	Οκτώβριος 2016	Νοέμβριος 2016	Δεκέμβριος 2016	Ιανουάριος 2017	Φεβρουάριος 2017	Μάρτιος 2017	Απρίλιος 2017	Μάιος 2017
Παραβάσεις ΚΕΚ	46	25	21	53	69	122	66	65	81	47	65	190
Παραβιάσεις ΕΕΧ	131	34	39	88	176	126	161	133	257	172	254	642
Οπλισμένοι σχηματισμοί	3	2	0	1	7	13	18	16	26	20	18	30
Εμπλοκές	1	0	0	0	4	13	16	10	8	10	20	29
Υπέρπτηση εθνικού εδάφους	4	2	0	4	4	2	8	5	11	3	3	1
Σύνολο αεροσκαφών	54	31	15	49	78	145	85	70	83	79	97	201

Σημείωση: Τα στοιχεία προέρχονται από την επίσημη ιστοσελίδα του ελληνικού Γενικού Επιτελείου Εθνικής Άμυνας (ΓΕΕΘΑ), <http://www.geetha.mil.gr/el/violations-gr.html>. Όπως ενημερώνει το ΓΕΕΘΑ, όλα τα τουρκικά αεροσκάφη αναγνωρίστηκαν και αναχαιτίστηκαν σύμφωνα με τους διεθνείς κανόνες, κατά πάγια πρακτική και για τα παραπάνω στοιχεία ενημερώνεται αρμοδίως το Υπουργείο Εξωτερικών.

Ο παράγοντας «S-400» μπαίνει στο παιχνίδι

Μία ενδιαφέρουσα πτυχή ως προς την ενδεχόμενη άμβλυνση του προβλήματος στελέχωσης σε πιλότους μαχητικών Α/Φ της τουρκικής ΠΑ, αναδύεται μέσω μίας παράπλευρης οδού. Όπως αναφέρει ο Boris Zilberman σε άρθρο του με τίτλο «*The S-400: Erdogan's Fail-safe*», η υπό εξέλιξη συμφωνία της Τουρκίας με τη Ρωσία για την απόκτηση του αντιαεροπορικού πυραυλικού συστήματος S-400, προσδίδει στις ΤΕΔ μία εναλλακτική επιχειρησιακή δυνατότητα αντιμετώπισης του προβλήματος. Η ανάπτυξη μίας ιδιαίτερα αποτελεσματικής αντιαεροπορικής «ομπρέλας» έναντι εχθρικών Α/Φ, βασιζόμενη στο εξελιγμένο πυραυλικό σύστημα εδάφους – αέρος S-400, καλύ-

ππει εν μέρει το επιχειρησιακό κενό που εμφανίζει η τουρκική ΠΑ σε διαθεσιμότητα πιλότων. Δεδομένων των συνθηκών, αυτή η προοπτική εμφανίζεται ως ένας αποτελεσματικός τρόπος αντιμετώπισης της «στρατιωτικής φύσεως» προβλήματος.¹⁸⁵

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον όμως παρουσιάζει η άποψη που καταγράφεται στο ίδιο άρθρο, για το «πολιτικής φύσεως» πρόβλημα που αντιμετωπίζει η κυβέρνηση του ΑΚΡ και ιδιαίτερα ο ίδιος ο Ερντογάν. Τις ώρες του πραξικοπήματος, ο Τούρκος Πρόεδρος αισθάνθηκε ευπρόσβλητος από τα πολεμικά Α/Φ των στασιαστών που πετούσαν στον τουρκικό εναέριο χώρο, ενδεχομένως και με αποστολή να καταρρίψουν το προεδρικό αεροσκάφος εάν αντιλαμβάνονταν ότι επέβαινε ο ίδιος. Με την απόκτηση των S-400, ο Ερντογάν θα έχει τη δυνατότητα «προστασίας του από τη δική του ΠΑ» και πλήρους ελέγχου του εναέριου χώρου της Τουρκίας, ώστε να αντιμετωπίσει άμεσα και αποτελεσματικά ενδεχόμενο επανάληψης του σκηνικού της 15^{ης} Ιουλίου στο μέλλον. Επιπρόσθετα, με τη βεβαιότητα ότι το στρατιωτικό προσωπικό που θα επιλεγεί να χειρίζεται το σύστημα των S-400 θα είναι απολύτως πιστό στο καθεστώς Ερντογάν, σε περίπτωση ενδεχόμενου νέου πραξικοπήματος εναντίον του, θα είναι σε απόλυτη ετοιμότητα να στρέψει τους πυραύλους εναντίον τουρκικών Α/Φ.

Οι πιλότοι πολεμικών ελικοπτέρων

Μία άλλη κατηγορία αξιωματικών που επηρεάστηκε από τις απολύσεις, είναι οι πιλότοι ελικοπτέρων (Ε/Π). Περίπου 20 εξ αυτών, μεταξύ των οποίων και πιλότοι επιθετικών Ε/Π, έχουν απομακρυνθεί. Σύμφωνα με πληροφορίες διαλύθηκε και μία Μοίρα Ε/Π τύπου COUGAR στην Πάνορμο, με τα ιπτάμενα μέσα της να έχουν μεταφερθεί σε άλλη αεροπορική βάση.¹⁸⁶ Παράλληλα, σύμφωνα με πληροφορίες, επισπεύδεται η κατασκευή νέου αεροδρομίου και εγκαταστάσεων στην Σπάρτη (Isparta) όπου θα μετασταθμεύσει η Διοίκηση Αεροπορίας Στρατού (ΑΣ), το 1ο Σύνταγμα ΑΣ και η Σχολή ΑΣ από το αεροδρόμιο Güvercinlik της Άγκυρας.¹⁸⁷

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσίασε η περίπτωση των 8 τούρκων αξιωματικών (6 πιλότων και 2 μηχανικών), οι οποίοι την 16 Ιουλίου 2016 επιβαίνουντες σε Ε/Π τύπου BLACK HAWK αυτομόλησαν στη χώρα μας αιτούντες πολιτικό άσυλο. Η άρνηση της Ελληνικής Δικαιοσύνης να ικανοποιήσει το αίτημα των τουρκικών αρχών για

¹⁸⁵ Zilberman Boris, “The S-400: Erdogan’s Fail-safe”, [defenddemocracy](http://www.defenddemocracy.org/media-hit/boris-zilberman-the-s-400-erdogans-fail-safe/), 03.11.17, <http://www.defenddemocracy.org/media-hit/boris-zilberman-the-s-400-erdogans-fail-safe/>, (έγινε πρόσβαση στις 05/11/17).

¹⁸⁶ “Armed Forces Overviews, Turkish Air Force”, [scramble](http://www.scramble.nl/orbats/turkey/airforce), 2017, www.scramble.nl/orbats/turkey/airforce, (έγινε πρόσβαση στις 11/09/17).

¹⁸⁷ «Ισοζύγιο Στρατιωτικής Ισχύος, Οι συνέπειες του πραξικοπήματος», [isozygio.wordpress](https://isozygio.wordpress.com/2017/01/30/praxikophma-15hs-iouliou/), 28.08.17, <https://isozygio.wordpress.com/2017/01/30/praxikophma-15hs-iouliou/> (έγινε πρόσβαση στις 11/09/17)

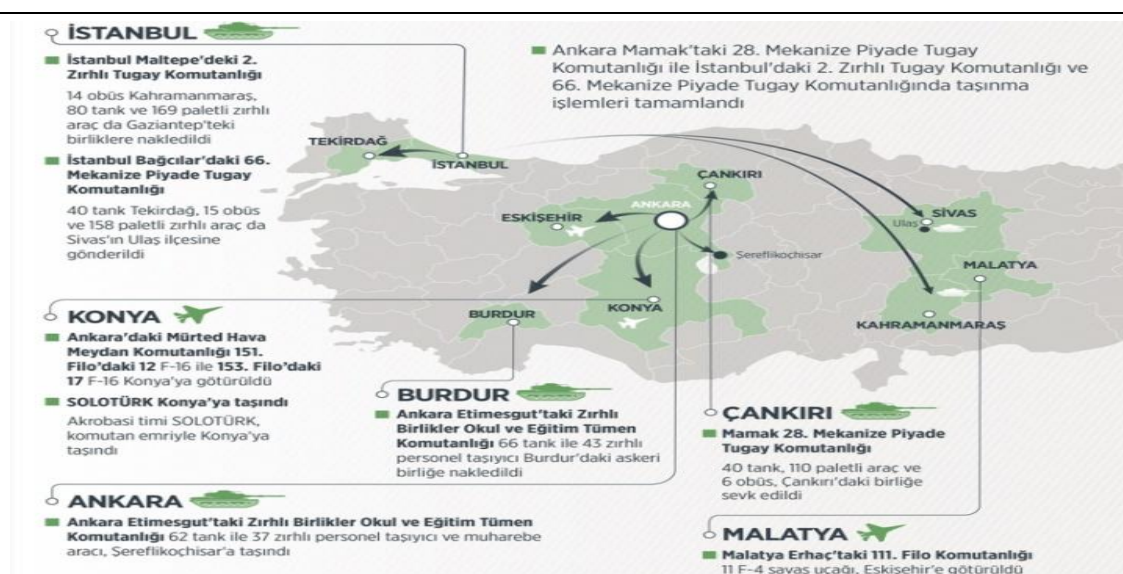
έκδοσή τους,¹⁸⁸ προκάλεσε την έντονη αντίδραση της Τουρκίας, η οποία από το τέλος του 2016 κλιμάκωσε επικίνδυνα την ένταση στην περιοχή του Αιγαίου, προβαίνοντας σε απειλές και εθνικιστικές «κορώνες» κατά τις χώρες μας.

Συνοψίζοντας, οι απώλειες σε έμπειρο προσωπικό και ιδιαίτερα σε πιλότους των πολεμικών Ε/Π στις ΤΕΔ, είναι βέβαιο ότι επηρεάζει σε κάποιο βαθμό την επιχειρησιακή τους αξιοποίηση. Άλλωστε τα Ε/Π δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι αποτελούν την κύρια δύναμη κρούσης των ΤΕΔ στον αγώνα κατά του ΡΚΚ στα ΝΑ της χώρας.

Μετασταθμεύσεις δυνάμεων

Πέραν των μετασταθμεύσεων αεροπορικών δυνάμεων που προαναφέρθηκαν, έλαβε χώρα η απενεργοποίηση ή απομάκρυνση από τα αστικά κέντρα της Άγκυρας και της Κωνσταντινούπολης, των Μονάδων και Σχηματισμών που είχαν ενεργό ρόλο στο πραξικόπημα, πρωτίστως ως προληπτικό μέτρο.¹⁸⁹ Ιδιαίτερα διαφωτιστικό είναι το Γράφημα 4, που δημοσίευσε το τουρκικό κρατικό πρακτορείο ειδήσεων Anadolu.¹⁹⁰

Γράφημα 4. Σημαντικότερες μετασταθμεύσεις Μονάδων και Σχηματισμών των ΤΕΔ

¹⁸⁸ Το δικαστήριο, εφαρμόζοντας το Ευρωπαϊκό Δίκαιο, δέχθηκε τα επιχειρήματα των Τούρκων αξιωματούχων ότι δεν θα έχουν δίκαιη δίκη στη γειτονική χώρα και ότι κινδυνεύουν να υποστούν βασανισμούς, ακόμη και να χάσουν τη ζωή τους.

¹⁸⁹ Το Κέντρο Εκπαίδευσης Τεθωρακισμένων με έδρα το Etimesgut της Άγκυρας μεταστάθμευσε στο Burdur και η 28η Μηχανοκίνητη Ταξιαρχία Πεζικού με έδρα το Mamak της Άγκυρας μεταστάθμευσε στο Çankiri, ενώ η 2η Τεθωρακισμένη Ταξιαρχία με έδρα το Maltepe της Κωνσταντινούπολης και η 66η Μηχανοκίνητη Ταξιαρχία Πεζικού με έδρα το Bağcılar της Κωνσταντινούπολης, παρέδωσαν σε άλλους Σχηματισμούς μεγάλο μέρος του κύριου εξοπλισμού τους.

¹⁹⁰ «Ισοζύγιο Στρατιωτικής Ισχύος, Οι συνέπειες του πραξικόπηματος», [isozygio.wordpress](https://isozygio.wordpress.com/2017/01/30/praxikophma-15hs-iouliou/), 28.08.17, <https://isozygio.wordpress.com/2017/01/30/praxikophma-15hs-iouliou/> (έγινε πρόσβαση στις 11/09/17)

Οι ετήσιες τακτικές κρίσεις της ηγεσία των ΤΕΔ του 2017

Την αντικατάσταση των Αρχηγών και των τριών Κλάδων των ΤΕΔ, αποφάσισε το ΑΣΣ, στην προγραμματισμένη συνεδρίασή του στις 2 Αυγούστου 2017, υπό την προεδρία του πρωθυπουργού Γιλντιρίμ, βάζοντας ταυτόχρονα τέλος στην πολύμηνη φημολογία και τα σενάρια για την τύχη του Στρατηγού Ακάρ. Το ΑΣΣ συνεκλήθη στο πρωθυπουργικό μέγαρο Τσάνκαγια με την νέα του σύνθεση, όπως διαμορφώθηκε μετά το πραξικόπημα της 15ης Ιουλίου 2016, με τα μέλη της κυβέρνησης να πλειοψηφούν έναντι των στρατιωτικών και έλαβε τις αποφάσεις του με συνοπτικές διαδικασίες εντός τεσσάρων ωρών.¹⁹¹ Μετά την επικύρωση των αποφάσεων από τον πρόεδρο Ερντογάν και πέραν των τακτικών αποστρατειών και προαγωγών,¹⁹² ανακοινώθηκαν οι τοποθετήσεις του Στρατηγού Yaşar Güler ως Αρχηγού Χερσαίων Δυνάμεων, του Ναυάρχου Adnan Özbal ως Αρχηγού Ναυτικών Δυνάμεων και του Πτεράρχου Hasan Küçükakyüz ως Αρχηγού Αεροπορικών Δυνάμεων

Σύμφωνα με αναλυτές, η παραμονή του Αρχηγού ΓΕΕΔ Στρατηγού Ακάρ στην ηγεσία των ΤΕΔ αποτελεί προϊόν έντονων παρασκηνιακών διαβουλεύσεων που κορυφώθηκαν με την κατ' ιδίαν συνάντηση διάρκειας 2,5 ωρών που είχε με τον πρωθυπουργό Γιλντιρίμ την προηγούμενη της συνεδρίασης του ΑΣΣ. Εκτός απροόπτου, ο Ακάρ θα διατηρήσει τη θέση του μέχρι τον Αύγουστο του 2019, οπότε αναμένεται να αντικατασταθεί από τον Στρατηγό Yaşar Güler, τέως Υπαρχηγό του ΓΕΕΔ και μέχρι πρότινος Διοικητή της Σ/Χ.

Ο Στρατηγός Güler διατηρεί άριστες σχέσεις με το κυβερνών ισλαμικό κόμμα, παραμένει ένθερμος υποστηρικτής των τουρκικών επεμβάσεων σε Συρία και Ιράκ και θεωρείται απόλυτα προσηλωμένος στην αντιμετώπιση του κινήματος Γκιουλέν.¹⁹³ Ιδιαίτερα σκληροπυρηνικός στο Κουρδικό ζήτημα, ο Güler υπηρέτησε ακόμα ως επικεφαλής της Διεύθυνσης Πληροφοριών του ΓΕΕΔ και θεωρείται υπεύθυνος για τη σφαγή στο χωριό Uludere στις 28 Δεκεμβρίου 2011 μαζί με τον νεοπροαχθέντα Ταξίαρχο Zorlu Topaloğlu.

¹⁹¹ Συγκριτικά, οι συνεδριάσεις του τ/ΑΣΣ πραγματοποιούνταν προ του πραξικόπηματος σε αίθουσα του τουρκικού Γενικού Επιτελείου και διαρκούσαν έως και τρεις ημέρες.

¹⁹² Το πλέον ενδιαφέρον στοιχείο των φετινών κρίσεων, είναι πως η συντριπτική πλειοψηφία των Συνταγματάρχων που προήχθησαν σε Ταξίαρχους υπηρετούν σε Σχηματισμούς Ειδικών Δυνάμεων στην ανατολική και νοτιοανατολική Τουρκία με άμεση εμπλοκή στην αντιμετώπιση των Κούρδων ανταρτών.

¹⁹³ Όπως δήλωσε ο ίδιος σε συνέδριο του τουρκικού ιδρύματος SETA στην Ουάσιγκτον στις 10 Ιουλίου, το αποτυχημένο πραξικόπημα «δεν πραγματοποιήθηκε από τον στρατό αλλά από μια μικρή εξτρεμιστική πολιτική οργάνωση που χρησιμοποίησε το στράτευμα ως όργανο για την κατάληψη της εξουσίας».

Έκπληξη αποτελεί η τοποθέτηση του νεοπροαχθέντος Ναυάρχου Adnan Özbal στη θέση του Αρχηγού του τουρκικού ΠΝ, καθώς προσπέρασε πέντε ανωτάτους αξιωματικούς, τέσσερις Ναυάρχους και έναν Αντιναύαρχο, που βρίσκονταν πριν από αυτόν στην επετηρίδα και ειδικά τον Αρχηγό Στόλου Ναύαρχο Veysel Kösele, ο οποίος υπό ομαλές συνθήκες θα αναλάμβανε την ηγεσία του.

Αντιθέτως, αναμενόμενη θεωρείται η τοποθέτηση του Πτεράρχου Hasan Küçükağyüz στη θέση του Αρχηγού της τουρκικής ΠΑ, μέχρι πρότινος Αρχηγού Τακτικής Αεροπορίας και Αεράμυνας.

Οι ανωτέρω αλλαγές έρχονται σε συνέχεια της ανάληψης του χαρτοφυλακίου του υπουργείου Άμυνας από τον Nurettin Canikli, που ερμηνεύεται από αρκετούς ως προσπάθεια ελέγχου των οικονομικών των ΤΕΔ και της εγχώριας αμυντικής βιομηχανίας καθώς έχει εργαστεί στο παρελθόν σε κορυφαίες θέσεις στο τουρκικό υπουργείο Οικονομικών.¹⁹⁴

Γενικότερη αποτίμηση

Η απόπειρα πραξικοπήματος οδήγησε σε ευρύτατες παρεμβάσεις στο εσωτερικό των ΤΕΔ και στοίχισε αρκετά στις επίλεκτες Μονάδες τους. Μεταξύ τω εκδιωχθέντων, υπάρχει ένας δυσανάλογα μεγάλος αριθμός Διοικητών Μονάδων και Τμημάτων Ειδικών Δυνάμεων του ΣΞ, αλλά και ανδρών των τμημάτων υποβρυχίων καταστροφών του ΠΝ και του τμήματος έρευνας και διάσωσης της ΠΑ.¹⁹⁵ Από τις εκκαθαρίσεις κατά βάση έχουν επηρεαστεί οι πιλότοι πολεμικών Α/Φ (μαχητικών και εναερίων τάνκερ) και σε σαφώς μικρότερο βαθμό οι Μονάδες πολεμικών Ε/Π. Οι Μονάδες και τα Τμήματα Ειδικών Επιχειρήσεων, ενδεχομένως να εμφανίσουν προβλήματα σε επίπεδο ηγεσίας. Από την άλλη μεριά η αριθμητική δύναμη της Διοίκησης Ειδικών Δυνάμεων (Bordo Berelli), της Διοίκησης Βατραχανθρώπων Επιθετικών και Αμυντικών Αποστολών (SAT και SAS) και των Σχηματισμών ειδικών δυνάμεων του ΣΞ της Σ/Χ και της Αστυνομίας, αποτελούν μία σημαντική δύναμη, με ιδιαίτερα μεγάλη πολλαπλασιαστική ισχύ. Συγκεκριμένα αναφερόμαστε σε μία δύναμη 80.000 περίπου ατόμων με ποσοστό επαγγελματοποίησης περίπου 70%.¹⁹⁶

¹⁹⁴ «Τι σηματοδοτούν οι αλλαγές στην ηγεσία των Τουρκικών Ενόπλων Δυνάμεων», e-amyna, 11.08.17, <http://e-amyna.com>, (έγινε πρόσβαση στις 19/09/17).

¹⁹⁵ Gurcan Metin, “How post-coup purges depleted Turkey's military”, al-monitor, 16.09.16, <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2016/09/turkey-military-needs-two-year-fill-ranks-emptied-by-purge.html>, (έγινε πρόσβαση στις 02/09/17).

¹⁹⁶ Λουκόπουλος Κωνσταντίνος, «Η Τουρκία μετά το πραξικόπημα ιδεολογικά, πολιτικοκοινωνικά και στρατιωτικά», liberal, 20.02.17, <http://www.liberal.gr/arthro/116555/amyna--diplomatia/2017/i-tourkia-meta-to-praxikopima-ideologika-politikokoinonika-kai-stratitika.html>, (έγινε πρόσβαση στις 2/8/17).

Παρά τις όποιες απώλειές τους σε προσωπικό, διαφαίνεται ότι οι ΤΕΔ αντιμετώπιζουν αποτελεσματικά τις επιπτώσεις με τις απολύσεις, οι οποίες μάλλον αποτελούν ένα διαχειρίσιμο ποσοστό της δυνάμεώς τους, τουλάχιστον στην ξηρά και τη θάλασσα. Η ετοιμότητα της τουρκικής ΠΑ παραμένει ένας δυσεπίλυτος γρίφος. Οι πρώτες εκτιμήσεις να κάνουν λόγο για ένα απαιτούμενο διάστημα εξισορρόπησης και επανόδου στο πριν την 15η Ιουλίου 2016 καθεστώς, από πλευράς στελέχωσης και κυρίτερα από πλευράς επιχειρησιακών δυνατοτήτων, διάρκειας τουλάχιστον δύο έως πέντε ετών.¹⁹⁷

Πρώην καταδικασθέντες, νυν προαχθέντες

Μεταξύ των προαχθέντων αξιωματικών τον Αύγουστο του 2016, περιλαμβάνονται και 10 Συνταγματάρχες – Πλοίαρχοι, που προήχθησαν στους βαθμούς Ταξίαρχου/Αρχιπλοίαρχου αντίστοιχα, οι οποίοι είχαν πρωτόδικα καταδικαστεί σε ποινές φυλάκισης στις ομαδικές δίκες των υποθέσεων «Βαριοπούλα» και «Εργκένεκον» και με τις μετέπειτα αποφάσεις της τουρκικής δικαιοσύνης αθώωθηκαν. Δημοσιογραφικές πληροφορίες αναφέρουν, ότι εν λόγω αξιωματικοί, ανήκουν στο κομμάτι αυτό των στελεχών των ΤΕΔ με ισλαμικές αντιλήψεις, που χαρακτηρίζονται ως ενάντιοι στη δυτικόστροφη συμμαχία της Τουρκίας με ΝΑΤΟ και ΗΠΑ και συγκλίνουν προς μία αδέσμευτη και με ευρασιατική προοπτική πορεία της χώρας. Αισθανόμενοι δικαιωμένοι για την κατάρρευση των εναντίον τους κατηγοριών και με σαφή πλέον ερείσματα στο ισλαμικό καθεστώς του ΑΚΡ, είναι πολύ πιθανό να επηρεάσουν τη γενικότερη στρατηγική κουλτούρα των ΤΕΔ προς αυτή την κατεύθυνση συμμαχιών.¹⁹⁸

Η συντριπτική πλειοψηφία των συλληφθέντων ανώτατων αξιωματικών ήταν βαθμού Ταξίαρχου. Θα λέγαμε ότι ήταν «ένα πραξικόπημα Ταξιαρχών». Γενικότερα, τουλάχιστον οι μισοί από τους συλληφθέντες ανώτατους αξιωματικούς, προήχθησαν στους βαθμούς τους το 2013 και μεταγενέστερα. Αυτό φανερώνει ότι οι περισσότεροι από τους Στρατηγούς και Ταξίαρχους που κατηγορούνται για το πραξικόπημα, είχαν προαχθεί για να καλύψουν τις θέσεις των συναδέλφων τους που εκδιώχθηκαν λόγω

¹⁹⁷ Τα αριθμητικά και κυρίως τα λοιπά στοιχεία σχετικά με τις εκκαθαρίσεις στις ΤΕΔ που παρατέθηκαν, προέκυψαν από έναν μεγάλο αριθμό ιστοσελίδων τουρκικής, ευρωπαϊκής και αμερικανικής προέλευσης και όπως είναι φυσικό δεν προέρχονται από επίσημες ανακοινώσεις της τουρκικής κυβέρνησης, εκτός ελαχίστων εξαιρέσεων. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η καταγραφή των συλληφθέντων του πρώτου 24ώρου μετά το πραξικόπημα, όπου φαίνονται και τα καθήκοντα που αυτοί εκτελούσαν [Akira, “Disintegration in the Turkish state deepens: hundreds of soldiers arrested”, *4threvolutionary war*, 17.07.2016, <https://4threvolutionarywar.wordpress.com/2016/07/17/disintegration-in-the-turkish-state-deepens-hundreds-of-soldiers-arrested>, (έγινε πρόσβαση στις 11/07/17)].

¹⁹⁸ Gurcan Metin, “After massive purge, what’s next for Turkish Armed Forces?”, *al-monitor*, 01.08.16, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2016/08/turkey-coup-attempt-major-purge-of-armed-force.html>, (έγινε πρόσβαση στις 01/09/17).

της εμπλοκής τους στις υποθέσεις «Βαριοπούλα» και «Εργκένεκον». Δεν απαιτεί ιδιαίτερη προσπάθεια συσχετισμού των δεδομένων και να γίνει επομένως αντιληπτό ότι οι επιχειρήσεις αποκάλυψης των δύο υποθέσεων που σχεδιάστηκαν από ακραιφνείς γκιουλενιστές εισαγγελείς και την, βαθειά ελεγχόμενη ομοίως από γκιουλενιστές, Αστυνομία, δεν αποσκοπούσαν απλώς να αποκαθελώσουν «ανεπιθύμητους» κεμαλιστές αξιωματικούς. Είχαν σχεδιαστεί για να σιγουρέψουν ότι γκιουλενιστές αξιωματικοί που εισήλθαν στις ΤΕΔ μετά τα μέσα της δεκαετίας του 1980, θα προάγονταν σε μεγαλύτερους βαθμούς. Τώρα, αποδεικνύεται ότι αυτοί είναι οι αξιωματικοί που κατηγορούνται για τον σχεδιασμό του πραξικοπήματος.¹⁹⁹

Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση Ταξίαρχου της ΠΑ που υπηρετούσε σε σημαντική ΝΑΤΟϊκή θέση στη Γερμανία, ο οποίος κατηγορήθηκε για σχέσεις με την οργάνωση Γκιουλέν και εκδιώχθηκε από τις ΤΕΔ. Ήταν ένας από τη μικρή ομάδα που έτυχαν απροσδόκητης προαγωγής το 2014 (στον απόηχο των καταδικαστικών αποφάσεων των υποθέσεων «Βαριοπούλας» - «Εργκένεκον» που ανέδειξαν στη θέση τους γκιουλενιστές αξιωματικούς). Σύμφωνα με τα τουρκικά ΜΜΕ, τουλάχιστον άλλοι 7 ανώτατοι αξιωματικοί που άνηκαν στην ίδια ομάδα, έχουν συλληφθεί.²⁰⁰

Αξιοσημείωτο είναι επίσης το γεγονός ότι, στις τακτικές κρίσεις του 2017, από τους 14 νεοπροαχθέντες Αρχιπλοιάρχους, οι 10 υπήρξαν στελέχη, κεμαλικών φρονημάτων, που είχαν κατηγορηθεί για συμμετοχή στο σχέδιο «Βαριοπούλα». Στο βαθμό του Ταξίαρχου προήχθη επίσης με τις ετήσιες κρίσεις του 2017 και ο Σμήναρχος Oğuz Okuyucu, ο οποίος είχε προφυλακιστεί για την ίδια υπόθεση.²⁰¹

Οι συμμαχικές ανησυχίες

Ο τουρκικός στρατός αποτελεί ένα μεγαθήριο στο εσωτερικό του ΝΑΤΟ, ο δεύτερος σε μέγεθος μετά από αυτόν των ΗΠΑ και ο φύλακας σε περίπου 90 αμερικανικές πυρηνικές βόμβες τύπου Β61. Οι ασκηθείσες διώξεις, ιδιαίτερα στο προσωπικό της ΤΠΑ, έχουν ανησυχήσει το ΝΑΤΟ, εξαιτίας της κρίσης που ξέσπασε ειδικά γύρω από την ιδιαίτερης στρατιωτικής αξίας αεροπορική βάση του Ιντσιρλίκ, για δύο βασικούς λόγους. Πρώτον, εξαιτίας του ρόλου που διαδραματίζει στην υποστήριξη των ΗΠΑ

¹⁹⁹ Gursel Kadri, “Turkey's failed coup reveals 'army within an army'”, *al-monitor*, 22.07.16, <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2016/07/turkey-coup-attempt-shows-army-within-army.html>, (έγινε πρόσβαση στις 11/08/17).

²⁰⁰ Emmott Robin, “Pleading innocence, wanted general says Turkey's purge ruining military”, *reuters*, 23.11.16, <http://www.reuters.com/article/us-turkey-security-nato-idUSKBN13I1VV>, (έγινε πρόσβαση στις 19/08/17).

²⁰¹ «Τι σηματοδοτούν οι αλλαγές στην ηγεσία των Τουρκικών Ενόπλων Δυνάμεων», *e-amyna*, 11.08.17, <http://e-amyna.com>, (έγινε πρόσβαση στις 19/09/17).

και των συμμάχων τους στις αεροπορικές επιδρομές τους κατά του ISIS στη Συρία και δεύτερον επειδή στη βάση αυτή στεγάζεται η μεγαλύτερη αποθήκη πυρηνικών όπλων του NATO, όπου φυλάσσονται οι πυρηνικές βόμβες που προαναφέραμε. Ήδη έχουν αρχίσει να εκφράζονται από αμερικανικούς παράγοντες σκέψεις για το κατά πόσο είναι ασφαλές να φυλάσσονται αυτά τα όπλα στην Τουρκία.²⁰²

Ταυτόχρονα, σε συνέχεια της έντασης που δημιουργήθηκε στις τουρκο-γερμανικές σχέσεις κατά την προεκλογική εκστρατεία του δημοψηφίσματος της 16^{ης} Απριλίου 2017 στην Τουρκία για τη συνταγματική αναθεώρηση, η Γερμανία, με την έγκριση του ομοσπονδιακού κοινοβουλίου, αποφάσισε να αποσύρει, τα στρατεύματά της από την αεροπορική βάση του Ιντσιρλίκ, μετά την άρνηση της Άγκυρας να δώσει πρόσβαση για επισκέψεις Γερμανών βουλευτών στα στρατεύματα της χώρας. Το γερμανικό κοινοβούλιο ανακοίνωσε ότι έχει επικυρωθεί νομοσχέδιο για τη μεταφορά των 280 Γερμανών στρατιωτών της βάσης του Ιντσιρλίκ σε βάση στην Ιορδανία.²⁰³

Οι διώξεις στους υπηρετούντες στο εξωτερικό

Δεκάδες Τούρκοι στρατιωτικοί που υπηρετούσαν σε θέσεις του NATO, κατηγορήθηκαν από την τουρκική κυβέρνηση για σχέσεις με την οργάνωση Γκιουλέν και απολύθηκαν από τις τάξεις των ΤΕΔ. Πολλοί εξ' αυτών κλήθηκαν να επιστρέψουν στη χώρα, όπου και συνελήφθησαν. Είναι χαρακτηριστικό ότι κυκλοφορούσαν από την τουρκική κυβέρνηση λίστες προσωπικού με υπόπτους, που ανανεώνονταν σε τακτά χρονικά διαστήματα. Όσοι από τους υπηρετούντες σε θέσεις του NATO περιλαμβάνονταν σε αυτές, υποχρεώνονταν να αφήσουν τη θέση τους, να επιστρέψουν τα διπλωματικά τους διαβατήρια και να παραλάβουν ταξιδιωτικά έγγραφα μίας διαδρομής για επιστροφή τους στην Τουρκία.

Ο Γενικός Γραμματέας του NATO Jens Stoltenberg επιβεβαίωσε στα μέσα Νοεμβρίου 2016, ότι ένας αριθμός Τούρκων αξιωματικών που υπηρετούν στις δομές του NATO στην Ευρώπη είχε καταθέσει πρόσφατα αιτήματα ασύλου, επικαλούμενοι προσωπικές ανησυχίες για την ασφάλεια τους. Την ώρα που η επίσημη θέση του γραφείου της τουρκικής αποστολής στο NATO δηλώνει άγνοια επί των παραπάνω, δημοσιογραφικές πηγές ανέφεραν ότι μόνο 7 από τους 56 Τούρκους αξιωματικούς που υπηρετούσαν σε κεντρικές υπηρεσίες της Συμμαχίας, βρίσκονται ακόμη στις θέσεις

²⁰² Stewart Brian, "Turkey's purged post-coup military has NATO allies nervous", [cbcnews](http://www.cbc.ca/news/world/turkey-coup-crackdown-military-1.3786844), 03.10.16, <http://www.cbc.ca/news/world/turkey-coup-crackdown-military-1.3786844>, (έγινε πρόσβαση στις 19/09/17).

²⁰³ « Η Γερμανία θα αποσύρει τους στρατιώτες της από τη βάση Ιντσιρλίκ στην Τουρκία », [Η Καθημερινή](http://www.kathimerini.gr/914961/article/epikairothta/kosmos/h-germania-8a-aposyreitoys-stratiwtes-ths-apo-th-vash-intsirlik-sthn-toyrkia), 21.06.17, <http://www.kathimerini.gr/914961/article/epikairothta/kosmos/h-germania-8a-aposyreitoys-stratiwtes-ths-apo-th-vash-intsirlik-sthn-toyrkia>, (έγινε πρόσβαση στις 19/10/17).

τους.²⁰⁴ Οι περισσότεροι δε Τούρκοι αξιωματικοί που βρίσκονταν σε ΝΑΤΟϊκές θέσεις, δεν ήταν τυχαίοι. Με ανώτερες σπουδές σε μεγάλα αμερικανικά πανεπιστήμια και ακαδημίες, έχουν συμμετάσχει σε πολλές νατοϊκές ασκήσεις και διακρίνονται από μία σαφή «Ατλαντική» και γενικότερα δυτική συμμαχική αντίληψη.²⁰⁵

Γενικότερα παρατηρήθηκε μία έντονη κινητοποίηση των τουρκικών αρχών κατά αξιωματικών που υπηρετούσαν σε συμμαχικές θέσεις. Ήταν σαφής η αντίληψη ότι απηχούσαν απόψεις φιλικές προς τη Δύση (ΝΑΤΟ, ΕΕ, ΗΠΑ), στοιχείο που τους κατέτασσε στους οπαδούς της κεμαλικής ή γκιουλενικής κουλτούρας, που ήταν ενάντια στις ισλαμικές αντιλήψεις του ΑΚΡ. Μεταξύ των υψηλόβαθμων συλληφθέντων είναι και ο Δκτής του 3ου Σώματος Στρατού (με έδρα στην Κωνσταντινούπολη που αποτελεί το Στρατηγείο πυρήνα του αντίστοιχου Συμμαχικού Στρατηγείου NRDC-TU) Αντιστράτηγος Erdal Öztürk, αξιωματικός με ΝΑΤΟϊκη εμπειρία και δυτικόστροφη – «Ατλαντική» αντίληψη.

Δημοσίευμα της ιστοσελίδας Bruxelles2, χαρακτηρίζει ως πογκρόμ τις διώξεις κατά των Τούρκων αξιωματικών που υπηρετούν στο ΝΑΤΟ. Από τους περίπου 400 Τούρκους αξιωματικούς που υπηρετούν στις εκτός Τουρκίας δομές της Ατλαντικής Συμμαχίας, οι 232 είναι «υπό εκκαθάριση». Η πλειονότητα βρίσκεται στο Βέλγιο (84) και τη Γερμανία (45). Οι υπόλοιποι είναι διασκορπισμένοι σε χώρες της συμμαχίας: 28 στις ΗΠΑ, 28 στην Ιταλία, 17 στην Ολλανδία, 13 στο Ηνωμένο Βασίλειο, 10 στην Ισπανία, 4 στη Νορβηγία και 3 στην Αυστρία. Το ίδιο ισχύει και για 165 στρατιωτικούς ακόλουθους σε πρεσβείες και στρατιωτικές δομές (από σύνολο 264).²⁰⁶ Η κατατόμηση 750 από τους 900 συνολικά αξιωματικούς και υπαξιωματικούς που υπηρετούσαν σε κρίσιμες θέσεις του εξωτερικού και θεωρούνται στελέχη με φιλοδυτικό προσανατολισμό και εμπειρία σε ζητήματα ΝΑΤΟ αποτελεί αντικείμενο σοβαρού προβληματισμού διεθνώς. Η δυσχέρεια στην επικοινωνία και συνεργασία της Τουρκίας με το ΝΑΤΟ αναμένεται να οξυνθεί ιδιαίτερα στην περίπτωση που επιλεγούν στελέχη με ακραίες ισλαμικές αντιλήψεις για την πλήρωση των κενών θέσεων.²⁰⁷

²⁰⁴ Schultz Teri, “Stark Choice For NATO's Turkish Officers: Arrests At Home, Limbo In Europe”, [npr](http://www.npr.org/sections/parallels/2016/11/27/502999158/stark-choice-for-natos-turkish-officers-arrests-at-home-limbo-in-europe?live=1), 27.11.16, <http://www.npr.org/sections/parallels/2016/11/27/502999158/stark-choice-for-natos-turkish-officers-arrests-at-home-limbo-in-europe?live=1>, (έγινε πρόσβαση στις 11/10/17).

²⁰⁵ «Το σχέδιο Ερντογάν για να παγιδεύσει τους αντιπάλους του», [reader](https://www.reader.gr/diethni/shedio-erntogan-gia-na-pagideysei-toys-antipalouys-tou), 07.12.16, <https://www.reader.gr/diethni/shedio-erntogan-gia-na-pagideysei-toys-antipalouys-tou>, (έγινε πρόσβαση στις 22/07/17).

²⁰⁶ «Πογκρόμ κατά Τούρκων αξιωματικών έχει εξαπολύσει η τουρκική κυβέρνηση», [Ο Φίλελεύθερος](http://www.philenews.com/el-gr/eidiseis-kosmos/47/348145/pogkrom-kata-tourkon-axioma-tikon-echei-exapolysei-I-tourkiki-kyvernisi), 15.01.17, <http://www.philenews.com/el-gr/eidiseis-kosmos/47/348145/pogkrom-kata-tourkon-axioma-tikon-echei-exapolysei-I-tourkiki-kyvernisi>, (έγινε πρόσβαση στις 11/09/17).

²⁰⁷ «Ισοζύγιο Στρατιωτικής Ισχύος, Οι συνέπειες του πραξικοπήματος», [isozygio.wordpress](https://isozygio.wordpress.com/2017/01/30/praxikophma-15hs-iouliou/), 28.08.17, <https://isozygio.wordpress.com/2017/01/30/praxikophma-15hs-iouliou/> (έγινε πρόσβαση στις 11/09/17)

Αλλαγές σε επίπεδο οργάνωσης και θεσμών

Κεντρικός άξονας των επελθουσών αλλαγών του θεσμικού πλαισίου που διέπει την οργάνωση και λειτουργία των ΤSK ήταν η αποδυνάμωση των εξουσιών του, άλλοτε πανίσχυρου, ΓΕΕΔ. Η αποτυχία του πραξικοπήματος, το «δώρο Θεού» όπως υπογράμμισε ο Ερντογάν, δημιούργησε την απαραίτητη νομιμοποιητική βάση μιας ολοκληρωτικής αλλαγής των ΤΕΔ, θέτοντας τες υπό πλήρη πολιτικό έλεγχο, εκμηδενίζοντας έτσι τον κίνδυνο εκδήλωσης μελλοντικών προσπαθειών ανατροπής της ισλαμικής κυβέρνησης.

Στις 28 Ιουλίου 2016, με κυβερνητικό διάταγμα, ο Ερντογάν δρομολόγησε :

α. Την υπαγωγή του Αρχηγού ΓΕΕΔ και του Διοικητή της ΜΙΤ στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας και των Γενικών Επιτελείων Χερσαίων, Ναυτικών και Αεροπορικών Δυνάμεων στο ΥΠΑΜ.

β. Την παροχή της δυνατότητας στους Αρχηγούς των τριών Κλάδων να εκδίδουν διαταγές και να αναφέρονται απευθείας στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας και τον Πρωθυπουργό, χωρίς να απαιτείται προηγουμένως ενημέρωση ή έγκριση του Αρχηγού του ΓΕΕΔ.

γ. Η αρμοδιότητα της επιλογής των νέων Αρχηγών Γενικών Επιτελείων μεταβιβάστηκε στο ΥΠΑΜ, με τη σχετική εισήγηση να υπογράφεται από τον Πρωθυπουργό και να επικυρώνεται από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας. Η θητεία των Αρχηγών Γενικών Επιτελείων περιορίστηκε σε δύο έτη με δυνατότητα παραμονής για ένα ακόμη, εφόσον δεν έχει συμπληρωθεί το όριο ηλικίας συνταξιοδότησης (65 έτη) και εφόσον εγκριθεί από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας.

Οι συγκεκριμένες αλλαγές ήρθαν ως συνέχεια του πρώτου κυβερνητικού διατάγματος που εκδόθηκε στο πλαίσιο του καθεστώτος έκτακτης ανάγκης μετά την απόπειρα πραξικοπήματος, με το οποίο η Γενική Διοίκηση Σ/Χ και η Διοίκηση Ακτοφυλακής αποδεδεσμεύτηκαν από το τουρκικό ΓΕΕΔ και τέθηκαν υπό διοικητική και επιχειρησιακή υπαγωγή στο Υπουργείο Εσωτερικών.

Το αμέσως επόμενο κυβερνητικό διάταγμα υπ' αριθμό 669 του καθεστώτος έκτακτης ανάγκης, δημοσιεύθηκε στην επίσημη εφημερίδα του τουρκικού κράτους στις 31 Ιουλίου 2016. Με το συγκεκριμένο κυβερνητικό διάταγμα, καθορίζεται :

α. Η αλλαγή στη σύνθεση του ΑΣΣ, που επιφέρει απόλυτο έλεγχο επί των προαγωγών, τοποθετήσεων και αποστρατειών του στρατιωτικού προσωπικού. Πλέον ενισχύθηκε η σύνθεσή του από πλευράς πολιτικών προσώπων, αφού συμμετέχουν ως τακτικά μέλη οι Αναπληρωτές Πρωθυπουργοί και οι Υπουργοί Εξωτερικών, Εσωτε-

ρικών και Δικαιοσύνης, ενώ ο Υπουργός Άμυνας αναλαμβάνει καθήκοντα γραμματέα στη θέση του Υπαρχηγού του Γενικού Επιτελείου. Πλέον από τα 14 μέλη του Τ/ΑΣΣ μόνο τα 4 είναι στρατιωτικοί (οι Αρχηγοί του ΓΕΕΔ και επιμέρους Κλάδων).

β. Η κατάργηση όλων των στρατιωτικών σχολών και Ακαδημιών Πολέμου η αντικατάστασή τους από το διακλαδικό Πανεπιστήμιο Εθνικής Άμυνας υπό την αιγίδα του Υπουργείου Παιδείας, το οποίο έχει τις αρμοδιότητες των προσλήψεων του διδακτικού προσωπικού, της έκδοσης των κανονισμών λειτουργίας και της εισήγησης τριών υποψηφίων Πρυτάνεων για το εν λόγω ίδρυμα, με την τελική επιλογή να λαμβάνεται από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας. Πρώτος πρύτανης ανέλαβε ο ισλαμιστής καθηγητής Οθωμανικής Ιστορίας Erhan Afyoncu, ο οποίος δε γνωρίζει καμία ξένη γλώσσα και στερείται ακαδημαϊκής εμπειρίας επί θεμάτων ασφαλείας, στρατηγικής και μελέτης του πολέμου.

γ. Η κατάργηση των Στρατιωτικών Λυκείων, η παροχή δυνατότητας σε αποφοίτους υποχρεωτικής εκπαίδευσης να καταταγούν ως Επαγγελματίες Οπλίτες, η άρση των εμποδίων για την εισαγωγή σπουδαστών των Imam Hatip (επαγγελματικών σχολών που εκπαιδεύουν ιμάμηδες και ιεροκήρυκες) στο νεοσύστατο Πανεπιστήμιο Εθνικής Άμυνας. Τα παραπάνω, σε συνδυασμό με το διορισμό αποστράτων αξιωματικών και υπαξιωματικών στα συμβούλια επιλογής προσωπικού μέχρι το 2020 δρομολογούν τη μαζική είσοδο υποψηφίων από τα μη προνομιούχα στρώματα, που αποτελούν την εκλογική βάση των ισλαμιστών στην Τουρκία.

δ. Η συγκρότηση Συμβουλίου Επιθεώρησης στο Υπουργείο Άμυνας με αυξημένες αρμοδιότητες επί ζητημάτων στρατιωτικής πειθαρχίας. Σημειώνεται ότι στο πλαίσιο της προωθούμενης συνταγματικής αναθεώρησης περιορίζεται η δικαιοδοσία της στρατιωτικής δικαιοσύνης υπέρ της πολιτικής μέσω κατάργησης των στρατοδικείων (πλην των πειθαρχικών).

ε. Η μεταβίβαση της Στρατιωτικής Ιατρικής Ακαδημίας και των 43 στρατιωτικών νοσοκομείων στην αρμοδιότητα του Υπουργείου Υγείας και η μεταβίβαση των Στρατιωτικών Εργοστασίων της Διοίκησης Χερσαίων Δυνάμεων, των Ναυπηγείων της Διοίκησης Ναυτικών Δυνάμεων και των Κέντρων Εφοδιασμού και Συντήρησης της Διοίκησης Αεροπορικών Δυνάμεων στην αρμοδιότητα του ΥΠΑΜ.

στ. Η στελέχωση του Υπουργείου Άμυνας με πολιτικό προσωπικό και η παροχή δυνατότητας σε πολιτικούς υπαλλήλους να τοποθετούνται ως Στρατιωτικοί Ακόλουθοι στο εξωτερικό.

ζ. Η άρση απαγόρευσης της ισλαμικής μαντίλας για γυναίκες αξιωματικούς, υπαξιωματικούς και δοκίμους.

Σύμφωνα με το κυβερνητικό διάταγμα υπ' αριθμό 671 που ακολούθησε, καταργήθηκε ο όρος ότι ο Αρχηγός των ΤΕΔ θα πρέπει να επιλέγεται μεταξύ των επικεφαλής των επιμέρους Κλάδων. Μέχρι σήμερα ο επικρατέστερος για να ηγηθεί των ΤΕΔ ήταν ο επικεφαλής των χερσαίων δυνάμεων της Τουρκίας. Πλέον όλοι οι αξιωματικοί στη βαθμίδα του στρατηγού και αντιστοίχων, είναι υποψήφιοι για να αναλάβουν την αρχηγία των ΤΕΔ, κάτι που θα γίνεται μετά από εισήγηση της κυβέρνησης και έγκριση από τον Πρόεδρο του κράτους. Στο πλαίσιο του ίδιου κυβερνητικού διατάγματος, από τις αρμοδιότητες του Αρχηγού ΓΕΕΔ αφαιρέθηκε η λέξη «ειρήνη» από τη φράση «είναι ο αρχηγός των ενόπλων δυνάμεων σε περίοδο πολέμου και ειρήνης». Τώρα με την αλλαγή, τα καθήκοντά του σε περιόδους ειρήνης ασκούνται αποκλειστικά στο όνομα του Προέδρου του κράτους.

Η κεντρική φιλοσοφία πίσω από τη συνολική αναδιάρθρωση του στρατού είναι η όσο το δυνατό μεγαλύτερη επιτυχία στην αποκέντρωση της στρατιωτικής εξουσίας και αρμοδιότητας. Σύμφωνα με αυτό το σκεπτικό, το ΓΕΕΔ δεν θα πρέπει πλέον να αποτελεί τη «μία και μοναδική» ιεραρχία. Ο Αρχηγός του τίθεται υπό τον πολιτικό έλεγχο του Προέδρου του κράτους, ενώ οι επιμέρους Κλάδοι των ΤΕΔ τίθενται υπό την πολιτική εποπτεία του ΥΠΑΜ. Επομένως η παραδοσιακή «κεμαλική» θέση του ΓΕΕΔ ως του μοναδικού κέντρου στρατιωτικής ιεραρχίας αμφισβητείται και μετατρέπεται περισσότερο σε ένα «κέντρο συντονισμού» των ΤΕΔ. Με αυτό τον τρόπο υπολογίζεται ότι μια νέα πιθανή πραξικοπηματική απόπειρα, που θα ξεκινήσει με πρώτο στόχο την κατάληψη της στρατιωτικής ηγεσίας, θα μπορεί εξ' αρχής να εμποδιστεί.

Τέλος, αξιοσημείωτο γεγονός προ του πραξικοπήματος αποτελεί η εξώθηση σε παραίτηση του Διευθύνοντος Συμβούλου του Μετοχικού Ταμείου Ενόπλων Δυνάμεων (ΟΥΑΚ) μετά από 16 χρόνια ευδόκιμης υπηρεσίας και η αντικατάστασή του από στέλεχος του κυβερνώντος κόμματος. Ο επενδυτικός βραχίονας του ΟΥΑΚ συνιστά μέρος του τουρκικού οικονομικού κατεστημένου που ελέγχει σήμερα, άμεσα ή έμμεσα, 90 εταιρείες με 28.500 εργαζομένους στην Τουρκία και το εξωτερικό, εκτιμώμενης αξίας \$20 δισ. με εξαγωγές ύψους \$3,3 δισ. το 2015, ποσό που αντιστοιχεί στο 2,3% των συνολικών εξαγωγών της τουρκικής οικονομίας.²⁰⁸

²⁰⁸ «Ισοζύγιο Στρατιωτικής Ισχύος, Οι συνέπειες του πραξικοπήματος», [isozygio.wordpress](https://isozygio.wordpress.com/2017/01/30/praxikophma-15hs-iouliou/), 28.08.17, <https://isozygio.wordpress.com/2017/01/30/praxikophma-15hs-iouliou/> (έγινε πρόσβαση στις 11/09/17)

Τα κυβερνητικά διατάγματα του καθεστώτος έκτακτης ανάγκης, περνάνε δικαιωματικά στη σύγχρονη ιστορία της χώρας ως τα κείμενα εκείνα που άλλαξαν ριζικά τη δομή του στρατού της Τουρκίας. Μέσα σε μερικές γραμμές, συμπυκνώθηκε η προσπάθεια πολλών και διαφορετικών πολιτικών δυνάμεων που για ολόκληρες δεκαετίες «ήθελαν αλλά δεν μπορούσαν» να μεταρρυθμίσουν τις ΤΕΔ. Χωρίς καμιά απολύτως διαβούλευση, χωρίς καν την άποψη άλλων κομμάτων, η κυβέρνηση προχώρησε σε συνθήκες ενός καθεστώτος εξάιρεσης, σε όλα αυτά που δεν έκανε σε σχέση με το στρατό τα προηγούμενα 14 χρόνια της διακυβέρνησης της. Η στρατιωτική εξουσία και επιρροή «διχοτομείται» και διαμοιράζεται ανάμεσα σε μια σειρά πολιτικών και πολιτειακών θεσμών. Οι στρατιωτικές δραστηριότητες, η στρατιωτική δικαιοσύνη και η στρατιωτική εκπαίδευση, μεταφέρονται «κάτω» από το πολιτικό σύστημα και όχι παράλληλα με αυτό. Έτσι η τουρκική κυβέρνηση επιθυμεί να θέσει «αμυντικά όρια» με μηχανισμούς καλύτερου ελέγχου του στρατού και δομές που θα παρεμποδίζουν τη δημιουργία μονοπωλίων εξουσίας πέραν του επίσημου κράτους.

Το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα προς αυτή την κατεύθυνση είναι η νέα δομή των στρατιωτικών σχολών με τη μορφή του πανεπιστημίου εθνικής άμυνας. Η βασική θεώρηση του ΑΚΡ ήταν ότι το προηγούμενο μοντέλο εκπαίδευσης αξιωματικών ήταν αποκομμένο από το «πραγματικό έθνος» της Τουρκίας. Οι στρατιωτικές σχολές λειτουργούσαν ως κλειστές κεμαλικές-κοσμικές κοινωνίες και επομένως ανάθρεφαν προσωπικότητες μιας «ξένης ελίτ» που δεν είχε καμιά σχέση με τις παραδοσιακές αξίες μιας θρησκευόμενης κοινωνίας. Όπως λέει ο Σιερέφ Μάλκοτς, σύμβουλος του Προέδρου Ερντογάν, «η κλειστή τους εκπαίδευση παρήγαγε πραξικοπηματίες και συμμορίτες, ενώ τώρα θα μορφώνονται με τρόπο που να μην είναι αποκομμένοι από την κοινωνία και το έθνος».²⁰⁹

Την 7η Απριλίου 2017, προκηρύχθηκε ο διαγωνισμός εισαγωγής νέων σπουδαστών στο πανεπιστήμιο εθνικής άμυνας. Σύμφωνα με κυβερνητικές πηγές, 120.000 υποψήφιοι υπέβαλαν τις αιτήσεις τους, μεταξύ αυτών 35.000 γυναίκες, με στόχο να γίνουν αξιωματικοί των ΤΕΔ. Ο μεγάλος αριθμός υποψηφίων ικανοποίησε τις τουρκικές αρχές, με τις δημόσιες ανακοινώσεις να δίνουν έμφαση στον πατριωτισμό και την τιμή που αισθάνονται οι νέοι της χώρας να υπηρετήσουν έναν θεσμό όπως οι ΤΕΔ, που συνεχίζει να τυγχάνει υψηλότερης κοινωνικής αποδοχής.

²⁰⁹ Μούδουρος Νίκος, «Ο “νέος στρατός” του Ταγίπ Ερντογάν, τα κυβερνητικά διατάγματα αλλάζουν το “θεματοφύλακα του κεμαλισμού”», *Ο Φιλελεύθερος*, 28.08.16, <http://archive.philenews.com/el-gr/eidiseis-politiki/39/328625%20/o-neos-stratos-tou-tagip-erntogan>, (έγινε πρόσβαση στις 13/07/17).

Οι διαφορές όμως με το παρελθόν είναι σημαντικές. Οι νέοι υποψήφιοι δεν προέρχονται από στρατιωτικά λύκεια, σχολές ή ακαδημίες που διαθέτουν το υπόβαθρο και την κουλτούρα να σταδιοδρομήσουν στις ένοπλες δυνάμεις. Πρόκειται για αποφοίτους άλλων ανωτάτων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων που επιθυμούν να γίνουν «συμβασιούχα» στελέχη των ΤΕΔ. Ενδεχομένως, ως πρώτη ανάγνωση, αυτό να φάνταζε ως θεμιτό, ώστε να προσδώσει έναν αέρα ανανέωσης, νεωτερισμού και μετεξέλιξης στις ΤΕΔ., αλλά δεν παύει να αποτελεί ιδιαίτερα ευαίσθητο θέμα που ενδεχομένως να προκαλέσει ιδεολογικές αντιπαραθέσεις στο μέλλον. Επιπλέον, οι επιδόσεις των υποψηφίων στις εισαγωγικές εξετάσεις του πανεπιστημίου εθνικής άμυνας δεν ήταν από τις υψηλότερες, όπως συνέβαινε στο παρελθόν, αλλά κυμάνθηκαν σε σαφώς χαμηλότερα επίπεδα. Ιδιαίτερης δε σημασίας είναι και το γεγονός ότι στην επιλογή των εισαχθέντων, σημαντικό ρόλο διαδραμάτισαν οι συστάσεις κομματικών στελεχών του ΑΚΡ ως προς την προσήλωσή τους στις θρησκευτικές αξίες που πρεσβεύει το ίδιο το κόμμα, δημιουργώντας ένα πεδίο αντιπαράθεσης μεταξύ της παραδοσιακής τουρκικής στρατιωτικής διανόησης και της νέας «ευλαβικής» και θρησκευόμενης στρατιωτικής κουλτούρας που τείνει να επικρατήσει.²¹⁰

Η επέμβαση στη Συρία

Μία πρώτη εικόνα της κατάστασης των ΤΕΔ μετά το πραξικόπημα, μας προσφέρει η ανάλυση της πολεμικής επιχείρησης, που διεξάγει ο τουρκικός στρατός στο έδαφος της Συρίας. Τις πρώτες πρωινές ώρες της 24 Αυγ 16, σαράντα μόλις ημέρες μετά το αποτυχημένο πραξικόπημα και αφού πρώτα εξασφάλισε η τουρκική κυβέρνηση την έγκριση των ΗΠΑ και Ρωσίας, ξεκίνησε από τις ΤΕΔ η επιχείρηση «**Ασπίδα του Ευφράτη**» κατά των δυνάμεων του ISIS στο έδαφος της Συρίας.

Επικεφαλής ορίστηκε ο Αντιστράτηγος Ακσάκαλλι, ο οποίος εκτέλεσε μια εισβολή σύμφωνη προς τα ισχύοντα στρατιωτικά και επιχειρησιακά δόγματα των ΤΕΔ. Ξεκίνησε με τετράωρη προπαρασκευή πυρών πυροβολικού και προσβολών της ΠΑ, με το πέρας της οποίας πραγματοποιήθηκε επέλαση ίλης αρμάτων M-60A3 που, υποστηριζόμενα από δυνάμεις των αντικαθεστωτικών Σύρων, κατέλαβαν την πόλη Cerablus, δημιουργώντας προγεφύρωμα εντός του συριακού εδάφους. Κατά τις επόμενες ημέρες, νέες δυνάμεις αρμάτων και πεζικού εισήλθαν στο προγεφύρωμα, το οποίο άρχισαν σταδιακά να διευρύνουν. Η πορεία των τουρκικών δυνάμεων συνεχι-

²¹⁰ Gurcan Metin, “Turkey seeks to replenish severely depleted military”, *al-monitor*, 10.05.2017, <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2017/05/turkey-military-will-rebuild-its-education-system.html>, (έγινε πρόσβαση στις 01/08/17).

στηκε με αμείωτη ένταση επί 65 ημέρες, με ικανοποιητικά απ-τελέσματα. Όλα τα παραπάνω μας έδωσαν, εκ πρώτης όψεως, την εικόνα ενός στρατεύματος που, παρά το στάδιο πολλαπλής μετεξέλιξης, επούλωσης «πληγών» και αναπλήρωσης απωλειών στο οποίο βρίσκεται, εξακολουθεί να διατηρεί ένα ικανό μαχητικό και επιχειρησιακό επίπεδο. Αξιοσημείωτη είναι, επίσης, η μαζική χρήση οπλικών συστημάτων, η πλειοψηφία των οποίων αποτελεί προϊόν της τουρκικής πολεμικής βιομηχανίας.

Ωστόσο, μια πιο προσεκτική προσέγγιση αποκαλύπτει τα ακόλουθα. Η πρόοδος του τουρκικού στρατού υπήρξε αναμφίβολα ικανοποιητική (κατελήφθη έκταση 1.300 τετραγωνικών χιλιομέτρων σε 65 μέρες), αλλά πραγματοποιήθηκε υπό ιδανικές συνθήκες, ήτοι απόλυτη αεροπορική υπεροχή, περιοχή ελεγχόμενη κατά μεγάλο μέρος από φίλιες δυνάμεις, απουσία ισχυρών εχθρικών δυνάμεων και βαρέως οπλισμού, αναπεπταμένο έδαφος και αντιμετώπιση ανοργάνωτων ανταρτών και όχι τακτικού στρατού. Παρά ταύτα, σταδιακά προέκυψε τελμάτωση της τουρκικής προέλασης στην πόλη Al-Bab, που κατείχαν δυνάμεις ανταρτών του ISIS, όπου το μόνο πλεονέκτημα που διατηρούσε ο τουρκικός στρατός ήταν αυτό της αεροπορικής υπεροχής. Οι εκτιμήσεις και παρά τις μικρές απώλειες σε στρατιωτικό προσωπικό, έκαναν λόγο για σχετική αναποτελεσματικότητα των ΤΕΔ σε αγώνα σε κατοικημένη περιοχή και για αναλογικά μεγάλες απώλειες σε άρματα μάχης (άνω των 10 αρμάτων τύπου LEOPARD), από βολές αντιαρματικών όπλων από μικρές και μεσαίες αποστάσεις εντός και περίξ του κατοικημένου τόπου της πόλης.²¹¹ Τελικά η πόλη καταλήφθηκε από τις ΤΕΔ, κατόπιν αποχώρησης των υπερασπιστών της. Σε σύντομο χρονικό διάστημα,²¹² με σχετικά περιορισμένες δυνάμεις (1500 περίπου στελέχη) και μικρές απώλειες (70 στρατιωτικοί) για το εύρος της εν λόγω επιχείρησης, καθώς επίσης με την κατάλληλη εκπαίδευση/ χρησιμοποίηση αντικαθεστωτικών/ μισθοφορικών δυνάμεων, οι Τούρκοι πέτυχαν τη δημιουργία μιας ασφαλούς περιοχής 1919 τ.χλμ. εντός του συριακού εδάφους, αποκτώντας τον πλήρη έλεγχο 229 κατοικημένων τόπων κατά μήκος των τουρκοσυριακών συνόρων.²¹³

Οι πολιτικοί και γεωστρατηγικοί στόχοι της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής στο θέμα της Συρίας, αποτελούν θέμα «εν εξελίξει», μπορούν να αποτελέσουν ιδιαί-

²¹¹ Σκλιβάνος Χρήστος, «Έργα Και Ημέραι Της “Ασπίδας Του Ευφράτη”», [powerpolitics](https://powerpolitics.eu), 19.01.17, <https://powerpolitics.eu>, (έγινε πρόσβαση στις 28/08/17).

²¹² Η τουρκική κυβέρνηση ανακοίνωσε το πέρας της επιχείρησης «Ασπίδα του Ευφράτη» την 29 Μαρτίου 2017

²¹³ Λουκόπουλος Κωνσταντίνος, «Η Τουρκία μετά το πραξικόπημα ιδεολογικά, πολιτικοκοινωνικά και στρατιωτικά», [liberal](http://www.liberal.gr), 20.02.17, <http://www.liberal.gr/arthro/116555/amyna--diplomatia/2017/i-tourkia-meta-to-praxikopima-ideologika-politikokoinonika-kai-stratitika.html>, (έγινε πρόσβαση στις 2/8/17).

τερο αντικείμενο μελέτης πέραν των στόχων της παρούσας εργασίας. Εάν κάτι είναι σίγουρο, είναι ότι ο Ερντογάν αξιοποίησε ανάλογα τα όποια οφέλη μπορούσε να του προσδώσει η διεξαγωγή της «Ασπίδας του Ευφράτη», μη διστάζοντας να την αναθέσει στον «υπό κρίση» τουρκικό στρατό. Τα οφέλη που προσδοκούσε είχαν διττό ρόλο. Από τη μία, του δόθηκε μία εξαιρετική ευκαιρία, να «απασχολεί» τις ΤΕΔ, ώστε ο ίδιος να μπορεί απερίσπαστος να προωθεί τους πολιτικούς του στόχους (συνταγματικές μεταρρυθμίσεις, εκκαθαρίσεις αντιφρονούντων, ενίσχυση του ισλαμικού τύπου κράτους κλπ). Από την άλλη, θέλησε να στείλει μήνυμα προς πάσα κατεύθυνση στο εξωτερικό, ότι οι ΤΕΔ είναι πλέον απόλυτα πιστές στον ίδιο, ότι παραμένουν ισχυρές και ετοιμοπόλεμες να διεξάγουν επιχειρήσεις κατά της τρομοκρατίας προς διασφάλιση της διεθνούς ειρήνης και ότι συνεχίζουν να αποτελούν το βασικό εργαλείο «σκληρή» ισχύος της Τουρκίας κατ' ελάχιστον σε περιφερειακό επίπεδο.

Ο «παράλληλος» στρατός

Τα κομβικά ιστορικά γεγονότα και ιδιαίτερα αυτά που χαρακτηρίζονται ως «αρνητικά» για την ομαλή λειτουργία των κρατών, προσφέρονται για εξαγωγή συμπερασμάτων και μπορούν να αποτελέσουν, για τους εν δυνάμει δρώντες, ασφαλή οδηγό ώστε να μην επαναληφθούν στο μέλλον. Ο Τούρκος Πρόεδρος αμέσως μετά την καταστολή του πραξικοπήματος, θέλησε να συγκροτήσει τις εσωτερικές εκείνες κοινωνικές δομές, που θα εξασφάλιζαν την άμεση λαϊκή αντίδραση σε ενδεχόμενη επανάληψη ανάλογων γεγονότων στο μέλλον. Η τουρκική αντιπολιτευόμενη εφημερίδα «Cumhuriyet», σε πρωτοσέλιδο δημοσίευσμά της την 20 Φεβρουαρίου 2017, έκανε λόγο για σχέδιο του Ερντογάν για τη δημιουργία ενός «παράλληλου στρατού», προκειμένου να αποφευχθεί ένα νέο πραξικόπημα.

Σύμφωνα με την εφημερίδα, ο στρατός αυτός, θα φέρει εξοπλισμό τελευταίας τεχνολογίας και θα είναι έτοιμος να βγει στο δρόμο ανά πάσα στιγμή. Όπως αναφέρει το δημοσίευμα, ο Ερντογάν έχει θέσει σε εφαρμογή το συγκεκριμένο σχέδιο, αμέσως μετά το αποτυχημένο πραξικόπημα, θέτοντας επικεφαλής στενό συγγενικό του πρόσωπο, το σύζυγο της αδερφής της συζύγου του, Οσχάν Ουζούνερ. Ο τελευταίος, φέρεται να έχει οργανώσει χιλιάδες ανθρώπους μέσω γνωστής υπηρεσίας μηνυμάτων από κινητά τηλέφωνα («what's up»), με «επίσημο» σκοπό να διαδηλώσουν ειρηνικά σε περίπτωση νέου πραξικοπήματος.²¹⁴ Το CHP, φέρνοντας το δημοσίευμα στην

²¹⁴ Πληροφορίες αναφέρουν ότι μερικούς μήνες μετά το πραξικόπημα του Ιουλίου 2016, τυχαίο συμβάν διακοπής της ηλεκτροδότησης σε περιοχή της κεντρικής Τουρκίας, προκάλεσε την κινητοποίηση μεγάλου αριθμού μελών των οργανώσεων αυτών, τα οποία συγκεντρώθηκαν στις εισόδους στρατοπέ-

τουρκική Εθνοσυνέλευση, έκανε λόγο για «εγκληματική οργάνωση», ενώ κάλεσε τις δικαστικές αρχές να ξεκινήσουν έρευνα.²¹⁵

Από την ημέρα του δημοσιεύματος και μετέπειτα, άρχισαν να βγαίνουν στη δημοσιότητα πληροφορίες, για εταιρείες – οργανώσεις όπως η SADAT, η KKT, η Osmanlı Ocakları και η HOH, που μέχρι τότε λειτουργούσαν με το προκάλυμμα κοινωνικών - πολιτιστικών συλλόγων ή εταιρειών συμβούλων σε θέματα αμύνης, οι οποίες ουσιαστικά έχουν αναλάβει ένα ρόλο οργάνωσης πολιτοφυλακής, σαν αυτές που είδαμε τα προηγούμενα χρόνια να δρουν με ανεξέλεγκτο τρόπο στην Ουκρανία στα γεγονότα της κρίσης της Κριμαίας. Η σημαντικότερη εξ αυτών είναι η SADAT, που αρχικά εμφανίστηκε ως ίδρυμα παροχής υπηρεσιών συμβουλευτικής και αναλύσεων επί στρατιωτικών θεμάτων και στον τομέα της εσωτερικής ασφάλειας. Η οργάνωση σταδιακά μετεξελίχθηκε, με τις πληροφορίες να τη θέλουν να δραστηριοποιείται στην παροχή υπηρεσιών ασφαλείας και στρατιωτικής εκπαίδευσης για συμβατικό και ανορθόδοξο πόλεμο, αλλά και για ειδικές επιχειρήσεις.²¹⁶ Η SADAT πλέον δεν διστάζει να «διαφημίζει» στο διαδίκτυο τις υπηρεσίες που δύναται να παρέχει.²¹⁷ Μπαίνοντας όμως στο μικροσκόπιο των επικριτών της, που της προσάπτουν το ρόλο της μυστικής πολιτοφυλακής του AKP, αποκαλώντας την ως τον «ιδιωτικό στρατό του Ερντογάν», έρχονται στην επιφάνεια αποκαλύψεις για τους σκοπούς της, τις φανερές σχέσεις της με στελέχη της κυβέρνησης του AKP και τον ίδιο τον Ερντογάν, αλλά και τον «ενεργό» ρόλο που διαδραμάτισε τη νύκτα του πραξικοπήματος.²¹⁸

Η αποτίμηση

Το «κυνήγι μαγισσών» του Ερντογάν, τείνει να αποβεί εις βάρος της εσωτερικής συνοχής της Τουρκίας. Η απαίτηση σε αυστηρό ύφος για έκδοση του Γκιουλέν και η επιδοκιμασία της δήθεν λαϊκής απαίτησης για επαναφορά της θανατικής ποινής έχουν προβληματίσει έως εξοργίσει τους δυτικούς συμμάχους της χώρας. Η αποψίλωση των

δων για να εμποδίσουν ενδεχόμενη έξοδο στρατιωτικών δυνάμεων, υπό το φόβο εσκεμμένης δολιοφθοράς με σκοπό τη διενέργεια νέου πραξικοπήματος.

²¹⁵ «Cumhuriyet: Ο Ερντογάν ετοιμάζει παράλληλο στρατό, φοβούμενος νέο πραξικόπημα», [real](http://www.real.gr/DefaultArthro.aspx?page=arthro&id=581485&catID=4), 21.02.17, <http://www.real.gr/DefaultArthro.aspx?page=arthro&id=581485&catID=4>, (έγινε πρόσβαση στις 20/10/17).

²¹⁶ Ιδρυτής της είναι ο Adnan Tanrıverdi, ο οποίος αποστρατεύθηκε το 1996 έπειτα από καταγγελίες εις βάρος του ως ακραίου ισλαμιστή, ο οποίος αντιτίθετο στο κοσμικό κράτος. Τον Αύγουστο του 2016, ο Ερντογάν τον έχρισε σύμβουλό του επί στρατιωτικών θεμάτων, [πηγή: Γκαβέας Δημοσθένης, «Sadat. Ο μυστικός στρατός του Ερντογάν», [huffingtonpost](http://www.huffingtonpost.gr/2017/02/01/diethnes-sadat-erdogan-turkey_n_14553344.html), 01.02.17, http://www.huffingtonpost.gr/2017/02/01/diethnes-sadat-erdogan-turkey_n_14553344.html, (έγινε πρόσβαση στις 20/09/17)].

²¹⁷ <http://www.sadat.com.tr/download/SADAT-eng-full-v02.pdf> (έγινε πρόσβαση στις 21/10/17).

²¹⁸ Sound of Silence Group, “SADAT Erdoğan’s Private Army”, [purgednato.files.wordpress](https://purgednato.files.wordpress.com/2017/08/sadat-erdogans-private-army-2017.pdf), August 17, <https://purgednato.files.wordpress.com/2017/08/sadat-erdogans-private-army-2017.pdf>, (έγινε πρόσβαση στις 21/10/17).

ΤΕΔ από ικανά στελέχη και η προσπάθεια μετατροπής τους σε ένα τύπο ισλαμικού στρατού, υποσκάπτουν την αποτελεσματικότητά τους και υπονομεύουν την αξιοπιστία της Άγκυρας ως ενός ισχυρού περιφερειακού παίκτη στο πλευρό της Δύσης.

Η Τουρκία ανέκαθεν ήταν μια «ιδιαιτέρη» χώρα. Ο, μέχρι πριν λίγα χρόνια, πανίσχυρος στρατός κηδεμόνευε τη χώρα και διαφύλαττε όχι μόνο την κοσμικότητα, αλλά και την ίδια τη συνοχή του πολυφυλετικού και πολυθρησκευτικού κράτους. Ο στρατός και η ιδεολογία του κεμαλισμού, καθυστέρησαν τόσο τη «βαλκανοποίηση», όσο και την «ισλαμοποίηση» της Τουρκίας για δεκαετίες. Η αποκαθήλωσή του από τη θέση του ειδώλου στο συλλογικό υποσυνείδητο της τουρκικής κοινωνίας, κατά πάσα πιθανότητα υποσκάπτει την ισχύ της ιδεολογίας του κεμαλισμού και της αρχής του ιδρυτή της *«ένα κράτος, μια σημαία, μια γλώσσα»*. Ο Ερντογάν άδραξε την ευκαιρία του πραξικοπήματος για να εφαρμόσει την ισλαμική ατζέντα του. Τη μετατροπή, δηλαδή, της Τουρκίας από ένα φιλοδυτικό και κοσμικό (ως προς τις ελίτ και τις πολιτικές τους) κράτος σε μια ισλαμική δημοκρατία *«αλά Τούρκα»*.²¹⁹

²¹⁹ Πλακούδας Σπυρίδων, «Erdogan ή Tanks; Το ελληνικό δίλημμα», *liberal*, 22.07.16, <http://www.liberal.gr/arthro/66669/amyna-diplomatia/2016/Erdoan-i-tanks-to-elliniko-dilimma.html>, (έγινε πρόσβαση στις 11/07/17).

ΣΕΛΙΔΑ ΣΚΟΠΙΜΑ ΚΕΝΗ

Κεφάλαιο έκτο

Διαπιστώσεις - Συμπεράσματα

Η αλλαγή «κλίματος»

Η 30η Αυγούστου κάθε έτους, έχει καθιερωθεί ως η «Ημέρα της Νίκης», με την οποία εορτάζεται η έναρξη της μεγάλης επίθεσης του Κεμάλ Ατατούρκ κατά των ελληνικών δυνάμεων στη Μικρά Ασία το 1922. Είναι γνωστή και ως «Η ημέρα του Στρατού» και αποτελεί για την Τουρκία ημέρα εντυπωσιακών εορτών και εκδηλώσεων (παρελάσεων, αποφοιτήσεων των νέων αξιωματικών από τις στρατιωτικές σχολές, επιδείξεων νέων οπλικών συστημάτων, συναυλιών στρατιωτικών μουσικών κλπ).

Όλα αυτά μέχρι το 2015, γιατί το 2016 ο εορτασμός απείχε μόλις λίγες εβδομάδες από το πραξικόπημα της 15ης Ιουλίου. Στην εκδήλωση στο Μουσουλνιστάν του Κεμάλ Ατατούρκ στην Άγκυρα, ακόμα και οι ανώτατοι αξιωματικοί υποβλήθηκαν σε αστυνομικό έλεγχο. Η εκδήλωση έγινε υπό το άγρυπνο μάτι πάνοπλων ανδρών των ειδικών δυνάμεων της αστυνομίας, που είχαν δημιουργήσει ένα πραγματικό «τείχος» μεταξύ του Ερντογάν και των παρευρισκομένων στρατιωτικών. Ο μόνος στρατιώτης που έφερε οπλισμό στην εκδήλωση ήταν ο σκοπός του μουσουλνιστάν. Η ασφάλεια της εκδήλωσης είχε ανατεθεί στην αστυνομία, σε αντίθεση με το παρελθόν που αποτελούσε ευθύνη του στρατού. Επιπλέον, η καθιερωμένη στρατιωτική παρέλαση στην Άγκυρα δεν πραγματοποιήθηκε, εξαιτίας φημών για σχεδιαζόμενη απόπειρα δολοφονίας πολιτικών προσώπων κατά τη διάρκειά της.

Η ηγεσία του ΑΚΡ δεν ήθελε να επανέλθει στην επικαιρότητα το κεμαλικό «διήγημα» για τον περήφανο αγώνα της ανεξαρτησίας της χώρας και να επισκιαστεί με τον τρόπο αυτό το δικό της «διήγημα» για προστασία της δημοκρατίας στο πραξικόπημα. Έτσι, επανήλθε στο προσκήνιο η αέναη αντιπαράθεση μεταξύ κοσμικών και συντηρητικών. Η αναβίωση του κράτους, σύμφωνα με τις αναλλοίωτες αξίες της δημοκρατίας που πρέσβευε ο Κεμάλ και η απομάκρυνση από την καταπίεση της θρησκείας από τη μια πλευρά και η προστασία της δημοκρατίας κατά το πραξικόπημα, με θυσία της ίδιας της ζωής των πιστών μουσουλμάνων πατριωτών, από την άλλη.²²⁰

Ενδεχομένως, το παραπάνω άρθρο να μεταφέρει εύλωττα τις εκ βάθρων αλλαγές στην Τουρκία μετά το πραξικόπημα της 15ης Ιουλίου 2016, σε σχέση με τη θέση και το ρόλο των ΤΕΔ στο συλλογικό υποσυνείδητο μεγάλου τμήματος της τουρκικής

²²⁰ Gurcan Metin, "How Army Day highlighted growing repercussions of Turkey's failed coup", *al-monitor*, 06.09.16, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2016/09/turkey-victory-day-celebrations-debate.html>, (έγινε πρόσβαση στις 12/10/17).

κοινωνίας. Η μετατόπιση του στρατεύματος από το επίκεντρο στο περιθώριο της πολιτικής ζωής της χώρας, είτε ως αναπόφευκτη κοινωνική απαίτηση των καιρών είτε ως σχεδιαζόμενη κυβερνητική πολιτική, έγινε με τρόπο βίαιο και αποφασιστικό εκ μέρους των κυβερνώντων. Οι αλλαγές δεν περιορίστηκαν σε πρόσωπα και διαδικασίες, αλλά εισήλθαν σε βάθος, σε επίπεδο θεσμών και κοινωνικών ρόλων, στοχεύοντας στην αλλαγή της κοσμοθεωρίας ενός ολόκληρου έθνους. Αναπόφευκτα, οι επιπτώσεις τους στις ΤΕΔ είναι πολλαπλές και πολυεπίπεδες.

Οι επιπτώσεις από κοινωνικής και θεσμικής απόψεως

Από την ίδρυση του σύγχρονου τουρκικού κράτους, σχεδόν πριν από έναν αιώνα, ποτέ η δημοκρατία δεν λειτουργούσε κανονικά σε αυτή τη χώρα. Όποτε ήταν αναγκαίο χρησιμοποιήθηκε εργαλειακά, για την εξυπηρέτηση των σκοπών της πολιτικής. Το πιο πρόσφατο παράδειγμα είναι αρκούντως χαρακτηριστικό. Στο **όνομα της δημοκρατίας** οργανώθηκε το πραξικόπημα της 15ης Ιουλίου 2016 στην Τουρκία και **στο όνομα της δημοκρατίας** αντιμετωπίστηκε από την κυβέρνηση της χώρας. Τα όσα ακολούθησαν εκ μέρους του Προέδρου Ερντογάν και της κυβέρνησης του ΑΚΡ, κατά δικαίων και αδικιών, με διώξεις και φυλακίσεις αδιακρίτως, με απροκάλυπτες παρεμβάσεις στη δικαιοσύνη, με φίμωση των ΜΜΕ και με σαρωτικές αλλαγές στη δημόσια διοίκηση, υπό το καθεστώς κήρυξης της χώρας σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης, **στο όνομα της δημοκρατίας** έγιναν. «*Δημοκρατία υπάρχει εκεί όπου ένας πολίτης έχει το δικαίωμα να πει ελεύθερα πως δεν υπάρχει Δημοκρατία*» είχε πει ο Καναδός οικονομολόγος, Τζον Κένεθ Γκάλμπρεθ κι ίσως αυτό εξηγεί γιατί όλοι μοιάζουν να κλείνουν τα μάτια στον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί ο ηγέτης της Τουρκίας, Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν.

Στην Τουρκία, δύσκολα μπορεί κανείς να διακρίνει αυτό που χαρακτηρίζουμε «κοινή γνώμη», ικανή να επηρεάσει αποφασιστικά τις πολιτικές και τις εν γένει εξελίξεις. Αντίθετα υπάρχει μία ψυχολογία μάζας, που καλλιεργείται κατάλληλα για να εξυπηρετήσει συγκεκριμένους σκοπούς. Η κοινωνική κατάσταση χαρακτηρίζεται από ένα μεγάλο χάσμα και από μεγάλες διαφορές σε όλα τα επίπεδα της καθημερινής ζωής. Αντιθέσεις μεταξύ πλουτοκρατίας και υπόλοιπου λαού, μεταξύ ανατολικής και δυτικής Τουρκίας, ανάμεσα στους Τούρκους που υποστηρίζουν την κεντρική Ασία, τους ισλαμιστές και τους Ευρωπαϊστές – Ατλαντιστές ή εκσυγχρονιστές, μεταξύ πολιτικών και στρατού, μεταξύ μειονοτήτων, ακόμη και μεταξύ των πολυάριθμων μυστικών υπηρεσιών, διαγράφουν ένα προβληματικό φάσμα, ενός κράτους που στην κορυ-

φή του έχει καλλιεργηθεί ένας άκρατος εθνικισμός, για να καλύπτει έντεχνα και πρόσκαιρα όλες αυτές τις αντιθέσεις και να παρουσιάζει μία εικόνα τεχνητής συνοχής.

Διόλου τυχαία στην Τουρκία, οι ένοπλες δυνάμεις της ήταν ο θεσμός για τον οποίο γίνονταν τα ευμενέστερα σχόλια, ο θεσμός που προσέλκυε περισσότερο την προσοχή, αλλά ταυτόχρονα και ο θεσμός για τον οποίο τόσα λίγα ήταν γνωστά. Ο στρατός στην Τουρκία κατείχε κεντρική θέση, τόσο ως το κυρίαρχο σημείο νοηματοδότησης της ιστορικοκοινωνικής φαντασιακής σφαίρας της χώρας, όσο και ως ενεργό υποκείμενο του πολιτικοοικονομικού πεδίου. Δεν επρόκειτο για κυριαρχία που επετεύχθη απλώς με τη βία και την καταστολή. Επρόκειτο για την έκφραση και τη συνέπεια μίας ηγεμονίας που λειτουργούσε με ισχύ και αποτελεσματικότητα. Ένα από τα στοιχεία αυτής της ηγεμονίας ήταν ότι ο στρατός βρίσκεται αδιαλείπτως στην κυρίαρχη κορυφή της κοινωνικής πυραμίδας, χωρίς ποτέ να συζητιέται ο λόγος ή η αντίφαση της ύπαρξης ενός τέτοιου στοιχείου σε αυτή τη θέση. Ήταν ένας θεσμός ο οποίος μιλούσε πολύ, σε σχέση με τους στρατούς των άλλων χωρών, αλλά ταυτόχρονα ενοχλείτο, όταν μιλούσαν για αυτόν. Στις δημοκρατίες απαιτείται από τον στρατό να μην τοποθετείται για τα πολιτικά και κοινωνικά ζητήματα. Στην αυταρχική δημοκρατία της Τουρκίας όμως, αυτό που πραγματικά απαιτείται είναι να μην εκφράζεται η κοινωνία για τον στρατό είτε, αν το κάνει, να εκφράζεται μόνο επαινετικά.

Όλα αυτά ίσχυαν μέχρι πριν από λίγους μήνες. Η υποβόσκουσα από χρόνια σιωπηρή αντιπαράθεση μεταξύ των ενόπλων δυνάμεων και της κυβέρνησης των ισλαμιστών του ΑΚΡ στην Τουρκία, έφτασε στο σημείο αποσυμπίεσης με τρόπο εκκωφαντικό. Ό,τι συνέβη στην Τουρκία την 15η Ιουλίου 2016, αλλά κυρίως όσα ακολούθησαν, άλλαξαν μία βασική σελίδα στη σύγχρονη ιστορία της χώρας και αναμένεται να έχουν βαθιές επιπτώσεις αφενός στην τουρκική κοινωνία και αφετέρου στο ηθικό και τη συνοχή των ΤΕΔ. Οι 271 νεκροί και οι περίπου 2.240 τραυματίες από την ένοπλη αντιπαράθεση διαφορετικών ενόπλων σωμάτων της χώρας για την καταστολή του στρατιωτικού πραξικοπήματος, δημιουργούν ένα βαθύ ρήγμα μεταξύ κοινωνίας και ενόπλων δυνάμεων που πολύ δύσκολα θα επουλωθεί.

Οι ένοπλες δυνάμεις στην Τουρκία, για περίπου ένα αιώνα αποτελούσαν το μοναδικό και απόλυτο θεματοφύλακα του κράτους. Ως αποτέλεσμα αυτού, από καταβολής της σύγχρονης Τουρκικής Δημοκρατίας, οι ΤΕΔ είχαν την απόλυτη πρωτοκαθεδρία σε σχέση με τα Σώματα Ασφαλείας. Η απόπειρα και κυρίως ο τρόπος καταστολής του στρατιωτικού πραξικοπήματος, προξένησε την εμφανή αντιπαράθεση μεταξύ της Αστυνομίας και των ΤΕΔ. Οι εικόνες αστυνομικών να βιαιοπραγούν κατά

στρατιωτών, να συλλαμβάνουν ανώτατους αξιωματικούς των ΤΕΔ και να επιτηρούν συλληφθέντες στρατιωτικούς σε φυλακές υπό συνθήκες που παραπέμπουν σε στρατόπεδα συγκέντρωσης άλλων εποχών, είναι απολύτως ενδεικτικές της αντιπαράθεσης των κέντρων εξουσίας και της συντελούμενης αλλαγής της ιεραρχικής κατάταξης των θεσμών ασφαλείας και άμυνας του τουρκικού κράτους. Πλέον την πρωτοκαθεδρία της εσωτερικής ασφάλειας την κατέχει η Αστυνομία. Πλέον υφίσταται μία Αστυνομία που κατά κύριο λόγο παρακολουθεί το ίδιο το στράτευμα, ένα στράτευμα που πορεύεται πλέον μόνο. Η τουρκική κοινωνία βιώνει την εποχή αλλαγής του θεματοφύλακα του σύγχρονου τουρκικού κράτους, με την παράδοση των σκήπτρων από τις ΤΕΔ στην Αστυνομία, δυστυχώς όμως με τρόπο βίαιο, που δημιουργεί στους δρώντες αυτής της διαδικασίας αισθήματα εκδίκησης για το παρελθόν από τη μία πλευρά και αντεκδίκησης στο μέλλον από την άλλη.

Ένας στρατός που ως θεσμός μέχρι την 15 Ιουλ 16 απολάμβανε την υψηλότερη αποδοχή στα μάτια του λαού, τώρα υποφέρει μία φαινομενική πτώση στη φήμη και τη νομιμότητά του. Ένας στρατός με μεγάλο αριθμό στρατηγών να λαμβάνει πλέον διαταγές όχι από τους φυσικούς προϊσταμένους τους αλλά από ιμάμηδες και θρησκευτικές οργανώσεις, θα πρέπει να λογίζεται σε κρίση. Άλλωστε η Τουρκία μόλις βίωσε με τον άσχημο τρόπο αυτή την πικρή αλήθεια, όταν αυτοί που λάμβαναν τις διαταγές τους από ιμάμηδες, προσπάθησαν να οργανώσουν το πραξικόπημα. Αυτές οι ΤΕΔ που είχαν «μολυνθεί» από γκιουλενιστές, ουσιαστικά δεν ήταν ο εθνικός στρατός της Τουρκίας. Η θρησκευτική αυτή οργάνωση είχε γίνει ένας στρατός μέσα στον στρατό.

Πλέον στο εσωτερικό των ΤΕΔ θα συνυπάρχουν δύο «ρεύματα». Από τη μία πλευρά η ελίτ του ΑΚΡ και από την άλλη, η «εν υπνώσει;» και ενδεχομένως σε στάση αναμονή κεμαλική – κοσμική πλευρά, που παραδοσιακά κυριαρχούσε στα στράτευμα. Τα δύο όμως αυτά «στρατόπεδα», θα διαφωνούν ως προς την κοσμική στάση του στρατεύματος. Το στρατόπεδο των παραδοσιακών κεμαλιστών, θα υπεραμύνονται της επιστροφής των ΤΕΔ στις «εργοστασιακές τους προδιαγραφές» στην κοσμική γραμμή του κεμαλισμού. Από την άλλη πλευρά, η επικρατούσα τάση στο ΑΚΡ είναι να ενταχθεί ο στρατός σε πιο ισλαμικά πρότυπα, για προστασία από μελλοντικές απόπειρες πραξικοπημάτων. Για τους μεν πρώτους ο μεγαλύτερος κίνδυνος είναι να ισλαμοποιηθούν οι ΤΕΔ, ενώ για τους δεύτερους, η ισλαμοποίησή τους είναι ο ασφαλέστερος τρόπος να αποφευχθούν νέα πραξικοπήματα στο μέλλον.

Είναι γεγονός ότι η γενική κατεύθυνση αλλαγής της δομής και του περιορισμού της επιρροής του στρατού κινούνται προς μια «κανονική» κατεύθυνση. Η κυβέρνηση του ΑΚΡ επέλεξε τη στρατηγική εργαλειοποίηση του καθεστώτος έκτακτης ανάγκης και της έκδοσης κυβερνητικών διαταγμάτων για να προχωρήσει σε κάποια από τα μέτρα που βρίσκονταν ούτως ή άλλως στο πολιτικό της πρόγραμμα σε περιόδους πλατιάς εκλογικής νομιμοποίησης. Προτίμησε να αμφισβητήσει τις παραδόσεις αιώνων που περιβάλλουν τον τουρκικό στρατό μέσα σε μερικά μόνο εικοσιτετράωρα.

Ως προέκταση των πιο πάνω, ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα, που αφήνει πίσω της αυτή η προσπάθεια του ΑΚΡ, είναι η επιβολή ενός «κομματικού» ορθολογισμού. Ο στρατός οικοδομείται με τρόπο που μελλοντικά να «ανοίξει» πλήρως προς μια μονοπωλιακή επιρροή της κυρίαρχης ιδεολογικής και πολιτικής εξουσίας. Ο νέος τρόπος πρόσληψης των νέων αξιωματικών, των προαγωγών και των διορισμών της ανώτατης στρατιωτικής ηγεσίας μαρτυρούν μια προσπάθεια, τα επόμενα χρόνια, ο συντηρητικός ιδεολογικός προσανατολισμός και η κομματική αφοσίωση να επικρατήσουν έναντι άλλων κριτηρίων. Εάν τελικά εφαρμοστούν πλήρως και χωρίς προβλήματα οι προαναφερθείσες πολιτικές αλλαγές, ο προσανατολισμός που θα επιδιωχθεί δεν θα είναι μια απλή «κανονικοποίηση» της θέσης του τουρκικού στρατού στο πολιτικό σύστημα. αλλά θα αποσκοπεί στη δημιουργία ενός νέου στρατιωτικού συνόλου, πλήρως προσαρμοσμένου στην παρούσα ιδεολογική ηγεμονία, πιστοποιώντας και το είδος της νέας συλλογικής ταυτότητας της χώρας.

Η μεγαλύτερη ιδεολογικο-πολιτική αλλαγή που προετοιμάζεται στην Τουρκία, είναι η «εξαφάνιση» της αυτονομίας του από το πολιτικό σύστημα. Οι ανάγκες του στρατού να μην καθορίζουν πλέον τη δομή και το περιεχόμενο της κρατικής εξουσίας, αλλά αντίθετα οι ανάγκες του κράτους να υπηρετούνται μεταξύ άλλων και από το στρατό.

Οι επιπτώσεις από απόψεως στελέχωσης και μαχητικής ικανότητας των ΤΕΔ

Η σημασία της επιβίωσης της Τουρκίας ως κοσμικού κράτους και ορθά λειτουργούσας δημοκρατίας για το διεθνές σύστημα, είναι προφανής. Σε αυτό το πλαίσιο, εκτός από την ικανότητα να προβάλλει την ήπια ισχύ της (στο βαθμό και την έκταση που το επιτυγχάνει όπου βρίσκει «ευήκοα ώτα»), η διατήρηση αποτελεσματικών και ισχυρών ενόπλων δυνάμεων είναι εξίσου σημαντική, εάν η Τουρκία θέλει να συνεχίσει να διαδραματίζει κάποιο ρόλο στην παροχή ασφάλειας και σταθερότητας σε μια ασταθή Μέση Ανατολή. Μην ξεχνάμε ότι οι ΤΕΔ αποτελούν μια ισχυρότατη στρατιωτική δύναμη, είναι ο 8ος στρατός παγκοσμίως και ο 2ος στρατός του ΝΑΤΟ μετά τον

αμερικανικό. Την εποχή του Ψυχρού Πολέμου θεωρούνταν «πρώτη γραμμή άμυνας» απέναντι στην ΕΣΣΔ και το Σύμφωνο της Βαρσοβίας, ενώ εξακολουθεί να αποτελεί κομβικό στοιχείο του ΝΑΤΟϊκού σχεδιασμού.

Η διενέργεια του αποτυχημένου στρατιωτικού πραξικοπήματος, ο βίαιος τρόπος καταστολής του από τις δυνάμεις ασφαλείας του τουρκικού κράτους και οι διώξεις κατά των στελεχών των ΤΕΔ, απομυθοποίησαν την όποια ιδεατή εικόνα είχε απομείνει στην τουρκική λαϊκή συνείδηση για τη θέση και το ρόλο των ενόπλων δυνάμεων στην κοινωνία. Όπως ήταν αναμενόμενο, κλονίστηκε το ηθικό και το αίσθημα υπερηφάνειας που επιθυμεί να διαθέτει κάθε στρατός. Το γεγονός όμως αυτό, δεν δύναται να αποτελέσει από μόνο του στοιχείο εξαγωγής ασφαλών συμπερασμάτων για τη μαχητική ικανότητά του.

Όπως φάνηκε από την αντιμετώπιση του πραξικοπήματος, με την εκφρασθείσα λαϊκή υποστήριξη στο πρόσωπο του Ερντογάν, το φρόνημα της ενεργής και αποφασισμένης για δράση πλειοψηφίας του λαού, είναι υψηλό. Το γεγονός αυτό, αποτελεί ενισχυτικό στοιχείο αποσαφήνισης του γενικότερου υψηλού ηθικού της χώρας. Ενός υψηλού ηθικού που δύναται να λειτουργήσει ως αντιστάθμισμα στο όποιο ενδεχόμενο έλλειμμα ηθικού εκ μέρους των ΤΕΔ. Ταυτόχρονα, έτεροι δρώντες ασύμμετρου χαρακτήρα, όπως οι οργανωμένες υπό την «ανοχή» του Ερντογάν, ένοπλες ισλαμιστικές μυστικές οργανώσεις, δρουν κεκαλυμμένα υπό τη μορφή ενός «παράλληλου στρατού». Αυτές, είναι σε θέση να συντηρούν την αναγκαία κοινωνική συνοχή υπέρ του σημερινού καθεστώτος και να επιτηρούν προληπτικά τις κινήσεις των ΤΕΔ για τυχόν ενδεχόμενη νέα αποσταθεροποιητική του προσπάθεια.

Το πραξικόπημα προξένησε μεγάλη ζημία από πλευράς αριθμών στην ανώτατη ηγεσία των ΤΕΔ. Για ένα στρατό που δεν είχε χάσει κανέναν στρατηγό κατά τη διάρκεια του Α'ΠΠ και του αγώνα για την εθνική του ανεξαρτησία, χάνοντας σχεδόν τα μισά από τα κορυφαία στελέχη του με τέτοιο τρόπο, οι συνέπειες μόνο αμελητέες δεν μπορούν να χαρακτηριστούν. Η ιδιαιτερότητα των ανωτάτων αξιωματικών κάθε στρατεύματος, δεν είναι η ποσοτική τους αναφορά. Είναι ότι αυτή η κατηγορία των αξιωματικών διαμορφώνει την «κουλτούρα» και τη στρατηγική σκέψη κάθε στρατεύματος, με βάση τις εμπειρίες, τα βιώματα και τις προσλαμβάνουσες παραστάσεις που μεταφέρει από μία πορεία πολλών ετών καριέρας. Η ανέλιξη στους βαθμούς αυτούς, οφείλει να γίνεται ομαλά και όχι με «βίαιο» τρόπο, ώστε να προσφέρει τα εφόδια που απαιτείται να διαθέτουν τα υψηλόβαθμα στελέχη των ενόπλων δυνάμεων, για να μην

έχουν το ρόλο του διεκπεραιωτή, αλλά του οδηγού των εξελίξεων στον τομέα τους. Ενός τομέα σαφώς ευρισκόμενου εντός του συνταγματικώς καθορισμένου πλαισίου.

Στους υπόλοιπους βαθμούς, αλλά και στο σύνολο του μόνιμου προσωπικού των ΤΕΔ, το ερώτημα, είναι εάν οι μεταβολές που προέκυψαν, ερμηνεύονται ποσοτικά ή ποιοτικά. Μία συνολική μείωση σε ποσοστό 4,12% στις ένοπλες δυνάμεις μίας χώρας μετά από ένα ιστορικό γεγονός, όπως το πραξικόπημα του 2016 για την Τουρκία, δεν θεωρείται σημαντική από ποσοτικής πλευράς. Όταν όμως στο ποσοστό αυτό περιλαμβάνεται το 20% των μόνιμων αξιωματικών, τότε η ερμηνεία διαφοροποιείται. Στην περίπτωση που εξετάζουμε βλέπουμε απώλεια 6.500 αξιωματικών, από σύνολο 32.000 περίπου αρχικών, η οποία εκ των πραγμάτων θα επιδράσει στη λειτουργία και στη μαχητική ικανότητα των ΤΕΔ. Ο βαθμός επηρεασμού τους δεν είναι εύκολα μετρήσιμος, καθώς διαμορφώνεται από συνδυασμό παραγόντων (οργανωτικών, επιχειρησιακών κλπ). Σημαντικότερη όμως επίδραση θα έχει το ηθικό και η φιλοπατρία των υπολοίπων στελεχών των ΤΕΔ σε ό,τι αφορά στην αναπλήρωση των λειτουργικών κενών και του επιχειρησιακού έργου των αξιωματικών που απομακρύνθηκαν. Η τουρκική εθνική νοοτροπία είναι προς αυτή την κατεύθυνση, δίχως όμως αυτό να αποτελεί αμετάβλητη σταθερά εξαγωγής ασφαλών συμπερασμάτων. Από τις μεταβολές στον αριθμό των μόνιμων υπαξιωματικών, συμβασιούχων και επαγγελματιών οπλιτών, δεν προκύπτουν αξιόλογα συμπεράσματα. Το ισοζύγιο που προκύπτει είναι αριθμητικά ισοβαρές. Ποιοτικά, το αρνητικό ισοζύγιο κατά 6,4% στους μόνιμους υπαξιωματικούς είναι μεν υπολογίσιμο, αλλά σαφώς περιορισμένης επίδρασης για τους 65.000 περίπου που απομένουν.

Εκτός τούτου, ένας άλλος παράγοντας που θα πρέπει να ληφθεί υπόψη, αφορά στην αλυσίδα διοικήσεως των ΤΕΔ, η οποία τείνει προς μία σύνθεση αποτελούμενη από ευρασιατιστές και ακραίους εθνικιστές. Εάν σε αυτό συνυπολογιστεί ότι οι Τούρκοι στρατιωτικοί χαρακτηρίζονται για την προσήλωσή τους πρώτα στην πατρίδα και μετά στη δημοκρατία, τότε η κατάσταση αυτή μειώνει την όποια διαφορά προκύπτει από την ελάττωση του αριθμού των μόνιμων στελεχών, υπέρ των επιχειρησιακών δυνατοτήτων των ΤΕΔ.

Η ΠΑ είναι ο μόνος Κλάδος των ΤΕΔ που αντιμετωπίζει ουσιαστικά προβλήματα εξαιτίας του πραξικοπήματος. Έχει υποστεί αναλογικά τις περισσότερες απώλειες σε κρίσιμο προσωπικό και ιδιαίτερα σε αυτό των πιλότων πολεμικών Α/Φ, με αναμενόμενες επιπτώσεις στις επιχειρησιακές της δυνατότητες. Η ταυτόχρονη τουρκική εμπλοκή σε τρία θέατρα επιχειρήσεων (Συρία, Αιγαίο και ΡΚΚ), απαιτεί

ανάλογη αεροπορική υποστήριξη, επιβαρύνοντας ιδιαίτερα το έργο των πιλότων και ειδικότερα αυτών των μαχητικών αεροσκαφών, που αποτελούν την αιχμή του δόρατος της πολεμικής αεροπορίας κάθε κράτους. Δεν χωρά αμφιβολία ότι, οι πιλότοι πολεμικών αεροσκαφών και ιδιαίτερα των μαχητικών, αποτελούν ιδιαίτερο προσωπικό που δεν αναπληρώνεται εύκολα. Πέραν της πολύμηνης εντατικής εκπαίδευσης, η απόκτηση ρεαλιστικών εμπειριών, αποτελεί κρίσιμο παράγοντα ολοκλήρωσης του πλέγματος ορθής προετοιμασίας τους, ώστε να καταστούν πραγματικά ετοιμοπόλεμοι. Εάν τα παραπάνω γίνουν υπό καθεστώς βιασύνης, είναι βέβαιο ότι θα προκαλέσουν προβλήματα. Με βάση τις ενδεχόμενες λύσεις που εξετάζει η τουρκική στρατιωτική ηγεσία για την άμβλυση του προβλήματος, εκτιμάται ότι το έλλειμμα εμπειρίας σε πιλότους μαχητικών μπορεί να καλυφθεί σε περίπου 2 χρόνια. Δεν θα πρέπει όμως να μας διαφεύγει το ενδεχόμενο, το υψηλό κίνητρο και το αίσθημα καθήκοντος των εναπομεινάντων πιλότων μαχητικών Α/Φ να αντισταθμίσει το δεδομένο αριθμητικό έλλειμμα. Μέχρι τότε το σημερινό σώμα των πιλότων μαχητικών θα δουλεύει σκληρά, με πολύ περισσότερες υπερωρίες και μακρύτερες βάρδιες, αλλά και αυξημένο κίνδυνο ατυχημάτων.

Η τουρκική κυβέρνηση σε καμία περίπτωση δεν επέδειξε διάθεση μετά το πραξικόπημα να ελαττώσει την στρατιωτική ισχύ των ΤΕΔ. Με ένα υψηλού κόστους πρόγραμμα εξοπλισμών, είτε μέσω προμηθειών από άλλες χώρες, είτε μέσω της αναβάθμισης της εγχώριας πολεμικής βιομηχανίας, ενισχύει τις επιχειρησιακές δυνατότητες και των τριών Κλάδων του στρατεύματος, αποσκοπεί να εδραιώσει τη θέση της Τουρκίας ως ισχυρού περιφερειακού παράγοντα ισχύος στην περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου. Δεν διστάζει μάλιστα, να στρέψει το αγοραστικό της ενδιαφέρον και σε μη παραδοσιακές αγορές, όπως στην περίπτωση της Ρωσίας με τους S-400, αδιαφορώντας για τις αντιδράσεις των Δυτικών της συμμάχων. Οι αιτιάσεις στρατιωτικών αναλυτών περί προβλημάτων στη διασύνδεση των συστημάτων των S-400 με τα αμερικανικής προέλευσης Α/Φ F-16 που διαθέτει σήμερα η τουρκική ΠΑ (αλλά και τα Α/Φ F-35 που σχεδιάζει να αποκτήσει), η μεταφορά ή όχι ρωσικής τεχνογνωσίας στην τουρκική πλευρά και άλλες τεχνικής φύσεως λεπτομέρειες, δεν φαίνεται να προβληματίζουν τον Ερντογάν. Η εργαλειακή χρησιμοποίηση των τουρκικών εξοπλισμών, χρησιμοποιείται ως «βέλος στη φαρέτρα» του Τούρκου Προέδρου στις σχέσεις με τους συμμάχους της χώρας του στη Δύση, ώστε να αποκομίσει το δυνατόν περισσότερα πολιτικά οφέλη διεθνές επίπεδο, εδραιώνοντας ταυτόχρονα την κυριαρχία του στην εσωτερική πολιτική σκηνή.

Ως επί το πλείστον, η συγκρότηση, η διάταξη και ο επιχειρησιακός σχεδιασμός των ΤΕΔ, δεν έχουν επηρεαστεί από το πραξικόπημα. Αυτό που υπέστη πλήγμα είναι η βούληση και ο δυναμισμός τους, τα οποία σταδιακά αποκαθίστανται. Επίσης, οι ΤΕΔ μπορεί να αδυνατούν να εφαρμόσουν στο σύνολό τους το Δόγμα της Εθνικής Στρατιωτικής Στρατηγικής τους και συγκεκριμένα το «**δόγμα των 2,5 πολέμων**», ωστόσο θα ήταν λάθος να θεωρηθεί ότι ο τουρκικός επιχειρησιακός σχεδιασμός στο θέατρο Επιχειρήσεων του Αιγαίου και της Ανατολικής Μεσογείου έχει επηρεαστεί δραματικά από το πραξικόπημα.

Από την εμπλοκή των ΤΕΔ στην επιχείρηση «Ασπίδα του Ευφράτη», διαφαίνεται ότι αντεπεξέρχονται αποτελεσματικά σε επιχειρήσεις υβριδικού πολέμου, όπως αυτός που εμπλέκονται. Ανεξαρτήτως προθέσεων της τουρκικής πολιτικής ηγεσίας στο θέμα της Συρίας, οι ΤΕΔ πέτυχαν τον αντικειμενικό σκοπό τους στο πεδίο της μάχης, καταδεικνύοντας ότι η Τουρκία έχει τη δυνατότητα να πραγματοποιεί στρατιωτικές επιχειρήσεις πέραν των συνόρων και για μεγάλο χρονικό διάστημα.

Οι επιπτώσεις από συμμαχικής απόψεως

Το ξεκλήρισμα των χαρακτηρισθέντων ως «γκιουλενιστών» και λοιπών ένθερμων κεμαλιστών αξιωματικών των ΤΕΔ, εκτιμάται ότι έχει αποκόψει τους διαύλους επικοινωνίας της Τουρκίας με το δυτικό (και ειδικότερα τον αμερικανικό) στρατιωτικό παράγοντα. Η απροσχημάτιστη αποπομπή της πλειοψηφίας των Τούρκων αξιωματικών που υπηρετούσαν σε ΝΑΤΟϊκές θέσεις, λόγω υποψιών για σχέσεις τους με το κίνημα Γκιουλέν, στερεί από τη Τουρκία τους κύριους συνομιλητές της με τη στρατιωτική γραφειοκρατία των ΗΠΑ και τους εκπροσώπους της στις συμμαχικές διεργασίες. Είναι βέβαιο ότι σε εύλογο χρονικό διάστημα θα αντικατασταθούν. Το κλίμα όμως για τους αντικαταστάτες τους θα είναι βεβαρυμένο, αφού θα εργάζονται υπό συγκρατημένο καθεστώς καχυποψίας μεταξύ των συναδέλφων τους και αμφίσημης συμπεριφοράς τους προς την ίδια τη Συμμαχία. Θα πρέπει να εργάζονται προς όφελος των σκοπών του ΝΑΤΟ και ταυτόχρονα να είναι υπάκουοι στις εξαγγελίες της τουρκικής κυβέρνησης για ανεξάρτητη έως ευρασιατική προοπτική της εξωτερικής πολιτικής της χώρας τους.

Ο «ισολογισμός» εθνικής ισχύος της Τουρκίας

Είδαμε στο πρώτο κεφάλαιο, ότι στο άναρχο διεθνές περιβάλλον, τα κράτη για να επιβιώσουν και προασπίσουν τα συμφέροντα τους, αναζητούν συνεχώς την ισχύ και ότι μέσω της αύξησης της εθνικής τους ισχύος επιδιώκουν να επιτύχουν τους αντίστοιχους εθνικούς στρατηγικούς τους στόχους. Οι συνιστώσες ή συντελεστές που διαμορ-

φώνουν την εθνική ισχύ, πηγάζουν από ένα ευρύ φάσμα πόρων (πολιτικών, οικονομικών, στρατιωτικών, κοινωνικών, πολιτισμικών κλπ), άλλοι εκ των οποίων είναι δύσκολα μεταβαλλόμενοι, ενώ άλλοι είναι σαφώς πιο ευμετάβλητοι αναλόγως των συνθηκών και εξελίξεων σε εσωτερικό και διεθνές επίπεδο. Η αντικειμενική δυσκολία, που παρουσιάζει ο υπολογισμός της εθνικής ισχύος ενός κράτους, έγκειται στο γεγονός ότι ορισμένοι εκ των συντελεστών που τη διαμορφώνουν, είναι ουσιαστικά μη μετρήσιμα, κατά αντικειμενικό τρόπο, μεγέθη και επομένως μόνο εκτιμήσεις μπορούν να διατυπωθούν. Υπό το παραπάνω πρίσμα και έχοντας αναλύσει τις αλλαγές που έχουν συμβεί στην Τουρκία το διάστημα μετά την απόπειρα πραξικοπήματος του Ιουλίου του 2016, θα επιχειρήσουμε μία συνοπτική αποτίμηση του ισοζυγίου εθνικής ισχύος της χώρας, ώστε να διαπιστώσουμε εάν τελικά προκύπτει θετικό ή αρνητικό πρόσημο σε σχέση με την πρότερη κατάσταση.

Είτε πρόκειται για καθαρά θεωρητικές αναλύσεις (όπως των Kenneth Waltz και Hans Morgenthau) είτε για πιο «μαθηματικούς» υπολογισμούς (όπως στην περίπτωση των «μοντέλων» των Ray Cline και Ahmet Davutoğlu), οι συντελεστές που διαμορφώνουν την εθνική ισχύ μίας χώρας είναι σε γενικές γραμμές οι ίδιοι, σε μία περίπλοκη σχέση αλληλεπίδρασης. Κάνοντας αναγωγή του συνόλου των αναφερόμενων συντελεστών στην περίπτωση της Τουρκίας, διαπιστώνουμε τα παρακάτω :

Η ιστορία, ο πολιτισμός, ο πληθυσμός, η γεωγραφία και το μέγεθος της χώρας, είναι προφανώς αμετάβλητα μεγέθη. Όλα αυτά, έχουν διαμορφώσει τον εθνικό χαρακτήρα της χώρας, ο οποίος, δια της μεταβατικής ιδιότητας, παραμένει και αυτός αμετάβλητος. Ομοίως αμετάβλητους συντελεστές, μπορούμε να θεωρήσουμε τους φυσικούς πόρους, τις τεχνολογικές και βιομηχανικές δυνατότητες της Τουρκίας.

Σύμφωνα με τους διεθνείς αναλυτές, η οικονομική δυνατότητα της χώρας έχει μάλλον μειωθεί, έστω και σε βαθμό που δεν είναι ακόμη ιδιαίτερα εμφανής. Η τουρκική οικονομία εμφανίζει συρρίκνωση και σημάδια κόπωσης μετά από μία δεκαετία συνεχούς ανάπτυξης και μεγέθυνσης. Το θέμα χρήζει εξειδικευμένης ανάλυσης και στην παρούσα ανάλυση καταγράφεται απλώς ως γενικότερη τάση.

Ένας άλλος όμως συντελεστής εθνικής ισχύος παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Αυτός είναι το εθνικό φρόνημα των Τούρκων πολιτών, ο οποίος έχει το χαρακτηριστικό ότι ανέκαθεν βρισκόταν σε υψηλό επίπεδο. Δεδομένων όμως των γεγονότων του πραξικοπήματος, η πλειοψηφία των πιστών μουσουλμάνων - μη κοσμικών Τούρκων πολιτών, εκτιμάται ότι χαρακτηρίζεται πλέον από ιδιαίτερα υψηλό ηθικό και αναβαθμισμένο εθνικό φρόνημα, θεωρώντας ότι με τον τρόπο αντίδρασής τους

στα γεγονότα, που απέτρεψε την ανατροπή της ισλαμιστικής κυβέρνησης του ΑΚΡ και του ίδιου του Προέδρου Ερντογάν, έχουν πλέον βρει τη θέση και έχει αναβαθμιστεί ο ρόλος που τους αναλογεί, στην πορεία του σύγχρονου τουρκικού κράτους. Ακόμη όμως και η κοσμική – κεμαλική ελίτ, παρά τις σφοδρές αντιδράσεις της προς το καθεστώς ΑΚΡ - Ερντογάν, εκτιμάται ότι δεν έχει απολέσει τον υψηλό βαθμό εθνικού φρονήματος, το οποίο ούτως ή άλλως τη χαρακτήριζε. Άλλωστε με την ανάδειξη της ανάγκης υψηλού εθνικού φρονήματος και προμετωπίδα την εθνική ασφάλεια και τη διαφύλαξη των εθνικών συμφερόντων, πορεύτηκε επί έναν σχεδόν αιώνα στην πολιτική σκηνή της Τουρκίας. Συμπερασματικά, οδηγούμαστε λοιπόν στη διαπίστωση ότι αθροιστικά έχει προκύψει αύξηση του εθνικού φρονήματος του τουρκικού λαού στο σύνολό του.

Από την άλλη όμως πλευρά, το πολιτικό σκέλος των συντελεστών εθνικής ισχύος βρίσκεται ασφαλώς σε κρίση στην Τουρκία. Παρά την κυριαρχία του Ερντογάν, η πολιτική σταθερότητα και ικανότητα στη χώρα, εμφανίζονται να ακροβατούν σε τεντωμένο σκοινί, όπως άλλωστε διαφάνηκε και από την οριακή νίκη του «ΝΑΙ» στο δημοψήφισμα του Απριλίου του 2017. Η εσωτερική πολιτική κατάσταση επικεντρώνεται σε ένα ανελέητο «κυνήγι μαγισσών» ενώ και η διεθνής απομόνωση της χώρας από τους παραδοσιακούς της συμμάχους, έχουν οδηγήσει την τουρκική κυβέρνηση και τον ίδιο τον Ερντογάν σε καιροσκοπική εξωτερική πολιτική, εκτοξεύοντας κατηγορίες και απειλές προς τη Δύση (ΗΠΑ, ΕΕ) και στρέφοντας το βλέμμα προς την Ανατολή και το Βορρά, αναζητώντας απεγνωσμένα νέες συμμαχίες. Η στρατηγική σκέψη και ο στρατηγικός σχεδιασμός της Τουρκίας, καθορίζονται από έναν μόνο άνθρωπο, τον Τούρκο Πρόεδρο, ο οποίος μετατρέπει τις εμμονές και τις φοβίες του σε πολιτική βούληση της χώρας του, είτε πρόκειται για θέματα εσωτερικής είτε εξωτερικής πολιτικής. Εάν σε εσωτερικό πολιτικό πεδίο επιτυγχάνεται μεγαλύτερη ομοιογένεια στη λήψη αποφάσεων (είτε ως προϊόν κυβερνητικής αυθαιρεσίας είτε ως συνεκτική κοινωνικοπολιτική αντίδραση στο όνομα της ανάγκης εθνικής συσπείρωσης ενάντια στους «προαιώνιους εχθρούς του τουρκικού έθνους»), σε επίπεδο εξωτερικής πολιτικής προκύπτουν αλλεπάλληλες διπλωματικές αστοχίες και διμερείς εντάσεις που οδηγούν τελικά σε υποβάθμιση του διεθνή ρόλου της χώρας. Επομένως, συνοψίζοντας σε πολιτικό επίπεδο, αθροιστικά, οδηγούμαστε μάλλον σε αρνητικό πρόσημο.

Ως προς την στρατιωτική ισχύ της Τουρκίας, αναλύσαμε τα θέμα διεξοδικά στις σελίδες της παρούσας μελέτης. Οι ΤΕΔ παραμένουν το ίδιο ισχυρές με πριν, από-

λυτα ικανές να προασπίσουν την εδαφική ακεραιότητα της χώρας και τα εθνικά συμφέροντα, επιχειρώντας σε ασταθείς πολιτικά γειτονικές χώρες, αλλά ενδεχομένως σε μία κατάσταση εσωτερικής καχυποψίας και εκτεταμένης εσωστρέφειας, που περιορίζουν τη δυναμική τους ως ουσιαστικού εργαλείου άσκησης εξωτερικής πολιτικής εκ μέρους της κυβέρνησης.

Συνοψίζοντας καταλήγουμε στην εκτίμηση ότι οι όποιες ενδεχόμενες απώλειες σε επίπεδο στρατιωτικής ισχύος της Τουρκίας, θεωρείται βέβαιο ότι καλύπτονται από την αύξηση του εθνικού φρονήματος και του ηθικού της πλειοψηφίας της τουρκικής κοινωνίας. Η απώλεια όμως της αξιοπιστίας και του κύρους του πολιτικού συστήματος της Τουρκίας, δεν αναπληρώνονται εύκολα. Η έλλειψη υψηλού ποσοστού εσωτερικής νομιμοποίησης και η διεθνής απομόνωση και αποδοκιμασία των πολιτικών επιλογών της κυβέρνησης AKP και του ίδιου του Ερντογάν, έχουν αποδυναμώσει ένα βασικό συντελεστή διαμόρφωσης της εθνικής ισχύος της χώρας. Αθροιστικά από όλα τα παραπάνω, οδηγούμαστε ως αρχικό συμπέρασμα, ότι τους τελευταίους μήνες το συνολικό ισοζύγιο εθνικής ισχύος της Τουρκίας, εμφανίζει μάλλον αρνητικό πρόσημο σε σχέση με την πρότερη του πραξικοπήματος περίοδο.

Από την πλευρά της Ελλάδος

Από πλευράς στρατιωτικού επιπέδου, στις ελληνοτουρκικές σχέσεις δεν προκύπτουν ουσιαστικές μεταβολές. Οι παράγοντες που προσέδιδαν σημαντική πολλαπλασιαστική ισχύ στους τουρκικούς σχεδιασμούς, παραμένουν οι ίδιοι όπως ίσχυαν και πριν την 15η Ιουλίου 2016. Το μέγεθος, ο σύνθεση, η διάταξη και η επαύξηση των χερσαίων, ναυτικών και αεροπορικών επιχειρησιακών δυνατοτήτων των ΤΕΔ με την απόκτηση αντίστοιχων μέσων και οπλικών συστημάτων μεγάλου βεληνεκούς, δεν αφήνουν αμφιβολίες ως προς τις προθέσεις τους. Επιπλέον, η συμμετοχή Μονάδων του στρατού ξηράς, στην «Ασπίδα του Ευφράτη» τους προσδίδει πρόσθετη πολεμική εμπειρία, που αποτελεί κομβικό στοιχείο στη μαχητική ικανότητα ενός στρατεύματος.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να γίνει μνεία και στον ιδιαίτερο ρόλο που διαδραματίζει η πολεμική αεροπορία στις επιδιώξεις της Τουρκίας, στην ιδιαίτερα ευαίσθητη για τη χώρα μας περιοχή του Αιγαίου. Η στοχευόμενη χρησιμοποίηση της αεροπορικής ισχύος κατά κύριο λόγο, αλλά και της αντίστοιχης ναυτικής κατά δεύτερο, αποτελούν επί δεκαετίες τα εργαλεία πίεσεων και αμφισβητήσεων της Τουρκίας κατά του νομικού καθεστώτος και των διεθνών συνθηκών που διέπουν το Αιγαίο. Η αποτίμηση του ρυθμού παραβιάσεων του ελληνικού ΕΕΧ και παραβάσεων του FIR Αθηνών, συντηρεί την παραδοξότητα διατήρησης υψηλών τόνων και θερμού

κλίματος εκ μέρους της Τουρκίας στο «ειρηνικό» πολεμικό μέτωπο του Αιγαίου, σε αντίθεση με τη συγκρατημένη χρήση πολεμικών Α/Φ στα «πραγματικά» πολεμικά μέτωπα της Συρίας και εναντίον των Κούρδων του ΡΚΚ.

Οι ΤΕΔ είναι σήμερα ισχυρές σε μέσα και σε έμπυχο υλικό. Σίγουρα οι επιπτώσεις του πραξικοπήματος σε συνδυασμό με μια αλόγιστη εμπλοκή τους σε όλα τα σημεία των συνόρων αλλά και εντός της χώρας, ενδεχομένως μείωσαν μερικώς τη μαχητική ισχύ τους. Παρά ταύτα δεν παύουν να αποτελούν μια απειλητική στρατιωτική μηχανή που μπορεί, έχοντας και την πρωτοβουλία των κινήσεων, τοπικά και χρονικά, να επιφέρει συντριπτικά πλήγματα στις ελληνικές ένοπλες δυνάμεις ή ακόμη και να διεξαγάγει επιτυχώς ένα μακροχρόνιο πόλεμο φθοράς. Ο αντίπαλος, έστω και σχετικά αποδυναμωμένος, είναι επικίνδυνος, ενδεχομένως και απρόβλεπτος, καθώς επιζητά να καταδείξει την αποτελεσματικότητα του σε εχθρούς, φίλους και στο εσωτερικό της χώρας.

Το εύλογο ερώτημα που αναδύεται εάν θα ωφελούσε την Ελλάδα η επικράτηση των πραξικοπηματιών, δεν έχει προφανή απάντηση. Παρόλο που οι ασφαλείς προβλέψεις στην επιστήμη των διεθνών σχέσεων αποτελούν ένα είδος σε ανεπάρκεια, μια πρώτη ανάλυση του προφίλ των συλληφθέντων (ή παυθέντων) υψηλόβαθμων αξιωματικών στις ΤΕΔ επιτρέπει την εξαγωγή ορισμένων ασφαλών συμπερασμάτων ως προς τον εν δυνάμει προσανατολισμό των επίδοξων κινηματιών την επομένη του πραξικοπήματος. Μια εις βάθος ανάλυση του προφίλ των υψηλόβαθμων αξιωματικών αποκαλύπτει πως η συντριπτική πλειοψηφία εξ αυτών είχε υπηρετήσει (και διακριθεί) σε επιτελικά και επιχειρησιακά καθήκοντα, ιδιαίτερα κατά των Κούρδων. Συν τις άλλους, αρκετοί εκ των υψηλόβαθμων αξιωματικών είχαν υπηρετήσει σε καίριες επιτελικές θέσεις στο ΝΑΤΟ και είχαν, ως εκ τούτου, αναπτύξει αγαστές επαφές με συναδέλφους τους εξ Αμερικής και εξ Ισραήλ.

Εν ολίγοις, η κατάληψη της εξουσίας από τους κινηματίες κατά το μάλλον ή ήττον θα ωφελούσε την Τουρκία στρατιωτικά και διπλωματικά. Οι πραξικοπηματίες θα επεδίωκαν να αποκαταστήσουν τις στενές σχέσεις με τους παραδοσιακούς συμμάχους της Τουρκίας επί ηγεμονίας των κεμαλιστών (Ισραήλ και ΗΠΑ) και να εξασφαλίσουν μια στρατιωτική λύση στη χρόνια σύγκρουση με το ΡΚΚ. Θα επεδίωκαν να εξασφαλίσουν την υποστήριξη (ή έστω χλιαρή νομιμοποίηση) του νέου καθεστώτος από το ΝΑΤΟ και τις ΗΠΑ με επιχείρημα τον αγώνα κατά της τρομοκρατίας (Ισλαμικό Κράτος και ΡΚΚ) και κατά του μεγαλοϊδεατισμού του Ερντογάν. Εν ολίγοις, θα επαναλαμβανόταν μάλλον το πολιτικό σενάριο της Αιγύπτου το 2013, όταν ανέτρεψε

ο στρατάρχης Sisi το νόμιμα εκλεγμένο (πλην όμως ισλαμιστή) πρωθυπουργό Morsi με την ανοχή της Δύσης, όσο και των μοναρχικών καθεστώτων του Περσικού Κόλπου. Αναμφισβήτητα, μια τέτοια εξέλιξη θα ζημίωνε καίρια τα στρατηγικά συμφέροντα της χώρας μας στην Ανατολική Μεσόγειο. Θα βραχυκύκλωνε την προσέγγιση της Ελλάδας με το Ισραήλ και την Αίγυπτο και θα απομόνωνε επικίνδυνα την Κύπρο.

Αντί επιλόγου

Ο Τούρκος Πρόεδρος Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν αποβλέπει στην ολοκλήρωση της ομογενοποίησης του τουρκικού έθνους, επιτυγχάνοντας εκεί όπου απέτυχε ο Κεμάλ Ατατούρκ. Εάν προχωρήσει στην υλοποίηση των σχεδιασμών του δίχως ανυπέρβλητες αντιξοότητες, τότε σε βάθος χρόνου είναι πιθανό να βρεθούμε ενώπιον μίας πιο ισχυρής και ομοιογενούς Τουρκίας, μέσω της σύμφυσης σουνιτικού Ισλάμ και τουρκικού εθνικισμού, με πιο σταθερό, συγκεντρωτικό αλλά και απολυταρχικό σύστημα διακυβερνήσεως και με μία ακμάζουσα ανταγωνιστική οικονομία. Στο προβλεπτό μέλλον δεν διαφαίνεται οποιοδήποτε αντίπαλο δέος πολιτικό ή ιδεολογικό. Το κοσμικό καθεστώς, αποτελώντας για δεκαετίες το πολιτικό σκέλος των τουρκικών ενόπλων δυνάμεων, βιώνει μία βαθειά κρίση ταυτότητας και αξιοπιστίας έναντι του λαού, προσπαθώντας με σπασμωδικές κινήσεις να διασωθεί σε μια εποχή που δεν μπορεί να πείσει με ένα αφήγημα ηλικίας εκατό χρόνων. Ίσως στη φράση του Παναγιώτη Κονδύλη από το έργο του «Η θεωρία του πολέμου», να συνοψίζεται αυτό που βιώνει τα τελευταία χρόνια το στρατιωτικό – κοσμικό κατεστημένο της Τουρκίας: *«Το λυπηρό παράδοξο σε ακροσφαλείς ιστορικές καταστάσεις, συνοδευόμενες από διάχυτα παρακμιακά φαινόμενα, είναι ότι ή στρατηγική σκέψη θολώνει τόσο περισσότερο, όσο εντονότερα τη χρειάζεται ένα έθνος. Όπως ο βαριά άρρωστος δεν αναρωτιέται τι θα κάμει σε δέκα χρόνια, άλλα αν θα βγάλει τη νύχτα, έτσι ο ιστορικά ανίσχυρος χαρακτηρίζεται από την έλλειψη μακρόπνοων συλλήψεων και την προσήλωση στα άμεσα δεδομένα. Η διαφορά ανάμεσα σ' όποιον χαροπαλεύει βιολογικά και σ' όποιον αποσυντίθεται ιστορικά είναι βέβαια ότι η προσήλωση του πρώτου στα άμεσα δεδομένα εμφανίζεται ως προσπάθεια υπέρβασης ενός πόνου, ενώ του δεύτερου ως κοντόθωρη ευδαιμονιστική επιδίωξη».*

Πηγές – Βιβλιογραφία

Πηγές

Α' Ιστοσελίδες

Γενικό Επιτελείο Εθνικής Άμυνας, [geetha.mil](http://www.geetha.mil.gr/el/violations-gr.html), <http://www.geetha.mil.gr/el/violations-gr.html>

Turkish Cultural Foundation, “The Turkish army as a Turkish institution”, [turkishculture](http://www.turkishculture.org/lifestyles/the-turkish-army-200.htm), <http://www.turkishculture.org/lifestyles/the-turkish-army-200.htm>, (έγινε πρόσβαση στις 13/07/17)

Turkish Air Force, [hvkk.tsk](https://www.hvkk.tsk.tr/en-us/Turkish-Air-Force-Todays-Air-Force-Aircraft-in-the-Inventory), [https://www.hvkk.tsk.tr/en-us/Turkish Air Force/Todays Air Force/ Aircraft /in the Inventory](https://www.hvkk.tsk.tr/en-us/Turkish-Air-Force-Todays-Air-Force-Aircraft-in-the-Inventory)),

Sadat, <http://www.sadat.com.tr/download/SADAT-eng-full-v02.pdf> (έγινε πρόσβαση στις 21/10/17).

Β' Άρθρα ελληνόγλωσσων ιστοσελίδων

Γαλανοπούλου, Χριστίνα, «Σε τι κατάσταση βρίσκεται σήμερα ο τουρκικός στρατός;», [lifo](http://www.lifo.gr/articles/world-articles/110957), 23.08. 2016, <http://www.lifo.gr/articles/world-articles/110957> (έγινε πρόσβαση στις 12 Ιουλίου 2017).

Γιάνναρος, Θωδωρής, «Τα ματωμένα βήματα του Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν», [capital](http://www.capital.gr/arthra/3143187/ta-matomena-bimata-tou-retzep-tagip-erntogan), 23.07.16, <http://www.capital.gr/arthra/3143187/ta-matomena-bimata-tou-retzep-tagip-erntogan>, (έγινε πρόσβαση στις 21/07/17).

Γκαβέας, Δημοσθένης, «Sadat. Ο μυστικός στρατός του Ερντογάν», [huffingtonpost](http://www.huffingtonpost.gr/2017/02/01/diethnes-sadat-erdogan-turkey_n_14553344.html), 01.02.17, http://www.huffingtonpost.gr/2017/02/01/diethnes-sadat-erdogan-turkey_n_14553344.html, (έγινε πρόσβαση στις 20/09/17)].

Δεμέστιχας, Γεώργιος, «Πρόταση για την Εθνική Στρατηγική», [elesme](http://www.elesme.gr/elesme-gr/periodika/t33/t33_10.htm), http://www.elesme.gr/elesme-gr/periodika/t33/t33_10.htm, (έγινε πρόσβαση στις 11/09/17).

Ιακώβου, Χρήστος, «Τουρκία, Η αποκάλυψη του “πραιτοριανού κράτους”», [geopolitics-gr.blogspot](http://geopolitics-gr.blogspot.gr/2012/09/blog-post_9674.html), 28.09.12, http://geopolitics-gr.blogspot.gr/2012/09/blog-post_9674.html, (έγινε πρόσβαση στις 11/07/17).

Λουκόπουλος, Κωνσταντίνος, «Η Τουρκία μετά το πραξικόπημα ιδεολογικά, πολιτικοκοινωνικά και στρατιωτικά», [liberal](http://www.liberal.gr/arthro/116555/amyna--diplomatia/2017/i-tourkia-meta-to-praxikopima-ideologika-politikokoinonika-kai-stratiotika.html), 20.02.17, <http://www.liberal.gr/arthro/116555/amyna--diplomatia/2017/i-tourkia-meta-to-praxikopima-ideologika-politikokoinonika-kai-stratiotika.html>, (έγινε πρόσβαση στις 2/8/17).

- Μαντζαβίνος, Αντώνης, «Ο Σουλτάνος εκθρονίστηκε μόνο για λίγο...», frapress, 23.07.16, <https://frapress.gr/2016/07/o-soultanos-ekthronistike-mono-gia-ligo/>, (έγινε πρόσβαση στις 05/08/17).
- Μαυραγάνης, Κώστας, «Για ποιους λόγους απέτυχε το πραξικόπημα κατά του Ερντογάν στην Τουρκία», huffingtonpost, 16.07.16, http://www.huffingtonpost.gr/2016/07/16/diethnes-toyrkia-n_11029230.html?1468652286&utm_source=News247&utm_medium=huffpost_homebig&utm_campaign=24MediaWidget, (έγινε πρόσβαση στις 01/07/17).
- Μηνάγιας, Χρήστος, «Χρονολογική εξέλιξη του πραξικοπήματος στην Τουρκία», liberal, 03.08.16, <http://www.liberal.gr/arthro/69080/amyna--diplomatia/2016/chronologiki-exelixa-tou-praxikopimatos-stin-tourkia.html>, (έγινε πρόσβαση στις 07/07/17).
- Μούδουρος, Νίκος, «Ο νέος στρατός του Ταγίπ Ερντογάν, Τα κυβερνητικά διατάγματα αλλάζουν το θεματοφύλακα του κεμαλισμού», Ο Φιλελεύθερος, 28.08.16, <http://archive.philenews.com/el-gr/eidiseis-politiki/39/328625/o-neos-stratos-tou-tagip-erntogan#sthash.5C8OrM2e.dpuf>, (έγινε πρόσβαση στις 19/07/17).
- Παρίσης, Ιωάννης, «Τουρκία: Η μεγάλη ανατροπή!», acastran, 2016, <http://www.acastran.org/κειμενα-επικαιροτητασ/τουρκια-η-μεγαλη-ανατροπη>, (έγινε πρόσβαση στις 8/09/17).
- Πλακούδας, Σπυρίδων, «Erdogan ή Τανκς; Το ελληνικό δίλημμα», liberal, 22.07.16, <http://www.liberal.gr/arthro/66669/amyna-diplomatia/2016/Erdoan-i-tanks-to-elliniko-dilimma.html>, (έγινε πρόσβαση στις 11/07/17).
- Πλακούδας, Σπυρίδων, «Οι Κούρδοι, η Τουρκία και εμείς (Α' και Β' μέρος)», e-amyna, 26.09.17 (Α' μέρος) και 24.10.17 (Β' μέρος), <http://e-amyna.com/>, (έγινε πρόσβαση στις 21/07/17).
- Σιώζου, Μαρία, «Φάκελος Ιράκ/ Πόλεμος με το Ιράν/ Η αλληλοεξόντωση», imdleo, 16.03.03, https://www.imdleo.gr/diaf/files/proph/gen/Fakelos_Irak-Iran-exontwsi.pdf, (έγινε πρόσβαση στις 10/09/17).
- Σκλιβάνος, Χρήστος, «Έργα Και Ημέραι Της “Ασπίδας Του Ευφράτη”», power politics, 19.01.17, <https://powerpolitics.eu>, (έγινε πρόσβαση στις 28/08/17).
- Τσιμάρια, Μαρία, «Τα πραξικοπήματα στην Τουρκία και ο ρόλος του στρατού», frapress, 29.07.26, <http://frapress.gr/2016/07/ta-praxikopimata-stin-tourkia-ke-o-rolos-tou-stratou/>, (έγινε πρόσβαση στις 11/09/17).

- Τσιμπούκης, Γιώργος, «Εξοπλισμοί και αμυντική βιομηχανία : Ο σχεδιασμός της Τουρκίας για την περίοδο 2017-2021», viadiplomacy, 27.03.2017, <http://www.viadiplomacy.gr/exoplismi-ke-amintiki-viomichania-o-schediasmos-tis-tourkias-gia-tin-periodo-2017-2021/> (έγινε πρόσβαση στις 12/08/2017).
- Χουρχούλης, Διονύσης, «Μάθημα 12_Ο πόλεμος Ιράν-Ιράκ, ο πόλεμος του Λιβάνου και η παλαιστινιακή Ιντιφάντα», uoa, <https://eclass.uoa.gr/> (έγινε πρόσβαση στις 11/09/17).
- «Τουρκία: Νίκη Ερντογάν κατά του στρατού, επαναπροσδιορίστηκε ο ρόλος των ΕΔ», skai, 14.07. 13, <http://www.skai.gr/news/world/article/237663/tourkia-niki-erdogan-kata-tou-stratou-epanap-rosdiori-stike-o-rolon-ton-ed/#ixzz4yXY614dX>, (έγινε πρόσβαση στις 21/07/17).
- «Τουρκία: Σε ισχύ η κατάσταση έκτακτης ανάγκης», naftemporiki, 21.07.16, <http://www.naftemporiki.gr/story/1130286/tourkia-se-isxu-i-katastasi-ektaktis-anagkis>, (έγινε πρόσβαση στις 01/08/17).
- «Αποκλειστικό: Οι συνέπειες του πραξικοπήματος για τις Τουρκικές Ένοπλες Δυνάμεις», e-amyna, 24.07.16, <http://e-amyna.com>, (έγινε πρόσβαση στις 12/07/17).
- «Σαρωτικές αλλαγές στις τουρκικές ένοπλες δυνάμεις», insideoutborders, 26.07.16, <http://insideoutborders.com/2016/07/26/sweeping-changes-to-the-turkish-arm-ed-forces>, (έγινε πρόσβαση στις 10/08/2017).
- «Το πραξικόπημα στην Τουρκία σε αριθμούς», news247, 27.07.16, <http://news247.gr/eidiseis/kosmos/news/to-praksikophma-sthn-toyrkia-se-arithmous-4190092.html>, (έγινε πρόσβαση στις 08/07/17).
- «Το σχέδιο Ερντογάν για να παγιδεύσει τους αντιπάλους του», reader, 07.12.16, <https://www.reader.gr/diethni/shedio-erntogan-gia-na-pagideysei-toys-antipaloy-s-toy>, (έγινε πρόσβαση στις 22/07/17).
- «Ισοζύγιο Στρατιωτικής Ισχύος, Αεροπορική Ισχύς», isozygio.wordpress, 2017, <https://isozygio.wordpress.com/2017/01/30/αεροπορικη-ισχυς/>, (έγινε πρόσβαση στις 29/08/17)
- «Πογκρόμ κατά Τούρκων αξιωματικών έχει εξαπολύσει η τουρκική κυβέρνηση», Φιλελεύθερος, 15.01.17, <http://www.philenews.com/el-gr/eidiseis-kosmos/47/348145/pogkrom-kata-tourkon-axiomatikon-echei-exapolysei-i-tourkiki-kyvernisi>, (έγινε πρόσβαση στις 11/09/17).

- «Τουρκία: Θα γινόταν στρατηγός, αλλά την συνέλαβαν μετά την “βόλτα” στα Ίμια», ireport, 02.02.17, <http://ireport.gr/tourkia-tha-ginotan-stratigos-alla-tin/> (έγινε πρόσβαση στις 16/09/17)].
- «Τουρκία: Νέες εκκαθαρίσεις στις Ένοπλες Δυνάμεις! Όλα τα ΟΝΟΜΑΤΑ», armynow, 30.04.17, <http://www.armynow.net/tourkia-nees-ekkathariseis-stis-enoples-dynameis-ola-ta-onomata>, (έγινε πρόσβαση στις 13/07/17).
- «Η Γερμανία θα αποσύρει τους στρατιώτες της από τη βάση Ιντσιρλίκ στην Τουρκία», Η Καθημερινή, 21.06.17, <http://www.kathimerini.gr/914961/article/epikairothta/kosmos/h-germania-8aapo-syrei-toys-stratiwtes-ths-apo-th-vash-intsirlik-sthn-toyrkia>, (έγινε πρόσβαση στις 19/10/17).
- «Τουρκικοί εξοπλισμοί. Ησυχία, η πατρίδα κοιμάται...», ptisidiastima, 22.06.17, <https://www.ptisidiastima.com/turkish-armaments/> (έγινε πρόσβαση στις 13/08/17).
- «Εκκαθαρίσεις διαρκείας στη διχασμένη Τουρκία», e-amyna, 15.07.17, <http://e-amyna.com> (έγινε πρόσβαση στις 29/08/17).
- «Η αγορά από την Τουρκία των ρωσικών S400 ή η διπλωματία των εξοπλισμών», thepressroom, 28. 07.2017, <https://www.thepressroom.gr/arthrografia/i-agora-apo-tin-toyrkia-ton-rosikon-s400-i-i>, (έγινε πρόσβαση στις 11/08/2017).
- «Τι σηματοδοτούν οι αλλαγές στην ηγεσία των Τουρκικών Ενόπλων Δυνάμεων», e-amyna, 11.08. 17, <http://e-amyna.com>, (έγινε πρόσβαση στις 19/09/17).
- «Ισοζύγιο Στρατιωτικής Ισχύος, Οι συνέπειες του πραξικοπήματος», isozygio.wordpress, 28.08.17, <https://isozygio.wordpress.com/2017/01/30/praxikophma-15hs-iouliou/> (έγινε πρόσβαση στις 11/09/17)
- «Κοινή γραμμή Τουρκίας, Ιράν, Ιράκ για τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος στο Ιρακινό Κουρδιστάν», cnn, 21.09.17, <http://www.cnn.gr/news/kosmos/story/98432/koini-grammi-toyrkias-iran-irak-gia-ti-die-xagogi-dimopsifismatos-sto-irakino-koyrdistan>, (έγινε πρόσβαση στις 05/10/17).
- «Cumhuriyet: Ο Ερντογάν ετοιμάζει παράλληλο στρατό, φοβούμενος νέο πραξικόπημα», real, 21.02.17, <http://www.real.gr/DefaultArthro.aspx?page=arthro&id=581485&catID=4>, (έγινε πρόσβαση στις 20/10/17).

Γ' Άρθρα ξενόγλωσσων ιστοσελίδων

- Akira, “Disintegration in the Turkish state deepens: hundreds of soldiers arrested”, 4threvolutionary war, 17.07.2016, <https://4threvolutionarywar.wordpress.com/2016/07/17/disintegration-in-the-turkish-state-deepens-hundreds-of-soldiers-arrested>, (έγινε πρόσβαση στις 11/07/17).
- Aras, Bülent, “The People Who Stood Straight”, research.sabanciuniv, July 2016, http://research.sabanciuniv.edu/29613/1/the_people_who_stood_straight.pdf (έγινε πρόσβαση στις 01/06/17)
- Barkey, Henri, “One year later, the Turkish coup attempt remains shrouded in mystery”, washington post, 14.07.17, https://www.washingtonpost.com/news/democracy-post/wp/2017/07/14/one-year-later-the-turkish-coup-attempt-remains-shrouded-in-mystery/?utm_term=.3c5b96c776e1, (έγινε πρόσβαση στις 29/09/17).
- Çandar, Cengiz, “A New Turkey? Implications of the Failed Military Coup and Subsequent Political Coup”, cirsd, 2016, <http://www.cirsd.org/en/horizons/horizons-autumn-2016--issue-no-8/a-new-turkey-implications-of-the-failed-military-coup-and-subsequent-political-coup>, (έγινε πρόσβαση στις 7/09/17).
- Chang, Chin-Lung, “A Measure of National Power”, analytickecentrum, <http://www.analytickecentrum.cz/upload/soubor/original/measure-power.pdf>, (έγινε πρόσβαση στις 11/08/17).
- Emmott, Robin, “Pleading innocence, wanted general says Turkey's purge ruining military”, reuters, 23.11.16, <http://www.reuters.com/article/us-turkey-security-nato-idUSKBN13I1VV>, (έγινε πρόσβαση στις 19/08/17).
- Friedman, George, “Turkey’s Strategy”, stratfor, 17.04.12, <https://www.stratfor.com/weekly/turkeys-strategy>, (έγινε πρόσβαση στις 21/09/17).
- Gurcan, Metin, “After massive purge, what’s next for Turkish Armed Forces?”, al-monitor, 01.08.16, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2016/08/turkey-coup-attempt-major-purge-of-armed-force.html>, (έγινε πρόσβαση στις 01/09/17).
- Gurcan, Metin, “How Army Day highlighted growing repercussions of Turkey's failed coup”, al-monitor, 06.09.16, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2016/09/turkey-victory-daycelebrations-debate.html>, (έγινε πρόσβαση στις 12/10/17).

- Gurcan, Metin, “How post-coup purges depleted Turkey's military”, al-monitor, 16.09.16, [https:// www.al-monitor.com/pulse/originals/2016/09/turkey-military-needs-two-year-fill-ranks-emp tied-by-purge.html](https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2016/09/turkey-military-needs-two-year-fill-ranks-emp-tied-by-purge.html), (έγινε πρόσβαση στις 02/09/17).
- Gurcan, Metin, “Turkey seeks to replenish severely depleted military”, al-monitor, 10.05.2017, [https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2017/05/turkey-military-will-rebuild-its-education-syst em.html](https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2017/05/turkey-military-will-rebuild-its-education-system.html), (έγινε πρόσβαση στις 01/08/17).
- Gursel, Kadri, “Turkey's failed coup reveals 'army within an army’”, al-monitor, 22.07.16, [https:// www.al-monitor.com/pulse/originals/2016/07/turkey-coup-attempt-shows-army-within-army. html](https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2016/07/turkey-coup-attempt-shows-army-within-army.html), (έγινε πρόσβαση στις 11/08/17).
- Hickman, Kennedy, “The Winter War: Death in the Snow”, militaryhistory, 14.03.16, [http://military history.about.com/od/navalbattles1900today/p/winterwar.htm](http://militaryhistory.about.com/od/navalbattles1900today/p/winterwar.htm), (έγινε πρόσβαση στις 10/09/2017).
- Kaya, Sümbül, «Πως ο Ερντογάν υπέταξε τον τουρκικό στρατό», tvxs, 25.11.16, [http://tvxs.gr/news/ kosmos/pos-o-erntogan-ypetakse-ton-toyrkiko-strato](http://tvxs.gr/news/kosmos/pos-o-erntogan-ypetakse-ton-toyrkiko-strato), (έγινε πρόσβαση στις 17/07/17).
- Milan, Francesco, “Turkey: What hides behind a failed coup attempt”, tandfonline, 29.09.16, [http:// www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/03071847.2016.1228291](http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/03071847.2016.1228291), (έγινε πρόσβαση στις 05/08/17).
- Nye, Joseph – Armitage, Richard, “CSIS, Commission on Smart Power. A smarter, more secure America”, carnegieendowment, 2007, [http://carnegieendowment.org/files/csissmartpowerreport. pdf](http://carnegieendowment.org/files/csissmartpowerreport.pdf), (έγινε πρόσβαση στις 11/09/17).
- Pamuk, Humeyra – Jones, Gareth, “Turkish military a fractured force after attempted coup”, reuters, 26.07.2016, <http://www.reuters.com/article/us-turkey-security-military-insight-idUSKCN10619L>, (έγινε πρόσβαση στις 11/08/2017).
- Sayfa, Ana, “TSK’nın Haziran 2016 Personel Mevcutları”, milscint, 06.06.16, [http://www.milscint. com/tr/tsknin-haziran-2016-personel-mevcutlari/](http://www.milscint.com/tr/tsknin-haziran-2016-personel-mevcutlari/), (έγινε πρόσβαση στις 14/07/17).
- Sayfa, Ana, “TSK’nın Şubat 2017 Personel Mevcutları”, milscint, 01.02.17, [http://www.milscint.com/ tr/tsknin-subat-2017-personel-mevcutlari/](http://www.milscint.com/tr/tsknin-subat-2017-personel-mevcutlari/), (έγινε πρόσβαση στις 12/07/17).

- Schultz, Teri, “Stark Choice For NATO's Turkish Officers: Arrests At Home, Limbo In Europe”, npr, 27.11.16, <http://www.npr.org/sections/parallels/2016/11/27/502999158/stark-choice-for-natos-turkish-officers-arrests-at-home-limbo-in-europe?live=1>, (έγινε πρόσβαση στις 11/10/17).
- Stewart, Brian, “Turkey's purged post-coup military has NATO allies nervous”, cbc, 03.10.16, <http://www.cbc.ca/news/world/turkey-coup-crackdown-military-1.3786844>, (έγινε πρόσβαση στις 11/09/17).
- Zilberman, Boris, “The S-400: Erdogan’s Fail-safe”, defenddemocracy, 03.11.17, <http://www.defenddemocracy.org/media-hit/boris-zilberman-the-s-400-erdogans-fail-safe/>, (έγινε πρόσβαση στις 05/11/17).
- “Iran-Iraq War (1980-1988)”, globalsecurity, <https://www.globalsecurity.org/military/world/war/iran-iraq.htm>, (έγινε πρόσβαση στις 10/09/17).
- “The Anatomy of a Coup Attempt”, stratfor, 16.07.16, <https://worldview.stratfor.com/article/anatomy-coup-attempt>, (έγινε πρόσβαση στις 04/07/17).
- “586 colonels retired by Turkey’s supreme military council”, hurriyet, 23.08.16, <http://www.hurriyetdailynews.com/586-colonels-retired-by-turkeys-supreme-military-council> (έγινε πρόσβαση στις 1/7/17).
- “Impact of Terror Attacks Before July 2016”, 15julyfacts, 2016, <https://15julyfacts.com/topics/impact-of-terror-attacks/>, (έγινε πρόσβαση στις 07/08/17).
- “The Bridges”, 15julyfacts, 2016, <https://15julyfacts.com/topics/summary-of-the-main-events/Istanbul>, (έγινε πρόσβαση στις 07/08/17).
- “Summary of the Main Events, Turkish General Staff”, 15julyfacts, 2016, <https://15julyfacts.com/topics/summary-of-the-main-events/ankara/>(έγινε πρόσβαση στις 07/08/17).
- “Armed Forces Overviews, Turkish Air Force”, scramble, 2017, www.scramble.nl/orbats/turkey/airforce, (έγινε πρόσβαση στις 11/09/17).
- Sound of Silence Group, “SADAT Erdoğan’s Private Army”, purgednato.files.wordpress, August 17, <https://purgednato.files.wordpress.com/2017/08/sadat-erdogans-private-army-2017.pdf>, (έγινε πρόσβαση στις 21/10/17).

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Βερέμης, Θάνος, Ιστορία των Ελληνοτουρκικών Σχέσεων, (Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 2005)
- Κολιόπουλος, Κωνσταντίνος, Η Στρατηγική Σκέψη από την Αρχαιότητα έως Σήμερα, (Αθήνα: Ποιότητα, 2008)
- Κουσκουβέλης, Ηλίας, Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις, (Αθήνα: Ποιότητα, 2010)
- Μάζης, Ιωάννης, Γεωπολιτική Προσέγγιση για ένα νέο Ελληνικό Αμυντικό Δόγμα, (Αθήνα: Παπαζήση, 2006)
- Μάζης, Ιωάννης, Μεταθεωρητική Κριτική Διεθνών Σχέσεων και Γεωπολιτικής. Το νεοθετικιστικό πλαίσιο, (Αθήνα: Παπαζήση, 2012)
- Μάζης, Ιωάννης, Νταβούτογλου και Γεωπολιτική, (Αθήνα: Ηρόδοτος, 2012)
- Μηνάγιας, Χρήστος, Η γεωπολιτική στρατηγική και η στρατιωτική ισχύς της Τουρκίας, (Αθήνα: Τουρίκη, 2010)
- Μούρτος, Γεώργιος, Τουρκία : Το Ένστολο Κράτος, (Αθήνα: Επικοινωνίες, 2002)
- Παπασωτηρίου, Χαράλαμπος, Η διεθνής πολιτική στον 21ο αιώνα, (Αθήνα: Ποιότητα, 2008)
- Πλατιάς, Αθανάσιος, Διεθνείς Σχέσεις και Στρατηγική στον Θουκυδίδη, (Αθήνα: Εστία, 1999)
- Πλατιάς, Αθανάσιος – Κολιόπουλος, Κωνσταντίνος, Η τέχνη του πολέμου του Σουν Τσου, (Αθήνα: Διάλογος, 2015)
- Στέλγιας, Νίκος, Η Ανελεύθερη Τουρκική Δημοκρατία, (Αθήνα: Παπαζήση, 2017)
- Τεάζης, Χρήστος, Η δεύτερη μεταπολίτευση στην Τουρκία - Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν: Η άνοδος των «μη προνομιούχων», (Αθήνα: Πατάκη, 2013)
- Τζιάρρας, Ζήνωνας – Μούδουρος, Νίκος, Η Τουρκία στην Ανατολική Μεσόγειο Ιδεολογικές Όψεις Εξωτερικής Πολιτικής, (Αθήνα: Τουρίκη, 2016)
- Φράγκος, Φραγκούλης, Ποια Τουρκία - Ποιοι Τούρκοι, (Αθήνα: Λιβάνη, 2012)
- Ινσέλ, Αχμέτ – Μπαϊράμογλου, Αλί (επιμ.), Ο Τουρκικός Στρατός : Ένα πολιτικό κόμμα, μία κοινωνική τάξη, [επιμ. Σ. Αναγνωστοπούλου – Σ. Μπουρνάζος] (Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2007)
- Ινσέλ, Αχμέτ, Η νέα Τουρκία του Ερντογάν – Από το δημοκρατικό όνειρο στην αυταρχική εκτροπή, [μτφ. Ρ. Κολαίτη] (Αθήνα: Διάμετρος, 2017)
- Νταβούτογλου, Αχμέτ, Το Στρατηγικό Βάθος, η Διεθνής Θέση της Τουρκίας, [μτφ. Ν. Ραπτόπουλος] (Αθήνα: Ποιότητα, 2010)

Gilpin, Robert, Πόλεμος και Αλλαγή στη Διεθνή Πολιτική, [μτφ. Κ. Κολιόπουλος] (Αθήνα: Ποιότητα, 2007)

Ξενόγλωσση

Axiarlis, Evangelia, Political Islam and the Secular State in Turkey, (London: Tauris & Co, 2014)

Hale, William, Turkish Military and Politics, (London: Routledge, 1994)

Luttwak, Edward, Coup D' Etat. A practical handbook, (NY: Alfred A Knopf, 1969)

Morgenthau, Hans, Politics among Nations, 4η Έκδοση, (New York: Alfred A. Knopf, 1967)

Nye, Joseph, Soft Power: The Means to Success in World Politics, (New York: Public Affairs, 2004)

Overy, Richard, Russia's War: A History of the Soviet Effort: 1941-1945, (London: Penguin Books, 1999)

Porter, David, Order of Battle - The Red Army in WWII, (London: Amber Books, 2009)

Tellis, Ashley J. - Bially, Janice. - Layne – Christopher – McPherson, Melissa, Sollinger, Jerry, Measuring National Power in the Postindustrial Age, (Santa Monica: Rand Corporation, 2000), [e-book : [https:// www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR1110z1.html](https://www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR1110z1.html)].

Waltz, Kenneth N., Theory of International Politics, (Reading, Mass: Addison-Wesley, 1979)

Περιοδικά

Γιαλουρίδης, Χριστόδουλος, «Κύπρος και τουρκικός αναθεωρητισμός στην Ανατολική Μεσόγειο», Εθνικές Επάλξεις, τεύχος 118, Οκτώβριος – Δεκέμβριος 16.

Διακίδης, Νικόλαος, «Το πραξικόπημα της 15ης Ιουλίου 2016 και οι εξελίξεις στην Τουρκία (Α΄ Μέρος)», Εθνικές Επάλξεις, τεύχος 118, Οκτώβριος – Δεκέμβριος 16.

Διακίδης, Νικόλαος, «Το πραξικόπημα της 15ης Ιουλίου 2016 και οι εξελίξεις στην Τουρκία (Β΄ μέρος)», Εθνικές Επάλξεις, τεύχος 119, Ιανουάριος – Μάρτιος 17.

Κούτσης, Αλέξανδρος, «Η Απόπειρα Πραξικοπήματος στην Τουρκία: Το Κόστος Αποτυχημένων Ενεργειών για τη Δύση υπό το Φώς των Εξελίξεων στην Μέση Ανατολή», Εθνικές Επάλξεις, τεύχος 117, Ιούλιος – Σεπτέμβριος 16.

Μάζης, Ιωάννης, «Περί στρατού», Εθνικές Επάλξεις, τεύχος 110, Οκτώβριος – Δεκέμβριος 14.

Μηνάγιας, Χρήστος, «Ο σχεδιασμός της στρατηγικής εθνικής ασφαλείας της Τουρκίας», Εθνικές Επάλξεις, τεύχος 110, Οκτώβριος – Δεκέμβριος 14.

Μηνάγιας, Χρήστος, «Το πραξικόπημα στην Τουρκία, οι Κούρδοι και ο πόλεμος στη Συρία», Εθνικές Επάλξεις, τεύχος 117, Ιούλιος – Σεπτέμβριος 16.

“Turkey: the attempted coup and its troubling aftermath”, The International Institute for Strategic Studies (IISS), Strategic Comments, Vol. 22, Comment 19, July 2016